

DEMOGRÁFIA

DEMOGRÁFIA

64. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

Budapest
2021

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
KAPITÁNY Balázs főszerkesztő | editor-in-chief
ŐRI Péter szerkesztő | editor
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
TÖRŐ Ágnes szerkesztőségi titkár | editorial secretary

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Nagy Ildikó és Törő Ágnes
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Illés Tamás: Egy elmélet mindenek felett: változás és állandósulás
a demográfiai átmenet tudományos közgondolkodásában 5
- Melegh Attila, Csányi Zoltán: A globalizációs nyitás és a migrációs
szintek emelkedése – Lépések egy globális történeti magyarázat felé 39
- Csányi Zoltán, Ligeti Anna Sára, Novák János, Urbán Ferenc, Zöldi László:
A nemzetközi vándorlás fogalma és mérése a hazai hivatalos
statisztikában 79

SZERZŐINKNEK 127

MEGRENDELŐLAP 131

CONTENTS

STUDIES

Tamás Illés: A theory above all: change and permanence
in the scientific thought of demographic transition 5

Attila Meleg, Zoltán Csányi: Opening-up to global markets
and rising levels of migration: steps towards a global and historical
understanding of how the current globalization cycle began 39

Zoltán Csányi, Anna Sára Ligeti, János Novák, Ferenc Urbán, László Zöldi:
The concept and measurement of international migration
in the Hungarian official statistics 79

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 127

MEGRENDELŐLAP (ORDER FORM) 131

EGY ELMÉLET MINDENNEK FELETT: VÁLTOZÁS ÉS ÁLLANDÓSULÁS A DEMOGRÁFIAI ÁTMENET TUDOMÁNYOS KÖZGONDOLKO- DÁSÁBAN*

Illés Tamás

ÖSSZEFOGLALÓ

A demográfiai átmenet elméletét a társadalomtudományok egyik legismertebb modelljeként tartják számon. A tanulmány a nyugati diskurzusok kritikai elemzésével ismerteti az átmenet-elmélet keletkezésének körülményeit, valamint felvázolja a felívelésének megágyazó szellemtörténeti, kulturális és politikai kontextust. Mindezzel együtt sor kerül a modell teleologikus, valamint a modernizációs paradigmára építő jegyeinek dekonstrukciójára. Ugyanakkor a tanulmány részletes irodalmi áttekintéssel a demográfiai hagyomány átmenetiségre vonatkozó gondolkodási sémáit is körvonalazza. Ennek során bizonyítást nyer, hogy az európai termékenységi projekt (EFP) során episztemológiai alapként alkalmazott természetes termékenység gondolatköre hogyan betonozott be egy dichotomikus demográfiai korszakolást, és a demográfiai időfolyam illetően szakaszolása hogyan vezetett a termékenység és halandóság kauzális viszonyának felállításához. A tanulmány végkövetkeztetése szerint az átmenet-elmélet a homeosztázis keretezésében csak egy mély intellektuális diskurzus precízebb és szabatos formába öntését jelentette, amely már létrejöttének pillanatában minden téren a nyugati népességpolitikai igényekhez igazodott és a későbbi évtizedekben is ezek mentén konzerválódott.

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Tárgyszavak: demográfiai átmenet elmélete, népességpolitika, EFP, természetes termékenység, homeosztázis

Illés Tamás, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

E-mail: tamas.illes92@gmail.com

BEVEZETÉS

Minek tulajdoníthatóan azonosítjuk a termékenységi vagy halandósági szintek tendenciózus csökkenésének megjelenését rögtön a demográfiai átmenet kibontakozásának kezdetével, legyen szó a modern kor bármely időszakáról vagy a világ bármely földrajzi pontjáról? Miként lehetséges, hogy miközben a demográfusok az episztemológiai kérdésektől és elméleti vitáktól „tisztas távolságot” tartottak (Vance, 1952; Greenhalgh, 1996; Petit and Charbit, 2012), addig a demográfia mégis képes volt kitermelni a társadalomtudományok egyik legismertebb és legnagyobb hatású generalizálását? A demográfiai átmenet elméletével, illetve az attól elválaszthatatlan, népesedési szakaszokat bemutató ábrával bizonyára már mindenki találkozott, hiszen mind a mai napig megkerülhetetlen részét képezik minden népességföldrajzi-demográfiai tankönyvnek. Az átmenet-elmélet sarokpontjai máig meghatározzák a demográfiai kutatások kérdésfeltevéseit vagy éppen az eredmények interpretációs lehetőségeit, az elméletben meghúzódó társadalomfilozófiai alapállások pedig továbbra is szervezik a demográfiai változáshoz fűződő kutatói attitűdöket.

Ennek ellenére a demográfiai átmenet kapcsán a hazai kutatók többnyire csak a szakaszok általános jellemzésére szorítkoztak (Katus, 1980; Háblicsek, 1995), vagy pedig empirikus oldalról kifogásolták az elmélet szerint predesztinált népesedési pályákat (Valkovics, 1982; Dányi, 1977, 2000). Az átmenet-elmélet és a hozzá tartozó ábraváltozatok normatív szerepeltetésének és a kontextualizálás hiányának az lett az eredménye, hogy az elmélet egy olyan megkerülhetetlen alapigazsággént rögzült a demográfiai hagyományban, mely nem szorul különösebb magyarázatra. Mindez pedig az egyetemi kurzusokon túlmenően a közoktatásban is érezteti hatását (Czirfusz, 2020). A magyar szakirodalom tehát továbbra is adós az elmélet kialakulási körülményeinek, valamint évtizedekre visszanyúló globális konzerválódásának be-

mutatásával, továbbá az elméletben bekövetkezett változások feltárásával.¹ E szakirodalmi hiátus (remélt) betöltésével a tanulmány célja egyszersmind a demográfiai átmenethez fűződő tudományos közgondolkodás kibontása.

Az elmélet értékelése két síkon halad. Elsőként a nyugati demográfiai diskurzusok kritikai elemzésével bemutatom az elmélet kialakulását és a szélesebb szellemtörténeti, tudomány- és világpolitikai kontextus felvázolásával hosszú távú sikerének okait. Folytatásként a demográfiai tudástermelés mozgásterének változásával szemléltetem az elmélet presztízsvesztéséhez vezető utat – különös tekintettel az ún. európai termékenységi projekt (EFP) jelentőségére. A tanulmány másik síkja módszertani és empirikus példákon keresztül az átmenetiséghez fűződő kutatói viszonyulás változásának érzékeltetésére vállalkozik. Ennek keretében sor kerül az átmenet-elmülethez szorosan kötődő demográfiai korszakolás kérdéskörének tárgyalására, többek között rámutatva arra, hogyan vezetett mindez a ma is használatban levő, az átmenetet szemléltetni hivatott ábrák sokszínűségéhez. Végezetül a homeosztázis fogalmának ismertetésével és kritikájával rávilágítok az átmenet-elmület, valamint a malthusianizmust meg-alapozó gondolkodási sémák közötti folytonosságra.

A vizsgálati célokhoz illeszkedően az átmenet-elmület két konceptuális ösz-zetevője közül a termékenység kap majd nagyobb hangsúlyt, mivel a termé-kenységi átmenethez kapcsolódó diskurzusok – mint látni fogjuk – alapjaiban befolyásolták a demográfiai átmenethez fűződő kutatói viszonyulásokat. Így eltekintek a magyar szakirodalomban már többször is tárgyalt epidemiológiai átmenet bővebb kifejtésétől (ld. Kovács, 2011; Bálint 2016), ugyanakkor tartalmi korlátok miatt a termékenység-elmületeknek (ld. Andorka, 1987) is csak a téma szempontjából releváns pontjait ismertetem.

AZ ELMÜLET MEGFOGALMAZÁSA ÉS MEGSZILÁRDULÁ-SÁNAK KONTEXTUSA

A demográfiai átmenet modelljének forrásmegjelölés nélküli szerepelte-tése azt a képzetet erősíti, hogy a globális népességváltozás organiku-san kifejlődött ábrázolási módjával van dolgunk. Mint minden tudományos koncepció, természetesen az átmenet-elmület sem egy értéksemleges vá-

¹ Témánk szempontjából a szakirodalmi palettán üde színfoltot jelent Melegh Attila munkássága, aki többször is foglalko-zott az átmenet-elmület történetével (Melegh 2000, 2006, 2014) – jöllehet elsődlegesen a biopolitikai vonatkozásokra koncentrálvá.

kuumban jött létre, hanem magán viselte az adott kor és földrajzi tér viszonyait. A közmegegyezés Frank W. Notesteint tartja az elmélet szülőatyjának, azonban az előzmények között szükséges kitérnünk Warren S. Thompson (1929) tanulmányára, melyben már megjelentek az elmélet első körvonalai. Thompson három csoportra osztotta a világ országait (A, B és C csoport) termékenységi és halandósági szintjeik kombinációja alapján. Az első csoportba kerültek a belátható időn belül népességcsökkenéssel szembesülni kényszerülő nyugat-európai országok, valamint az európai emigrációval érintett földrészek. A Kelet- és Dél-Európa országaiból verbuválódó B csoportot az enyhén csökkenő termékenységi és a meredeken zuhanó mortalitási szintek hasonlósága tartotta össze, így ez a kör még az erőteljes népességnövekedési fázisban „vesztegelt”.² Thompson a C csoportot Oroszország, India és Japán hármából állította össze, illetve ide tartozott még az „adatokat felmutatni se tudó világ többi része”. Ugyan Thompson soraiból a demográfiai események teleologikus lefolyásának feltételezése vehető ki, a szerző csak érintőlegesen bocsátkozott jövőpuhatoló forgatókönyvek felvázolásába, illetve arról is keveset árult el, hogy a csoportképző sajátosságok milyen történelmi kölcsönhatások révén alakultak ki. Így Thompson kategorizálása inkább tekinthető egy térségek mentén differenciált pillanatfelvételnak, mintsem egy szisztematizálásra való törekvésnek.

Thompsonnal egy időben több európai kutatót is foglalkoztatott a demográfiai jelenségek makroszintű vizsgálata (pl. L. Brentano, A. M. Carr-Saunders, L. Rabinowicz, Adolphe Landry), jóllehet egyikük sem jutott el globális léptékű keretrendszerek felállításáig. Ilyen téren valószínűsíthetően Landry jutott a legmesszebb, ugyanakkor Thompsonhoz képest nála a térbeli helyett inkább az időbeli szempontok kaptak hangsúlyosabb szerepet a demográfiai rezsimek szakaszolásához (Landry, 1934). Az első, általa primitívnek nevezett rezsimben (*régime primitif*) a népességméretet elsődlegesen a gazdasági tényezők korlátozták a magas halandóságon keresztül. A modern vagy jelenkorinak nevezett rezsimben (*régime contemporain*) a demográfiai viselkedést elsősorban már a magas életszínvonalat előtérbe helyező egyéni aspirációk határozták meg. Landry szerint a két rezsim olyannyira különbözött egymástól, hogy a változáshoz – munkájának címét is adó (*La Révolution Démographique*) – demográfiai forradalomra volt szükség. A forradalom kibontakozásának időszakát (*phase intermédiaire*), vagyis a primitívből a modern rezsimbe történő elmozdulást Landry elsőként címkézte demográfiai átmenetnek a szakirodalomban.

² Érdekességképp, Thompson ebben az országcsoportban Spanyolország és Olaszország nevesítésén kívül a maradék halmazt csak nagyvonalúan „szláv országoknak” címkézte.

A demográfiai átmenet e két prototípusa csupán a szorosan vett szakmai berkekben váltott ki visszhangot. Jellemző módon Thompson saját okfejtését olyannyira nem tekintette hivatkozási alapnak, hogy többet ő maga sem hozakodott elő ezzel (Kirk, 1996). Másfelől Landryt parlamenti képviselői minőségéből adódóan jobban érdekelte a demográfiai forradalomból bekövetkező „társadalmi dekadencia” és depopuláció rémképe, semmint az általa felvázolt történelmi átmenet további tudományos vonatkozásai (Landry, 1987). Ilyen előzmények után meglepőnek tűnhet, hogy alig két évtizeddel később, a minimális ráncfelvarráson átesett átmenet-elmélet Frank W. Notestein és Kingsley Davis munkái révén szinte berobbant mind a kutatói, mind a döntéshozói köztudatba. A demográfia korabeli viszonyait jól ismerő S. Szreter (1993, 661. o.) így vallott az elmélet áttöréséről: „Úgy tűnik, hogy akkor még halva született ahhoz, hogy 16 évvel később kedvenc gyermekként szülessen újra”.³

Szinte biztosra vehető, hogy a princetoni intézet demográfusai inspirációként nyúltak a demográfiai fejlődést taglaló korábbi munkákhoz – ezt jelzi, hogy ők maguk is hármasszortályozást alkalmaztak –, ugyanakkor az átmenet szikráját az addigi domináns szellemi (*ideational*) tényezők helyett a modernizációban és annak gazdasági aspektusaiban vélték felfedezni (van de Kaa, 1996). Érvelésükben az ipari forradalom a javuló egészségügyi-higiéniai feltételek és a biztosabb élelemellátás folyamatain keresztül növekvő életszínvonalat és csökkenő halandósági szinteket eredményezett, „miközben a termékenység kevésbé volt rezponzív a modernizáció folyamataira” (Notestein, 1945, 39. o.). Vagyis a társadalmak évszázadokon keresztül a magas termékenység és magas halálózás „népesedési csapdájában tengődtek”, míg a növekvő életszínvonal ki nem nyitotta a demográfiai ollót. Davis (1945) meglátása szerint épp a korai demográfiai átmenet biztosította Európa számára a világdominanciát, mivel az európaiak a javuló életkilátásaik folytán sokkal gyorsabban „multiplikálódtak” a világ többi részéhez képest. Notestein (1945) az átmenet sarokpontjait rögzítő tanulmányában pedig rámutatott arra, hogy mindehhez Európában azért volt lehetőség, mert a halandóság csökkenésének nem voltak társadalmi gátjai, viszont a magas termékenységi szintek és az azokat szavatoló vallási doktrínák, házassági szokások, családi közösségek és egyéb intézmények csak lassú változásra voltak képesek. Ugyanakkor mindkét elméletalkotó szerint a modernizáció által támasztott új feltételek e társadalmi alrendszerük szükségyszerű változását is magukkal vonják, így – ugyan némi időbeli csúszással –

³1945-ben Notestein a princetoni székhelyű Népeiségtudományi Hivatal (Office of Population Research) alapító igazgatója volt, Davis pedig az intézet szenior munkatársa.

a termékenység csökkenése is borítékolható. Ahogy Davis (1945, 5. o.) fogalmazott: „a kompetitív, individualista, felemelkedő urbánus társadalom a nagy családokat hátránnyá, mintsem áldássá tette”.

A felvázolt modell tehát lényegében egy magas és egy alacsony egyensúlyi állapoton, valamint a köztük lévő átmeneten alapult. Az átmenet lineáris lefolyása ennek megfelelően egyszeri és elkerülhetetlen (Johnson-Hanks, 2008), annak elindulása után pedig megfordíthatatlan (Burger and DeLong, 2016). Az egyetlen eldöntendő kérdést már csak az jelentette, hogy az adott országok hol tartanak ebben a folyamatban: „A demográfiai ügyeket illetően a világ különböző országai úgy értelmezhetők, mint amik a fejlődés egyetlen kontinuumán vannak” (Kirk, 1944, 29. o.). Az országok beskatulyázásának paraméterei viszont szükségszerűen a kulturális esszencializmus jól bejáratott normái szerint alakultak. Így a felelősségteljes „európai szellemiségű” országok váltak a demográfiai fejlődés vonatkoztatási pontjává, míg velük szemben állt a civilizációs vívmányok nélküli, átmenetben lemaradtak sokasága (Blaut, 1993).

Notestein ebben a szellemiségben az első demográfiai típusba sorolta a fejlett világ azon térségeit, ahol a termékenység a reprodukciós szint közelébe vagy az alá csökkent. Érdekes felidézni, hogy a publikáció közlésének időpontjában, közvetlenül a második világháborút követő „baby boom” tapasztalata előtt, a nyugati világban inkább a népességfogyástól való félelmek voltak erősebbek (ld. Teitelbaum and Winter, 1985). Ezért nem is meglepő, hogy ennek elkerülését Notestein (1945, 42. o.) csak „lényegében totalitárius-fajta” kormányzati politikákkal vagy bevándorlással tartotta elképzelhetőnek. A második demográfiai típus a Thompson által felvázolt jegyekkel szinte teljes átfedést mutatott, annyi eltéréssel, hogy itt Kelet-Európa már e demográfiai fázis végéhez közelített. Szintén az átmenet-elmélet logikájába kódolt linearitást érzékeltette, hogy Notestein – Thompsonhoz képest – már csak a világ népességének „premodern” felét sorolta a harmadik, demográfiai átmenetük kezdetén lévő térségek csoportjába. Ez az országtipizálás tökéletesen megfelelt az elméleti osztályképzés legfontosabb ismérveinek, melynek logikája Bourdieu (2002 [1994], 21–24. o.) útmutatása alapján nem elégedett meg az osztályokba sorolt társadalmi térelemek összességének leírásával, hanem a többi tulajdonság előrejelzését is magában foglalta.

A népesedési adatokkal gazdagon megfűszerezett sorokból éppen a minél pontosabb népességelőrejelzés kívánalma bontakozott ki, amelyhez csupán az átláthatóság miatt kerültek az országok három csoportba – érdekességképp, 2020-ra 3,3 milliárd fős világnépességet prognosztizálva. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani, hogy elképzelését Notestein elsőként egy, a háború utáni

élelmiszerellátás problémáit feszegető, szélesebb szakmai közönséget felvonultató konferencián mutatta be. Mindez nem véletlen, hiszen közvetlenül a háború befejezésével a tervezőknek egy kompakt, könnyen használható előrejelzésre volt szükségük arról, hogy hol mekkora népességváltozás várható. Az új nemzetközi kontextus fényében a siker garantálható volt, hiszen az elmélet egyszerre mondott el – van de Kaa (1996) megfogalmazásával élve – egy „jó sztorit”, a sok egyedi esetet, illetve a közöttük fennálló bonyolult hatásmechanizmusokat pedig egy jól követhető logikai váz mentén sikerült a globális porondra kivétítenie – egyszerre teljesítve egy elmélet és metanarratíva kritériumait (Graham, 2000).

Mint látható, az átmenet-elmélet csak részleteiben és kidolgozottságában különbözött elődeitől, így nem téved sokat az a francia szerző, aki vélhetően nemzeti önérzetből a demográfiai átmenet elméletét egyenesen Landry szellemi termékének tekinti (Girard, 1982). Ugyanez elmondható a másik kútfőnek tekinthető Thompsonról, aki hiába volt Notesteinhez hasonlóan korának vezető amerikai demográfusa, 1929-es publikációja idején még nem voltak adottak a társadalmi tervezés (*social engineering*) és a keynesiánus gazdaságpolitika olyan szintű keretei, amelyek reflektorfénybe helyezhették volna a globális demográfiai folyamatok kérdéskörét (Szreter, 1993).⁴ A hidegháború eszkalációjával nemcsak az amerikai kormányzati politika, hanem a magánszféra (Rockefeller Foundation, Ford Foundation, Milbank Memorial Fund, Carnegie Corporation) tekintete is a nemzetközi ügyek felé irányult, ezáltal az általuk bőkezűen támogatott demográfiai kutatások disszeminációja is szélesebb publikumot ért el. Ezzel a zászlóshajó szerepében tetszelgő demográfiai átmenet világkörüli útja után gyorsan lehorgonyzott narratíva lett (ld. Mackenroth, 1953). Ezzel együtt a demográfia tudományának sorsa az átmenet-elmélet nimbuszával végérvényesen összekapcsolódott. Feltehetően Vance (1952) a kor demográfusainak konszenzusát juttatta kifejezésre, amikor a demográfiai átmenetet reménykedve egy olyan szisztematikus keretrendszerhez hasonlította, amivel a tudományág végre felzárkózhat a kumulatív, hipotézisvizsgáló természettudományokhoz.

⁴ Megjegyzendő, hogy Thompson a két világháború között a világ veszélyzónáiról írt demográfiai munkájában az európai gyarmattartó országokat arra intette, hogy a lakatlan csendes-óceániai területeiket békés úton engedjék át a „túlnépesedő” Japánnak, hogy ezzel elkerüljék egy lehetséges háború kibontakozását. Ugyan Thompson népsűrűségi különbségekből levezetett neomalthusziánus diagnózisa a korabeli akadémikusok többségi véleményét tükrözte (ld. Bashford, 2014, 55–106. o.), a megoldási javaslat – kiváltképp a döntéshozói szférában – már kevesek tetszését nyerte el (Hodgson and Watkins, 1997, 477. o.).

A MORÁLIS IRÁNYTÚKÉNT ALKALMAZOTT ÁTMENET-ELMÉLET

Az elmélet rendkívül kézenfekvő eszközt nyújtott a tervezőasztalok mellett tüsténkedőknek, hiszen egyszerre tartalmazott egy „fejlett nyugathoz” viszonyított ország-taxonómiát és kompakt prognózist a várható globális népességfejlődési folyamatokról (Szreter, 1993). A modell szellemiségén már érzékelhető a következő évtizedeket meghatározó tudományos pozitívizmus előszele, amely a társadalomtudományok küldetését a politikai döntéshozás adat-alapú támogatásában jelölte ki (pl. szociológia kapcsán ld. Rawls, 2018; a földrajz esetében pedig Barnes, 2004). Notestein az elmélet kifejtése során ennek tudatában érvelt a beavatkozások szükségessége mellett: „A Nyugat modern nemzetei a világ nem-iparosított népeire rárakták kultúrájuk azon részét, amely eléggé csökkenti a halandóságot a növekedéshez, ugyanakkor visszatartva vagy elmulasztva azon társadalmi változások elősegítését, amelyekből végső soron kialakult a termékenységcsökkenés a Nyugaton” (Notestein, 1945, 51–52. o.). Az intervenciók politika hasonló megágyazását sürgették Davis (1945, 4. o.) észrevételei is: „A kiterjedt, primitív és archaikus társadalmakban, ahova a modern civilizáció csak kevésbé hatolt be, a születési ráták általában magasak”. Így lett a demográfiai átmenet lezajlásának egyetlen lehetséges útja a modern gazdasági feltételekhez történő sikeres kulturális adaptálódás. Mivel a célba vett „túlnépesedő” országokban előbb e gazdasági feltételek megteremtésére volt szükség, az elmélet alkalmazása szükségszerűen az ötvenes évek fő társadalomtudományi csapásirányának számító (Knöbl, 2003) modernizációs elmélethez igazodott.

Az elodázhatatlannak tűnő drámai beavatkozásokhoz az amerikai külpolitika rövidesen a szükséges társadalmi felhatalmazást is megkapta a túlnépesedéstől való félelem hozományaként.⁵ Érdekes módon a demográfiai átmenet elméletének kidolgozói ebben is közvetett szerepet játszottak. Davis sokat hivatkozott tanulmányában a Föld népességváltozását egy gyújtózsinórhoz hasonlította, amely „lassan és nehézkesen ég, míg végül eléri a töltetet, és felrobban” (Davis 1945, 1. o.). Feltehetően e sorok írásakor maga a szerző sem gondolta, hogy a problémakör érzékeltetéséhez használt metaforája rövidesen a népesedés-

⁵ Természetesen nem mindenki rajongott a globális léptékű népességszabályozás ötletéért. Az egyik leghangosabb kritikusként a francia demográfus Alfred Sauvy például a Föld túlnépesedését egy érzelmileg túlfűtött, hamis problémának titulálta, és a határokon átnyúló intervencionizmussal szemben a nemzeti szuverenitás sérthetetlensége mellett foglalt állást (Keyfitz, 1990). A szocialista és katolikus országok – látszólag paradoxnak tűnő – koalíciója pedig egészen a hetvenes évekig következetesen blokkolt bármilyen népességszabályozási javaslatot az ENSZ-ben.

politikai diskurzus megkerülhetetlen képzettársítása lesz. A Hugh Moore Fund gondozásában 1954-ben megjelent röpirat Davis „vékony és hosszú gyújtózsinórját” egy huszárvágással lerövidítette, a szerkezetet pedig a nukleáris korszakhoz illően felnagyította. Ezzel megszületett és gyors hírnévre tett szert a népességbomba (*population bomb*) ideája, ami „egy olyan repesztő és veszélyes robbanással fenyeget, mint az atom robbanása, és ugyanolyan befolyással lesz a haladás vagy katasztrófa, háború vagy béke kilátásaira” (idézi Mass, 1974, 659. o.).⁶ Félő volt, hogy az ehhez hasonló nyers megnyilvánulások nemcsak kontraproduktív hatással lesznek a népesedési kérdések higgadt megvitatására, hanem a demográfia tudományos legitimitációját is megkérdőjelezik. A vezető demográfusok a röpirat kapcsán hangot is adtak aggodalmuknak, a Population Council elnöki tisztségét betöltő Frederick Osborn pedig egyenesen a röpirat betiltását követelte – jóllehet egy későbbi interjúban beismerte, hogy „a bomba” nagyban hozzájárult az alapítványok és mecénások pénztárcájának a demográfiai kutatások irányába történő kinyitásához (Lader, 1971).

Egy másik társadalmi és részben tudományos felhajtó erőt az eugenikus mozgalom biztosította. Szószólói a második világháborút megelőzően még jobbára a bevándorlók és alsóbb osztályok jelentette társadalmi degenerációtól tartottak, az új diskurzív térben azonban félelmüket már nem a belföldi népesség minősége, hanem a harmadik világbeli népesség mennyisége táplálta (Connelly, 2003). Az új eugenikai hitvallást kitűnően summázta Julian Huxley, az UNESCO első főigazgatója és az Eugenikai Társaság későbbi elnöke, amikor az ötven- és hatvanas évek világát úgy jellemezte, melyben „a mennyiség a minőséget veszélyezteti” (idézi Bashford, 2014, 332. o.). Hogy kinek jutott a mennyiségi és kinek a minőségi szerepkör, azt jól érzékeltette Notestein egy 1959-ben írt feljegyzése: „Mindannyian meggyőződünk arról, hogy ami a nyugati világot illeti, a fontos kérdések valószínűleg inkább kvalitatívak, mint kvantitatívak” (idézi Connelly, 2008, 160. o.).

A nyugati életszínvonalat a harmadik világ túlnépesedésétől féltő társadalmi hisztéria tökéletes fokmérője volt a 20 kiadást és 2 milliós példányszámot megélt, „*A népességbomba*” című kötet, amely már bevezetőjének legelső mondatában százmilliók elkerülhetetlen éhhalálát vetítette előre (Ehrlich, 1968). Ilyen előzmények után aligha meglepő, hogy az alsóbb osztályok foucault-i értelemben vett

⁶ Stycos (1977) érzékletesen ecseteli az üzleti tevékenységét maga mögött hagyó és figyelmét a túlnépesedés irányába fordító Hugh Moore elhivatottságát. Moore röpiratával tudatosan nem az akadémiai köröket vette célba, hanem a legbefolyásosabb embereket gyűjtő Who's Who katalógusán végighaladva mindenkinek küldött egy példányt. Az 1960-as évek közepére a tizenharmadik kiadásánál és 1,5 millió példánynál járó röpirat így túlzás nélkül a teljes amerikai felsőosztályhoz eljutott.

biopolitikai kontrolljának kívánalma a demográfiai átmenet elméletének farvizén milyen könnyen kivetült, egyben rásimult a harmadik világ népeinek halmazára (Melegh, 2006). Az elmélet morális iránymutatásának értelmében tehát a gazdag Nyugatnak kötelessége segíteni elsősorban a távol-keleti népek fejlődését, hogy megmentse a Földet a túlnépesedéstől. Ugyan Notestein ágendája ehhez egy ambíciózus, hosszú távú stratégiát igényelt, a világpolitikára nehezedő hidegháborús kontextus rövidesen az elmélet korrekcióját kényszerítette ki. Egy 1953-ban tartott agrárgazdaságtani konferencián Notestein már az Európa által bejárt demográfiai pálya transzferálhatóságát illetően is elbizonytalanodásának adott hangot.⁷ Aggodalma arra irányult, hogy a fejlődő országokban a gazdasági növekedésre megkésve – vagy akár másképp – fog reagálni a termékenység: „Egyetlen kormány vagy nemzetközi szervezet sem engedheti meg magának a hosszú távú szemléletet azonnali vészhelyzetek nyomása alatt” (Notestein 1953, 26. o.). Úgy tűnik, a demográfusok kezdetben hiába tartották a gazdasági növekedést az egyetlen biztos fogamzásgátlónak, a népességbomba ketyegése közben nem volt idő a modernizáció lassú hatásait kivárni (Friedlander et al., 1999). A vészjósló forгатatókönyvek a döntéshozók számára egyértelműsítették, hogy az exponenciális népességnövekedéssel szűkülő erőforrások társadalmi konfliktusokhoz vezetnek, ami az egyenlőséget hirdető kommunista mozgalmak hatalomátvételének ágyazhat meg (Greenhalgh, 1996).⁸ Amikor az USA befolyásos üzletemberei levélben fordultak a Population Council-t alapító III. John D. Rockefellerhez, nem palástolták a népességpolitika iránti érdeklődésük mozgatórugóit: „Elsősorban a születésszabályozásnak nem a szociológiai vagy humanitárius szempontjai érdekelnek minket. Minket az érdekel, hogyan használják ki a kommunisták az éhes embereket a föld meghódítására” (idézi Critchlow, 1999, 32. o.).⁹ Mindezzel együtt a negyvenes évek végétől az angolszász népesedési diskurzusokon a kommunizmus előretörésétől való félelem jegyében a malthusianus vonások is egyre nagyobb nyomot hagytak (Frey, 2011).

⁷ Notestein megfigyelése alapján – számos ellenpélda mellett – mindaddig csak Japán pályája alakult a várakozásoknak megfelelően.

⁸ Notestein (1953) számításai szerint a legsűrűbben lakott, és ezáltal „legveszélyesebb” távol-keleti országokban a gazdasági fejlődés által kiváltott demográfiai olló évi 2-3%-os népességnövekedést eredményezne legalább két generáción keresztül, melynek felszívásához a mezőgazdasági termelékenység legalább évi 2%-kal, a szekunder és terciér szektor pedig évi 5%-kal kellene, hogy növekedjen. A számítások arról győzték meg Notesteint, hogy pusztán gazdasági beavatkozással valószínűleg csak még nagyobb bajt okoznának.

⁹ Míg a princetoni demográfusok többsége (mint pl. I. Taeuber, D. Kirk, F. W. Notestein) meghagyta volna a demográfiai átmenetet egy humanitárius célokot szolgáló elméletnek, addig mást gondolt erről Davis, aki a világ el nem kötelezett részéről úgy tartotta, hogy az egy „elnyerésre váró jutalom a kommunista és szabad világok harcában” (idézi Hodgson 1988, 547. o.).

A vezető demográfusok lépéskényszerbe kerültek. A befolyásos Princetoni Iskola munkatársai körében továbbra is fennmaradt az a vélekedés, hogy a kultúrák közötti demográfiai különbségeket mélyen beágyazott szociokulturális folyamatok termelik ki, de a friss lendülethez jutó konszenzus a nemzeti lépték alatt már nem zárta ki bizonyos beavatkozások megtérülési lehetőségét (Szreter, 1993). Ahogy arra Notestein (1953, 27. o.) is utalt: „Tudjuk, hogy nagy az ellenállás, de megfelelő körülmények között, valami elérhető”. Ennek eredményeként a modernizáció indikátorai lettek a függő változók, a termékenységre pedig kezdtek úgy tekinteni, mint ami a demográfiai változás többi folyamatától függetlenül oscillál a történelem folyamán, így különböző intézkedésekkel befolyásolható (Rao, 2004). Az átmenet-elmélet rugalmas keretei nem gördítettek akadályt e konceptuális váltás elé.

A liberális eszmék terjesztésében érdekelt amerikai külpolitika vonakodott a kommunizmusra jellemző nagy társadalom-átalakító programokba fektetni (holott az eredeti elmélet értelmében erre lett volna szükség), így egyetlen beavatkozási lehetőségként a gyors hasznot ígérő családtervezési programok maradtak (Szreter, 1993). Mivel a demográfiai átmenet elméletét a társadalmi tervezés emelte fel, így ennek változásával az elméletnek is változnia kellett. Nem véletlen, hogy néhány évvel később Notesteint és Davist is a gyors eredményeket ígérő családtervezési programok szószólói mellett találjuk, és – szemben korábbi meggyőződésükkel – a kínálati oldalon történő beavatkozást szorgalmaztak. Friss meggyőződésüket elsősorban az a félelem vezérelte, hogy a gazdasági beavatkozások „rosszabbak, mint hasznosak” (Notestein, 1953, 24.), mert ezek a halandóság mérséklésével végeredményben csak még nagyobb népességnövekedéshez vezetnek. Davis pedig arra figyelmeztetett, hogy a termékenység csökkentésének elmulasztása a modernizációs sikereket is esetlegessé és múlandóvá teheti (Davis, 1956). Tehát amíg az elmélet eredeti interpretációjának értelmében a modernizáció elmaradása a túlnépesedés veszélyével fenyegetett, az ötvenes évekre a hidegháborús nyomás megfordította ezt a kapcsolatot, melynek fényében már a túlnépesedés veszélyeztette a kommunista agitáció legjobb ellenszerének tartott gazdasági fejlődést. Ennek eredményeként vált a családtervezés az USA külföldi modernizációs csomagjának megkerülhetetlen részévé, egyben a folyósítások feltételévé egészen a nyolcvanas évek végéig (Frey, 2011). Az amerikai segélyezés működésén egyszerűre volt kivethető a felkorbácsolt közhangulat által elnyomott szofisztikált álláspontok hiánya, illetve az átmenet-elmélet univerzalista iránymutatása, mely szerint ugyanarra a problémára ugyanaz a megoldás alkalmazandó (Sharpless, 1995).

A demográfiai átmenet keresletiből kínálati elméletté történő metamorfózisaához túlzott paradigmaváltásra nem volt szükség, hiszen az átmenet-elmélet annak a mélyen gyökerező intellektuális diskurzusnak a kicsúcsosodását jelentette, ami Malthustól az eugenikusokon át az iskolateremtő közgazdászokig (pl. A. Marshall, J. M. Keynes) születésszabályozást sürgetett (Caldwell, 1997) – elsősorban a világ 5/6-át kitevő „nem-felvilágosult népesség” körében (Ross, 1928). Másrészt a népességpolitika eszköztárában ténylegesen csak a demográfiai átmenet termékenységre és halandóságra fókuszáló konceptuális tengelyei maradtak, miután a Rockefeller által összehívott 1952-es williamsburgi tanácskozáson a „demográfia nagy öregjeként” már Warren S. Thompson is amellett érvelt, hogy az általa addig következetesen támogatott áttelepítések és a spontán migráció nem fogják tudni elvégezni a túlnépesedés veszélyének kitett térségek „fellazítását” (Bashford, 2014, 316–317. o.).

Jóllehet az átmenet-elméletet megalapozó tanulmányban Notestein a motiváció hiányára fogta a születéskorlátozás népszerűtlenségét, az elmélet illetően átlényegülésével már a homo economicus archetípusára támaszkodott, amely gazdasági racionalitásból szükségszerűen visszafogja termékenységét – ehhez csak az eszközöket kell számára biztosítani.¹⁰ Míg az alkalmazott szférában kétség sem férhetett a belső ellentmondásokkal terhelt, módosított átmenet-elmélet megbízhatóságához, addig akadémiai körökben az éppen felemelkedő és Talcott Parsons megfellebbezhetetlen tekintélyével szavatolt, az aktorok racionalitását hirdető strukturális funkcionalizmus (Id. Pokol, 1987) intellektuális védőhálóként bármilyen kritika felvetését ellehetetlenítette (Greenhalgh, 1996).

A TUDOMÁNYTERÜLET FEJLŐDÉSÉVEL FOKOZÓDÓ EMPIRIKUS NYOMÁS

A széles körben elfogadott elmélet „mézeshetei megközelítőleg 20 évig tartottak” (Kirk, 1996, 364. o.), és csak ezután jelentek meg az első kételyek. Nagy szerepet játszott ebben, hogy az ötvenes és hatvanas évek „baby boom”-ja épp „otthon” hazudtolta meg az átmenet lineáris lefolyását, sokak kiábrándulását okozva a notestein-i interpretációból (Reher, 2004). A kritikai hangokat

¹⁰ A szemléletváltáshoz bizonyosan Notestein személyes benyomásainak változásai is hozzájárultak. Ebben a tekintetben kiemelkedik egy 1948-as távol-keleti expedíció, melynek során Notestein kutatótársaival arra lett figyelmes, hogy a falvak lakói hajlamosak lennének reprodukciójuk csökkentésére, ha a fogamzásgátló eszközök rendelkezésükre állnának. Egy későbbi interjúban Notestein így emlékezett vissza a történetekre: „Soha életemben nem kerültem olyan helyzetbe, amelyben annyira tehetetlennek éreztem volna magam.” (idézi Reed, 1984, 305. o.)

viszont elnyomta az empiricizmus térnyerése.¹¹ Másrészt az elmélet életben maradását a hatalmas összegekkel megtámogatott – Demény Pál (1988) találó kifejezésével – „családtervező ipar” felfutása is szavatolta. Ugyancsak Deményhez köthető az elmélet hivatásának egyik legérzékletesebb megragadása a korabeli viszonyok között: „Így minden eddiginél nagyobb szükség van a demográfiai átmenet elméletére, nemcsak a múlt megmagyarázására és a jövő előrejelzésére, hanem olyan racionális és hatékony politikák megfogalmazásának irányításához is, amelyek révén a termékenység mesterséges csökkenése idézhető elő” (Demény, 1968, 503–504. o.).

Az elmélet fő tézisei az európai átmenet lefolyásának konszenzuális – és meglehetősen felületes – meggyőződéséből indultak ki (Coale and Treadway, 1986). Az akár egy sematizált ábrába is összefoglalható axiomatikus megállapítások ugyan „papíron” jól mutattak, viszont „élesben”, a családtervezési programok gyakorlatba ültetésénél már nemcsak az európai sikerrecept transzferálhatóságát övezte bizonytalanság, hanem „kemény adatok” hiányában magát a demográfiai átmenet európai lefolyását is. Ez hívta életre 1963-ban a princetoni intézet igazgatói székében Notesteint követő, Ansley J. Coale nevével fémjelzett ún. európai termékenységi projektet (*European Fertility Project*, a későbbiekben EFP). Ugyan a projekt vizsgálati céljai között nem jelent meg explicit módon, a projekt harmadik mozzgórugója – egyben validációs eszköze – az európai átmenet okozati mechanizmusainak feltárása volt annak érdekében, hogy az aktuális harmadik világbeli túlnépesedést kezelni tudják. Ez pedig egyet jelentett a demográfiai átmenet elméletét övező legfontosabb hipotézisek tesztelésével. Az EFP eredményeit összefoglaló kötet (Coale and Watkins, 1986) egyik legterjedelmesebb fejezete is amolyan öngazolásként azzal a felüttéssel indított, hogy a projektnek „egyértelmű jelentősége van nemcsak Európa, hanem a világ számára is” (Coale and Treadway, 1986, 31. o.).

A bő két évtizedet felölelő EFP alatt az esettanulmányok sorra igazolták a demográfiai átmenet elméletének azon sejtését, mely szerint a házasság termékenység csökkenése egy visszafordíthatatlan folyamat kezdetét jelenti (Coale, 1986b). További fontos eredményként a projektben résztvevő demográfusok rámutattak, hogy a szomszédos, sokszor eltérő fejlettségű tartományok döntően együtt haladtak ebben az átmenetben. Különösen igaz volt ez a megállapítás azokra a térségekre, amelyek hasonló felekezeti, nyelvi vagy etnikai képet mutattak (pl.

¹¹ Ennek kapcsán sokatmondó Szreter (1996, 685. o.) megjegyzése a demográfiai kutatások korabeli pozícionáltságáról: „A statisztikai elemzés nemcsak elterjedt és rutinszerű, hanem a hetvenes évektől szigorúan előírt lett mindazok számára, akik azt kívánták, hogy empirikus kutatásuk kellően <<tudományos>> fogadtatásban részesüljön”.

Oroszország nyugati részein a lettek, németek, lengyelek és egyéb nyugati nemzetiségek körében élő oroszok is a környezetükhöz hasonlóan alacsony termékenységgel rendelkeztek (Anderson, 1986). Következésképpen a modernizáció fokmérőinek tartott és az addig determinisztikusan kezelt osztálykülönbségek, falu-város dichotómiák, munkaerőpiaci körülmények vagy az industrializáció mintázatai gyengén jósolták a termékenységi átmenet kezdetének időzítését, így az EFP eredményei szerint inkább a regionális léptéken megragadható kulturális különbségek termelték ki az európai átmenetek diverzitását. Frappánsan összegezve mindez annyit jelentett, hogy a termékenység (illetve sok esetben a nupcialitás) törésvonalai a kulturálisan egyveretű régiók között, és nem a régiókon belül húzódtak.¹²

Az új ortodoxiává előlépett princetoni nézeteket ért kritikák alapvetően módszertani jellegűek voltak, így a túlzott területi aggregáció és a projekt során használt, a reprodukciós magatartás szempontjából nem feltétlenül releváns társadalmi-gazdasági mutatók köré csoportosultak (Cummins, 2013). Az EFP módszertanát ízekre szedő tanulmányuk konklúziójában Brown és Guinane (2007, 593. o.) ugyanakkor egy episztemológiai problémára irányították a figyelmet: „Feltáró projektként az EFP szokatlanul ambiciózus, gyümölcsöző és befolyásos volt. De félreolvasta a történelmet”. Ez a félreolvasás Thornton (2001, 451. o.) rávilágításában akkor jelentkezik a demográfiai vizsgálatokban, ha a térbeli variációt időbeli variációra cseréljük, ezáltal a térbeli heterogenitást homogén fejlődéssé változtatjuk. Ez a művelet teszi zökkenőmentessé egy 20. századi fejlődő ország azonosítását a 18. századi Nyugat-Európa viszonyaival, és ez teremti meg azt a látszatot, hogy az európai termékenységi átmenet megértésétől a túlnépesedés megértését is remélni tudjuk. Azzal, hogy az EFP ernyője alatt született tanulmányok a magasabb léptéki szinttel tulajdonképpen feláldozták a szubregionális egyenlőtlenségeket, végső soron ezt a puha taktikát választották ahhoz, hogy inkább az időben jelentkező különbségekre tereljék a figyelmet.

Jóllehet ez az episztemológiai állásfoglalás kiválóan illeszkedett az átmenet-elmélet evolúciós tipizálásához, a kultúra magyarázó tényezővé történő előléptetése, illetve az átmenet és modernizáció ok-okozati összefüggésének – korábban közmegegyezés tárgyát képező – elvetése mégis annyira ellenkeztek

¹² Az EFP hozadékaként hirtelen előtérbe helyezett kultúra mint magyarázó tényező olyannyira ellenkezett a közgondolkodással, hogy a strukturális tényezők védelmében egy leplezetlenül ellentámadásként definiált demográfiai projekt is indult a nyolcvanas évek végén Patrick Galloway vezetésével (*University of California Prussian Project*). A kutatás beszámolójában a szerzők kifejezésre is juttatták, hogy a termékenységi átmenetben a gazdasági kauzalitás elvetése “mind az intuícióval, mind az elméleti elvárásokkal ellentétes” (idézi Szołtysek, 2007, 24. o.).

az átmenetről vallott közgondolkodással, hogy végső soron általános elbizonytalanodást okoztak (Bongaarts and Watkins, 1996). Az EFP így csak az átmenet irreverzibilis lefolyását igazolta, minden más tekintetben viszont „meglepő volt, hogy országról országra, a demográfiai átmenet elméletébe ágyazott hipotézisek tesztjei nem igazolták az elméletet” (Watkins, 1986, 436. o.). Ráadásul a demográfia központi polémiájához az EFP csak egy meglehetősen „vérszegény” konklúzióval tudott hozzájárulni: „Ha tanulságokat szeretnénk levonni a tizenkilencedik századi Európából és azokat a mostani országokba exportálni, akkor kézenfekvő a diverzitást kihangsúlyozni” (Watkins, 1986, 449. o.).

A kihangsúlyozott diverzitás intelme viszont leginkább csak a demográfiai átmenet elméletének univerzális receptjét veszélyeztette, a harmadik világbeli túlnépesedés körül fokozódó vitát nem tudta érdemben befolyásolni. Ebben a vitában döntően a fogamzásgátlás mellett elköteleződött demográfusok egyre defenzívebb álláspontba kerültek a főleg közgazdászokból verbuválódó modernizációs iskolával szemben. Utóbbi oldal lényegében az átmenet-elmélet eredeti interpretációját vette alapul, így az elsőként az ENSZ 1974-es népesedési világkonferenciáján elhangzott, a „fejlődés a legjobb fogamzásgátló” (Singh, 1988) mottójuk is Notestein kezdeti irányelveihez igazodott. Ezzel merőben ellentétes álláspontot képviseltek a kínálati oldalban beavatkozásokat sürgetők, mert „bár a fejlődés és a társadalmi változás a kisebb családokat előnyben részesítő feltételeket teremtenek, mégis a fogamzásgátló a legjobb fogamzásgátló” (Robey et al., 1993, 65. o.).¹³

A vitából ugyan egyik oldal sem került ki győztesként – sőt inkább az álláspontok közeledése volt tetten érhető (Kaiser, 2001) – kétségtelen, hogy a családtervezési programok csak szerény mértékben befolyásolták a termékenységi átmenetek ütemét a harmadik világban (Tsui, 2001; Miller and Babiartz, 2016). A felfűtött várakozásoktól elmaradt eredmények arra utaltak, hogy az európai tapasztalatból táplálkozó demográfiai átmenetet nehezen lehet tetszőleges társadalmakra vagy kultúrákra „ráerőltetni”. A küldetés azért is lehetett kudarcra ítélve, mert a némi eufemizmussal családtervezésnek keresztelt népességszabályozást az átmenet éllovasainak számító nyugati országok olyan innovációként próbálták exportálni, amelyet ők maguk soha nem próbáltak ki (Barrett et al., 2010).

¹³ A dichotomikus szembeállást kitűnően példázta a *Population and Development Review* 1994-es számaiban kibontakozott vita (ld. Pritchett, 1994a, b; Knowles et al., 1994; Bongaarts, 1994).

A TERMÉKENYSÉG KÉRDÉSKÖRE ÉS AZ ÁTMENET KÉT ÖSSZETEVŐJÉNEK KÖLCSÖNHATÁSA

Jóllehet a modernizációs elmélet bukását a hetvenes években nem követte az időközben paradigmatis beágyazottságra szert tett átmenet-elmélet „leváltása”, mégis a viták során elhasználódott és a demográfusok számára egyre kényelmetlenebbé váló koncepció meghaladására az egyik legkifizetődőbb taktika a termékenységi átmenetre való egyszerűsítés lett (van de Walle, 1992). Az új fogalom használata hiába tűnt divatosabbnak és a közgazdaságtan felívelő termékenységelméleteivel nagyobb összhangban levőnek, a demográfia elméleti útkeresését nem oldotta fel, sőt azt egy újabb kanyarral egészítette ki. A termékenységi átmenet konceptualizálásához ugyanis történeti kontextusban kellett felvázolni az átmenetet megelőző és az átmenet utáni populációk termékenységi rezsimeinek jellemzőit. Az úttörő szerepet Louis Henry (1961) francia demográfus és az általa használt természetes termékenység fogalma (*fécondité naturelle*) érdemelte ki, ezzel újabb löketet adva a demográfiai időfolyam korszakolásához, melynek kulcseleme, egyben választóvonal a tudatosság lett. Ez ránézésre szemben állt az átmenet-elmélet azon premisszájával, mely a népi születéskorlátozó módszereket évszázadok óta ismertnek vélte (Notestein, 1945, 1953).¹⁴ Coale az EFP-s kutatás operacionalizálásához e két elméleti iránytű közös pontjaira támaszkodva dolgozta ki a kontrollált termékenységi rezsim elterjedésének három alapfeltételét (Coale, 1973). A projektben született eredmények annyiban mégis szembefordulást jelentettek a szellemi előzményekkel, hogy a tudatos születésszabályozás feltételét (*ability*) hangsúlyozó Henry-féle megközelítéssel, valamint az átmenet-elmülethez is köthető adaptációs (*willingness*) nézőponttal szemben az erkölcsi normák változását (*readiness*) megragadó harmadik feltételtől tették függővé a termékenységi átmenet kezdetét (Őri, 2018).

Hiába tűnt cizellált megközelítésnek Coale háromfeltételes modellje és engedett teret a reprodukciós stratégiák történeti folytonosságának, az átmenet-elmülellettel is rokonítható episztemológiai keretek az EFP munkaközösségét a gyakorlatban mégis egy minél precízebben meghatározható történeti fordulópont megtalálásának – vagy éppen felállításának – irányába sarkallták. Ilyen alapokra helyezkedve a korszakhatár adott tartományokon belül a nagyfokú

¹⁴ Ezt a felismerést egy felmérés is támogathatta, mely szerint a bronxi családtervezési klinikára érkező európai bevándorló nők 95%-a rögtön a házassága után alkalmazott már születéskorlátozást a modern fogamzásgátlási eszköz felajánlása előtt (Stix and Notestein, 1934).

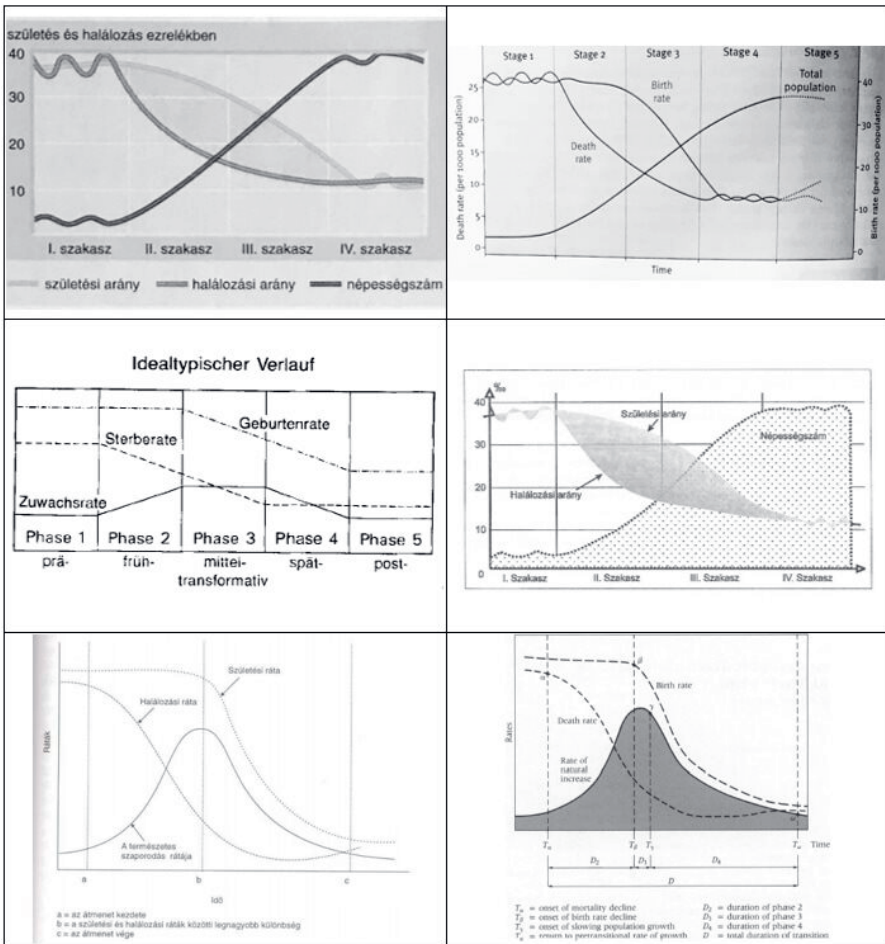
tudatosságot feltételező paritás-specifikus *stopping* magatartás térnyerésének pillanata lett (Watkins, 1986).¹⁵ A logikai koherencia fenntartásának tulajdonítható, hogy az EFP-ből többen is teljesen elvetették a családméret-szemponthú születésszabályozás lehetőségét pretranzíciós népeiségek esetén, így azt a többség számára idegen magatartásnak (Knodel and van de Walle, 1979), vagy bizonyos szűk társadalmi csoportokra szorítkozva (pl. zsidóság, városi arisztokrácia), a társadalmi összképet tekintve jelentéktelen tényezőnek tartották (Livi Bacci, 1986; Cleland, Wilson, 1987). Coale ugyan a stoppingot a természetes termékenység rezsimével összeegyeztethetőnek vélte, bizarr véleménye szerint ez a magatartás mégsem terjedhetett el széleskörűen, mert az ezt alkalmazók mindig „kihaltak”: „Ez egy halálos mutáció társadalmi megfelelője lehetett, amely ismétlődően megjelenik, de soha nem marad fenn.” (Coale, 1986b, 22. o.). Feltehetően a Henry-féle definícióhoz való túlzott ragaszkodásnak tulajdonítható, hogy az EFP egy olyan előfeltevést betonozott be, amely pretranzíciós népeiségeknél zárójelbe helyezte a fogamzásgátlás lehetőségét (Santow, 1995). Ez a hallgatólagos konszenzus vezetett a kultúra és ágencia (*agency*) szétválasztásán alapuló természetes és kontrollált termékenység dichotómiájához (Carter, 1995; Saito, 2015).

A termékenység történeti kontrolljának diszkontinuitása könnyen idomult a demográfiai átmenet elméletéhez, amely belső logikájából fakadóan épp e két korszakot, illetve a köztük lévő átmenetet ragadta meg. Nem véletlen, hogy az elmélet prototípusai is mind e három szakasz leírására vállalkoztak, és ez a formula rögzült akár az EFP által meghatározott évtizedek, akár az ezredfordulót követő demográfiai szakirodalomban (Cowgill, 1963; Watkins, 1986; Casterline, 2003). A standard háromosztatú lefolyás további felbontásához viszont nincs több kapaszkodónk. Csupán arra a tényre támaszkodhatunk, hogy kortól függetlenül az átmenet leírásánál szinte mindenütt fontosnak tartották kiemelni, hogy magát az átmenetet jelölő második szakasz korántsem homogén jellegű, hanem annak elejét a halandóság, majd későbbi lefolyását a termékenység csökkenése határozza meg. Ennek lett az eredménye, hogy szofisztikáltságtól függően a köztes szakaszt felbontják-e két vagy akár több részre (ld. Chesnais, 1990). Kevés kivételtől eltekintve (pl. Andorka, 2006; Tomka, 2009) Magyarországon többnyire a négyszakaszos demográfiai átmenet terjedt el, amely csak megjelenítésében különbözött az eredeti elmélet lényegi elemeitől (vö. Valkovics, 1982; Hablicsek, 1995; Kovács, 2002). A változatos kivitelezésű ábrák

¹⁵ A történeti termékenységi mintázatok kontinuitására jobban reflektáló spacing jelentőségére vonatkozóan ld. Anderton and Bean, 1985; Lee and Wang, 1999; van Bavel, 2004.

alapján (1. ábra) a két egyensúlyi állapot közötti szakasz felbontása amolyan kutatói hóbortnak is tűnhet, – például Szentgáli (1991) az eredeti hármas felosztás további szakaszolását „ízlés” kérdésének tekinti – de valójában a demográfiai átmenet egyik kulcsdilemmája húzódik meg a háttérben. Ugyanis minél jobban széttagoljuk a középső szakaszt, annál inkább törvényszerűsítjük, hogy a halandóság javulása megelőzte a termékenység csökkenését az átmenetben.

1. ábra: Változatok egy témára – a demográfiai átmenet modelljei

Megjegyzés: Az elmélet szemleli beágyazottságának értelmében az x tengelyen jelölt idő akár a gazdasági fejlettséggel vagy a modernizáció előrehaladottságával is helyettesíthető.

Forrás: bal felső (Jónás et al., 2011); jobb felső (Jones, 2009, 60. o.); bal középső (Bähr, 1997, 249. o.); jobb középső (Kovács, 2002, 25. o.); bal alsó (Livi-Bacci, 1999 [1992], 131. o.); jobb alsó (Chesnais, 1990, 328. o.).

Az átmenet-elmélet hajnalán e két tényező irányítottságához még kevés kétség férhetett: „A csökkenő halálozási ráták egyszerre növelték az ellátandó családméretet és csökkentették a további szülések indítékát” (Notestein 1953, 16. o.). Ráadásul Davis (1963) a többfázisú válasszal (*multiphasic response*) a történeti termékenység- és halandóságcsökkenés kauzális viszonyát is konceptualizálta, ami kiválóan illeszkedett a növekedési olló kinyílását jelző második szakasz hátterelméletének univerzális szerepkörébe. Csakhogy időközben a családtervezési ipar egyik keserű felismerése, mely szerint a halandóság és a termékenységi szintek egymástól függetlenül váltakoznak a térben, meggátolta ebben (Cleland, 2001). A kurrens tapasztalat történeti esetekre való rávetülésének nyomán az átmenet-elmélet egyik évtizedes tartópillére került hirtelen összeomlás alá. Ezek általában a csecsemőhalandóság és termékenység közötti gyenge korrelációs kapcsolattal (Cleland and Wilson, 1987), a mortalitás és termékenység közötti oksági láncolat irányítottságának (van de Kaa, 1996), vagy magának a kauzalitás tényének (Garrett et al., 2001) megkérdőjelezésével növelték a kételkedők táborát. Ezt az EFP berkeiből származó páneurópai empirián kívül (ld. van de Walle, 1986) több olyan vizsgálat is megalapozta, amelyek szerint a termékenységi átmenet akár évszázados különbséggel is megelőzhette a halandósági szintek esését (ld. USA esetén Haines, 1998; Franciaországra Cummins, 2013; Angliára Teitelbaum, 1984). Ehhez hasonló példákban Magyarország sem szerénykedhet, hiszen az angolszász szakirodalomban is előszeretettel hivatkozott Ormánságban már a 18. században kiterjedt paritás-specifikus születéskorlátozás volt a bevett gyakorlat, holott azt az átmenet-elmélet értelmében a halandóság nem indokolta volna (Andorka, 1970; Coale, 1986a; Vasary, 1989).¹⁶

A sokasodó empirikus muníció keresztüzében az ellen-narratívák leginkább csak az átmenet-elmélet ösztönösségére szorítkozhattak: „Ha volt egyetlen vagy kitüntetett oka a termékenységi átmenetnek, ésszerű lenne azt a mortalitás csökkenésének tulajdonítani, amely a destabilizáció fő okozója volt” (Kirk, 1996, 379. o.). Tegyük hozzá, nem véletlenül. A korszak módszertani standardjait alapjaiban meghatározó EFP által szállított empirián ugyanis nehezen lehetett fogást találni, csakhogy – Mason (1997, 447. o.) érvelésében – „a partikuláris eredményeket [...] túlságosan is szívre vettük”, megfelelkezve arról, hogy a demográfiai átmenet kezdetén mindenütt népességnövekedés realizálódott, ami halandóságcsökkenés nélkül aligha lett volna kivitelezhető. A termékenység

¹⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a 18. századi termékenységi elemzéseket rendszerint – adathiányra való tekintettel – nem kísérték hasonló szintű halandóságelemzések.

és halandóság okozati viszonya azonban hiába tűnt „ésszerűnek”, statisztikai bizonyítása már csak a rengeteg lehetséges közvetítő tényező hatása miatt is megugorhatatlan akadálnak tűnt (Cleland, 2001). Ennek következtében az EFP konklúzióit elutasítók, valamint az új irányokat keresők számára maradt a demográfiai átmenet makroperspektivikus és holisztikus olvasata, amelyben a termékenység változása magától értetődő természetességgel követi le a mortalitás csökkenését (ld. ehhez példaként Rees, 2009 enciklopédiai szócikkét a demográfiai átmenet makroperspektivikus és holisztikus olvasata, amelyben a termékenység változása magától értetődő természetességgel követi le a mortalitás csökkenését (ld. ehhez példaként Rees, 2009 enciklopédiai szócikkét a demográfiai átmenet makroperspektivikus és holisztikus olvasataival is találkozhatunk, amelyek értelmében a jelenkori halandóság esetleges ismételt emelkedése a születési ráta emelkedését is magával vonná – igaz, a több fázisnak megfelelően mindig időbeli késéssel (Dyson, 2001).

Kétségtelen, hogy a demográfiai átmenet elméletéhez visszakanyarodó koncepció reneszánszához nagyban hozzájárult David Reher munkássága. A vitapontról vallott véleményét jól summázza a következő idézet: „Sehol a világon, függetlenül az időbeli periódustól, a modernizáció fokától vagy a gazdagság szintjeitől, a termékenység változása nem következett be azt megelőző, jelentős mortalitásváltozás nélkül” (Reher, 2004, 25. o.). Megjegyzendő, hogy az érezhetően túlzó megállapítást egy későbbi tanulmányában némileg azzal finomította, hogy a halandóság csökkenése a termékenységi átmenetet „szinte mindenütt” megelőzte (Reher, 2011, 12. o.). Mindezzel együtt Reher mindvégig következetes képviselője maradt annak az álláspontnak, hogy a demográfiai átmenet valódi kulcsmomentuma a csecsemőhalandóságban bekövetkezett javulásban ragadható meg (Reher, 1999, 2019).¹⁷ A jelenlegi szakirodalmi konszenzus ehhez képest némileg árnyaltabb álláspontot követ, melynek értelmében a halandóság csökkenése önmagában nem volt elégséges a termékenységi átmenethez, viszont a gyermekek túlélési esélyében történt drámai javulás nélkül a termékenységi fordulat sem következett volna be (Tsuya et al., 2010; Dribe et al., 2014).

A MINDENT TÚLÉLŐ ELMÉLET

A második világháború és 1980-as évek között „valószínűleg nem volt olyan kutatási kérdés, amely gyakrabban jelent volna meg a demográfiai irodalomban, mint a demográfiai átmenet elméletei és magyarázatai” (Friedlander et al., 1999, 494.

¹⁷ Amennyiben a gyermekhalandóság vizsgálatát nem szűkítjük le a csecsemőhalandóság témakörére, még meggyőzőbb bizonyítékokat találunk a halandóság, és az arra adott reprodukciós magatartás kölcsönhatására (ld. Sánchez-Barricarte, 2017; Gortfelder and Puur, 2020).

o.). Sőt, párhuzamosan az EFP-ből érkező eredmények publikálásával, a nyolcvanas évek elején egy felívelés is történt a demográfiai átmenet fogalmának szakirodalmi előfordulásában (van de Walle, 1992). A gyakori használatot viszont már nem a rutinszerű hivatkozások, hanem az elmélet létjogosultságát firtató viták okozták. Az átmenet-elmélet ugyanis nem volt teljes, hiszen a skála hiánya, a termékenység és halandóság mérőszámainak elkendőzése, valamint a szakaszok homályos hossza inkább csak kételyt és bizonytalanságot szült az egyre precízebb adatokkal operáló demográfiai kutatások számára. Ráadásul a tényezőcsoportok változásának egysíkú notestein-i interpretációi már nem feleltek meg az interdiszciplinaritást és posztmodern relativizmust előtérbe helyező korszakjellemmel. Így például a nagycsaládos modell és az individualizmust díjazó urbánus közeg inkompatibilitásának kidomborítása már bizonyosan kevés volt ahhoz, hogy a heterogén utakat bejárt termékenységi átmenetek teljes spektrumát lefedje.¹⁸

A legnagyobb problémát viszont az jelentette, hogy a történelmi jelenségek diverzitását érzékeltető kutatások gyorsabban halmozódtak fel, mint ahogy azt az átmenet-elmélet fel tudta volna szívni (Szołtysek, 2007). Mindez megfejelve a modernizációs paradigma alkonyával rövidesen egyértelművé tette az elmélet diagnózisát: „Mostanra sok körben bevett vélekedés, a demográfián belül és túl, hogy a demográfiai átmenet elméletének halála közeleg” (Hirschman, 1994, 213. o.) – azonban nincs tudomásunk olyan korszakosnak tekinthető tudományos munkáról, amely az elmélet kegyeledmődését jelentette volna. A szakirodalmi kutatás alapján inkább az átmenet-elmélet lassú, de biztos kikopása volt tetten érhető, melyet a folyamatosan változó szakpolitikai kontextus is indokolt. Ide sorolhatjuk a hidegháború végével kifulladás harmadik világbeli népeség szabályozási gyakorlatot (szinkronban a népességbomba „besülésével”), illetve az új évezred kezdetétől egy jelentős szakpolitikai hangsúlyeltolódást a neomalthusiánus megfontolásoktól a nők reprodukciós jogainak irányába (ld. bővebben Eager, 2004). Az átmenet-elmélet térvesztését érzékeltető van de Kaa (1996) terjedelmes cikkében érvelt amellet, hogy a tudomány fragmentációjával összhangban a totalizáló elméletek ideje lejárt, így a demográfiai átmenetnek is már csak alnarratíváiról beszélhetünk, amelyek az átmenet egy-egy szegmensét a strukturális, kulturális vagy egyéb irányzatok szűrőjén keresztül „mesélik el”. Ám olyan véleménnyel is lehet találkozni, amely az elmélet hanyatlását és az alnarratívák dománinciját csupán egy epiztemológiai válság eufemizálásának gondolja (Szołtysek, 2007).

¹⁸ Megjegyzendő, hogy ezt a magyarázatot Notestein (1953) sem tudta minden esetben érvényesíteni, így ő maga is értetlenül állt a 18. századi, Franciaország rurális térszínein kibontakozó termékenységi átmenet előtt.

A demográfiának viszont továbbra is szüksége volt azokra a népességváltást megragadni képes konceptuális tengelyekre, amelyek mentén a demográfiai átmenet elmélete is kibontakozott. Ebben a helyzetben a kutatók számára két kézenfekvő stratégia maradt. Mint korábban említésre került, az egyik irányzat az átmenetet nemes egyszerűséggel a termékenység görbéjére redukálta. A másik kutatói irány viszont úgy tartotta, hogy a termékenységi átmenetet nem lehet izoláltan kezelni, mivel az csakis a halandósággal és népességnövekedéssel együtt érthető meg (Cleland, 2001). Ahogy Wilson és Airey (1999, 125. o.) tanulmányukban rámutatnak: „Az átmenetet egy növekedési epizódként kell megérteni, semmint a termékenység csökkenéseként”. Hasonlóan érvelt Hirschman (1994, 28. o.): „Ahelyett, hogy megkérdéznénk és egy egyszerű választ várnánk arra vonatkozóan, hogy miért csökkent a termékenység, az alternatíva az a kérdés lehet, hogy a demográfiai egyensúly hogyan állt vissza a halandóság csökkenése után”. Mint látható, az átmenet holisztikus jellegét és a demográfiai egyensúlyt nyomatékosító érvelések végeredményben csak újracímkezték az átmenet-elméletet. A különbséget csupán az jelentette, hogy ezek a tanulmányok paradox módon már nem az „idejétmúlt” Notesteint vették hivatkozási alapul, hanem messzebbre, egészen Malthusig nyúltak vissza.

Az élelmiszertermelés és a népesség növekedési ütemének diszkrpanciájából eredeztetett, azóta „időtlenne vált” (Robbins, 1998, 243. o.) malthusi formula egységnyi élelmiszerre egyre több embert vizionált. Malthus ezt a kölcsönhatást és az abból predesztinálható disztópiát determinisztikus jellegűnek, az élővilág természetes hajlamából eredőnek tekintette. Meglátása szerint ugyanis pont ez az emberiségbe kódolt ösztön tartotta nyomorban a társadalom alsóbb osztályait: „Ha a népesség felszaporodott csaknem végső határáig az élelemnek, természetesen az összes előző és tényleges akadályok növekedett erővel fognak működni” (Malthus, 1902 [1826], 14. o.). A „túlszaporodásnak” végül az önmegtartóztatáson alapuló negatív-, valamint a háborúkat és járványokat eredményező pozitív fékek láncreakciója vet véget. Így a malthusiánus katasztrófaként aposztrofált drasztikus halálozási válsággal lehetőség nyílik az egyensúlyi állapot ismételt elérésére. Az élelem színvonalá alá süllyedt lakosság egyszersmind a gyarapodás újabb hullámának ad teret – természetesen az egyensúlytalanság újabb bekövetkeztéig. Ez a malthusi ciklikus együttmozgás a homeosztázis elvén alapul (Johnson-Hanks, 2008).

A homeosztatikusan demográfiai rezsimek sajátossága, hogy adott népességcsoport demográfiai karaktere az erőforrásaihoz mérten alakul, olyan mechanizmusok érvényesülésével, melyek hosszú távon kiegyenlítik a fertilitási és mortalitási rátákat. Ez a szemlélet rövidtávon nem zárja ki bizonyos mértékű inga-

dozások elvi lehetőségét a termékenység és halandóság viszonylatában, viszont hosszabb időtávon – az erőforrások nivelláló hatásának következményeként – tényállásként fogadja el a két összetevő egymáshoz történő igazodását. Jóllehet a predeclin korszakra vonatkozó kutatások gyenge hátszelet kaptak kvantitatív oldalról, empirikus következtetések rendszerint a homeosztázis történelmi fennállásának irányába konvergáltak (Lesthaeghe, 1980; Fernihough, 2013). Ugyanakkor ezen kutatásokat gyakran érte az a kritika, hogy levezetésük zsigeri interpretációk sorozatán, eredményeik pedig mesterkéltnél, közvetítő változókra alapult. Utóbbi vádpontra próbált rációzni Ronald D. Lee, aki a homeosztázis direkt kimutathatósága érdekében vizsgálatának középpontjába a sűrűség-függést helyezte – még hozzá az állati populációk analógiája alapján. Eredményei a népességnövekedés és a „benépesültség” mértékének gyenge korrelációs kapcsolatát hozták, de ezek nem tántorították el a szerzőt homeosztázis melletti elköteleződésétől, mivel „enélkül képtelenek vagyunk megmagyarázni a népesség nagyságát és változását az idő múlásával, hacsak nem vesszük számba az események értelmetlen kronológiáját egészen az emberiség kezdetéig – bármikor is volt az” (Lee, 1987, 459. o.).

Az idézet kiválóan rávilágít a demográfiai gondolkodás egyensúlyi féti-sére, egyúttal támpontot nyújt annak megértéséhez, hogy a kvantitatív bizonyítékokhoz szokott demográfusok számára mégis miért lehet tolerálható a homeosztázis elnagyolt episztemológiai kerete. A kulcs valószínűsíthetően a múlt holisztikus megértésének igényében rejlik, így talán nem meglepő, hogy a homeosztázis-kutatások az empirikus adatokkal már kellően dokumentált 19-20. századi időszakról nagyvonalúan eltekintenek (ld. Wilson, 2003). Jobban belegondolva azonban a homeosztázis gondolata igenis végigkísérte a globális demográfiai olló kinyílásának időszakát – mégpedig a demográfiai átmenet-, illetve a többfázisú válasz elméletének képében (Johnson-Hanks, 2008). Valóban, az egyensúly mindkét elméletet omnipotens demográfiai erőként szövi át: a demográfiai átmenet elméletében az átmenetiség csakis a kezdeti és végső egyensúly vonatkozásában nyerheti el értelmét, Davis többfázisú válasz elméleténél pedig a kiváltott válaszokat minden esetben az egyensúlyi állapottól való eltérések eredményezik.

Szűkebb értelmezésben a homeosztázisra koncentrált kutatások továbbra is a pretransziciós időben mozognak otthonosan, de a „demográfiai átmenet végének közeledte” a komfortzóna elhagyásához vezethet. Így azokban az országokban, melyekben a termékenység a halandóság szintjére süllyedt, a homeosztázis akár alkalmas elemzési keretet is nyújthat – igaz, leginkább térben és időben kiterjesztett, a generalizálás igényével fellépő vizsgálatokhoz (Coleman and

Rowthorn, 2011; Billari and Dalla-Zuanna, 2013). Alacsonyabb léptéken, a jelenkori adatdömping kontextusában viszont a homeosztázis nem több egy pillanat-felvételnél; amit rögtön a következő pillanatban már a szubpótló termékenység stádiuma követ.

ÖSSZEZGÉS

Ugyan Notestein 1945-ben nem kifejezetten a demográfiai átmenetiség megragadására vállalkozott, kanonizált elmélete mégis évtizedekre az erről vallott demográfiai közgondolkodás szervezőjévé lett. Nem kérdés, hogy a modell könnyed fogyaszthatósága alapjaiban megágyazott az elmélet felemelkedésének, melyhez a második világháborút követő új világrend társadalompolitikai feltételei is ösztönzőleg hatottak. Ezzel párhuzamosan az alapvetően nemzeti keretek között mozgó demográfiai kutatások fókusza ugyancsak a globális léptékre szegződött (Ehmer, 2004; Teitelbaum and Winter, 1985). Az átmenet megértése ezt követően csak a globális szintéren vált elképzelhetővé, így az átmeneten már túljutott országok a lemaradó országok demográfiai viszonyainak kontrasztjában érdemelték ki a „fejlett” jelzőt. Ezzel szemben az átmenetben „hátról kullogók” – ahol „lényegében az események európai lefolyását feltételezzük” (Notestein, 1945, 56. o.) – népesedésének jövője a történelem félreolvasásának segítségével előben megtapasztalhatóvá vált. Az egyik csoport a múltját, míg a másik a jövőjét tudhatta meg azzal, ha megfigyeli a tőle akár több ezer kilométerre fekvő régió demográfiai viszonyait. Mindennek „áraként” az elmélet óhatatlanul is magán viselte a teleologikus jegyeket, alkalmazott tipizálása pedig szellemtörténeti és politikai beágyazottságának tulajdoníthatóan elkerülhetetlenül evolúciós szempontokat érvényesített.

Ahogy arra a tanulmány második része rámutatott, az átmenet-elmélet térvészését mégsem a Nyugatot követendő példaként beállító normatív alapok, hanem leginkább az empirikus vizsgálatok és módszertani megközelítések révén felszínre került ellentmondások eredményezték. Ráadásul a modell egyre kevésbé tűnt alkalmasnak a szofisztikált kvantitatív követelményeket támasztó demográfia elméleti keretének főszerepére. Ugyan az „átmenetük végéhez” ért országok demográfiai képlete újra előtérbe hozta az átmenet-elméletben meghúzódó homeosztatisz mechanizmusok érvényesülésének lehetőségét, a homeosztázis túlságosan is elnagyoltnak tűnt ahhoz, hogy akár a jelenlegi, akár a történeti demográfiai változások időtálló keretezése maradjon.

A homeosztázis bemutatása a tanulmányban továbbá felszínre hozta és egyértelműsítette az átmenet-elmélet malthusiánus jegyeit. Így az elméletbe kódolt lineáris kontinuum mellett az alkalmazkodóképesség és egyensúly demográfiai ideái világitanak rá a leginkább a demográfiai átmenetiségről vallott tudományos gondolkodás felvilágosodásban gyökerező és Malthustól egészen a modern demográfia megszilárdulásáig tartó folytonosságára. Mindezek fényében nem túlzás azt a végkövetkeztetést levonni, hogy Notestein és a princetoni hivatal munkatársai csupán precízebb formát adtak egy mélyen gyökerező intellektuális diskurzusnak, kiegészítve azt az aktuális népességgpolitikai kívánalmaknak megfelelően.

Az átmenet-elmélet alternatíváiként kínálkozó megközelítések (egyelőre) térben és időben is behatároltak, így a globális népességnövekedés legfontosabb korszakát manapság is csak a demográfiai átmenet (a kikopásra ítélt „elmélete” utótag nélkül) képes egészében megragadni. Ez azonban sokat finomodott az elméletalkotókhoz képest, hiszen mostanra közmegegyezés tárgya lett, hogy nincsenek olyan konzisztensen megfogalmazható makrováltozások, amelyek megjósolhatnák a termékenységi átmenet kezdetét vagy sebességét (Morgan and Rybinska, 2019). Ennek tükrében a demográfiai átmenet már nem elméletként, hanem inkább deskriptív keretrendszerként funkcionál, melyben úgy tűnik, hogy a termékenység és halandóság determinánsai mindig más utat követnek (Kreager, 2015), viszont hosszú időtávon általában ugyanoda vezetnek (Reher, 2004). A megváltozott tudományos kritériumok között – minden leegyszerűsítése és pontatlansága ellenére – Demény Pál definíciója tűnik a leginkább időtállóknak: „Hagyományos társadalmakban a termékenység és a mortalitás magas. Modern társadalmakban a termékenység és mortalitás alacsony. Közöttük van a demográfiai átmenet” (Demény, 1968, 502. o.).

IRODALOM

- Anderson, B. A. (1986). Regional and Cultural Factors in the Decline of Marital Fertility in Western Europe. In A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. 293–313). Princeton: Princeton University Press.
- Anderton, D. L. and Bean, L. L. (1985). Birth Spacing and Fertility Limitation: A Behavioral Analysis of a Nineteenth Century Frontier Population. *Demography*, 22(2), 169–183.
- Andorka R. (1970). Születéskorlátozás az Ormánságban a 18. század vége óta. (A születésszabályozás elterjedésének hatása egy etnikai egység, az Ormánság népességstruktúrájának történeti alakulására.). *Demográfia*, 13(1-2), 73–85.
- Andorka R. (1987). *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest: Gondolat.
- Andorka R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Barnes, T. J. (2004). Placing ideas: genius loci, heterotopia and geography's quantitative revolution. *Progress in Human Geography*, 28(5), 565–595.
- Barrett, D., Kurzman, C. and Shanahan, S. (2010). For Export Only: Diffusion Professionals and Population Policy. *Social Forces*, 88(3), 1183–1207.
- Bashford, A. (2014). *Global Population: History, Geopolitics, and Life on Earth*. New York: Columbia University Press.
- Bähr, J. (1997). *Bevölkerungsgeographie: Verteilung und Dynamik der Bevölkerung in globaler, nationaler und regionaler Sicht*. Stuttgart: Ulmer.
- Bálint L. (2016). Mennyire illeszkedik a magyar halandóság alakulása az epidemiológiai átmenet elméleteihez? *Demográfia*, 59(1), 5–57.
- Billari, F. C. and Dalla-Zuanna, G. (2013). Cohort Replacement and Homeostasis in World Population, 1950–2100. *Population and Development Review*, 39(4), 563–585.
- Blaut, J. M. (1993). *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. New York: The Guilford Press.
- Bongaarts, J. (1994). The Impact of Population Policies: Comment. *Population and Development Review*, 20(3), 616–620.
- Bongaarts, J. and Watkins, S. C. (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review*, 22(4), 639–682.
- Bourdieu, P. (2002 [1994]). *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről* (fordította Berkovits B.). Budapest: Napvilág Kiadó.
- Brown, J. C. and Guinane, T. W. (2007). Regions and time in the European fertility transition: problems in the Princeton Project's statistical methodology. *Economic History Review*, 60(3), 574–595.
- Burger, O. and DeLong, J. P. (2016). What if fertility decline is not permanent? The need for an evolutionarily informed approach to understanding low fertility. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 371(1692), 20150157.
- Caldwell, J. C. (1997). The Global Fertility Transition: The Need for a Unifying Theory. *Population and Development Review*, 23(4), 803–812.
- Carter, A. T. (1995). Agency and fertility: For an ethnography of practice. In S. Greenhalgh, (Ed.), *Situating fertility: Anthropology and demographic inquiry* (pp. 55–85). Cambridge: Cambridge University Press.

- Casterline, J. B. (2003). Demographic Transition. In P. Demeny, and G. McNicoll, (Eds.), *Encyclopedia of Population* (pp. 210–216). New York: Macmillan Reference.
- Chesnais, J-C. (1990). Demographic Transition Patterns and Their Impact on the Age Structure. *Population and Development Review*, 16(2), 327–336.
- Cleland, J. (2001). The Effects of Improved Survival on Fertility: A Reassessment. *Population and Development Review* 27(Supplement), 60–92.
- Cleland, J. and Wilson, C. (1987). Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View. *Population Studies*, 41(1), 5–30.
- Coale, A. J. (1973). The Demographic Transition Reconsidered. In *International Population Conference, Liège, 1973, vol. 1* (pp. 53–72). Liège: International Union for the Scientific Study of Population.
- Coale, A. J. (1986a). Preface. In A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. xix–xxii). Princeton: Princeton University Press.
- Coale, A. J. (1986b). The Decline of Fertility in Europe since the Eighteenth Century as a Chapter in Human Demographic History. In A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. 1–30). Princeton: Princeton University Press.
- Coale, A. J., Treadway, R. (1986). A Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility, and the Proportion Married in the Provinces of Europe. In: A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. 31–181). Princeton: Princeton University Press.
- Coale, A. J. and Watkins, S. C. (Eds.) (1986). *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project*. Princeton: Princeton University Press.
- Coleman, D. and Rowthorn, R. (2011). Who's Afraid of Population Decline? A Critical Examination of Its Consequences. *Population and Development Review*, 37(Supplement), 217–248.
- Connelly, M. (2003). Population Control Is History: New Perspectives on the International Campaign to Limit Population Growth. *Comparative Studies in Society and History*, 45(1), 122–147.
- Connelly, M. (2008). *Fatal Misconception: The Struggle to Control World Population*. Cambridge–London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Cowgill, D. O. (1963). Transition Theory as General Population Theory. *Social Forces*, 41(3), 270–274.
- Critchlow, D. T. (1999). *Intended Consequences: Birth Control, Abortion, and the Federal Government in Modern America*. New York: Oxford University Press.
- Cummins, N. (2013). Marital fertility and wealth during the fertility transition: rural France, 1750–1850. *Economic History Review*, 66(2), 449–476.
- Czifrusz M. (2020). Néesség- és településföldrajz a gimnáziumban – szemléletváltási lehetőségek. *GeoMetodika*, 4(3), 49–59.
- Davis, K. (1945). The World Demographic Transition. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 237(1), 1–11.

- Davis, K. (1956). The Amazing Decline of Mortality in Underdeveloped Areas. *The American Economic Review*, 46(2), 305–318.
- Davis, K. (1963). The Theory of Change and Response in Modern Demographic History. *Population Index*, 29(4), 345–366.
- Dányi D. (1977). Regionális fertilitási sémák Magyarországon a 19. század végén. *Demográfia*, 20(1), 56–87.
- Dányi D. (2000). Demográfiai átmenetek (Valóság, tudomány, politika). *Demográfia*, 43(2-3), 231–251.
- Demeny, P. (1968). Early Fertility Decline in Austria-Hungary: A Lesson in Demographic Transition. *Daedalus*, 97(2), 502–522.
- Demeny, P. (1988). Social Science and Population Policy. *Population and Development Review*, 14(3), 451–479.
- Dríbe, M., Oris, M. and Pozzi, L. (2014). Socioeconomic status and fertility before, during, and after the demographic transition: An introduction. *Demographic Research*, 31, 161–182.
- Dyson, T. (2001). A partial theory of world development: the neglected role of the demographic transition in the shaping of modern society. *International Journal of Population Geography*, 7(2), 67–90.
- Eager, P. W. (2004). *Global Population Policy: From Population Control to Reproductive Rights*. London: Routledge.
- Ehmer, J. (2004). *Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie 1800–2000*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Ehrlich, P. R. (1968). *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books.
- Fernihough, A. (2013). Malthusian Dynamics in a Diverging Europe: Northern Italy, 1650–1881. *Demography*, 50(1), 311–332.
- Frey, M. (2011). Neo-Malthusianism and development: shifting interpretations of a contested paradigm. *Journal of Global History*, 6(1), 75–97.
- Friedlander, D., Okun, B. S. and Segal, S. (1999). The Demographic Transition Then and Now: Processes, Perspectives, and Analyses. *Journal of Family History*, 24(4), 493–533.
- Garrett, E., Reid, A., Schürer, K. and Szreter, S. (2001). *Changing Family Size in England and Wales. Place, Class and Demography, 1891-1911*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Girard, A. (1982). Adolphe Landry et la démographie. *Revue française de sociologie*, 23(1), 111–126.
- Gortfelder, M. and Puur, A. (2020). Survival and sex composition of offspring: Individual-level responses in the quantum and tempo of childbearing during the demographic transition. *Population Studies*, 74(2), 161–177.
- Graham, E. (2000). What Kind of Theory for What Kind of Population Geography? *International Journal of Population Geography*, 6(4), 257–272.
- Greenhalgh, S. (1996). The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional, and Political History of Twentieth-Century Demography. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1), 26–66.
- Hablicsek L. (1995). *Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.

- Haines, M. R. (1998). The Relationship Between Infant and Child Mortality and Fertility: Some Historical and Contemporary Evidence for the United States. In M. R. Montgomery and B. Cohen, (Eds.), *From Death to Birth: Mortality Decline and Reproductive Change* (pp. 227-253). Washington, D. C: National Academy Press.
- Henry, L. (1961). Some data on natural fertility. *Eugenics Quarterly*, 8(2), 81-91.
- Hirschman, C. (1994). Why Fertility Changes. *Annual Review of Sociology*, 20(1), 203-233.
- Hodgson, D. (1988). Orthodoxy and Revisionism in American Demography. *Population and Development Review*, 14(4), 541-569.
- Hodgson, D. and Watkins, S. C. (2003). Feminists and Neo-Malthusians: Past and Present Alliances. *Population and Development Review*, 23(3), 469-523.
- Hugo, G. (1998). Intergenerational Wealth Flows and the Elderly in Indonesia. In G. W. Jones, R. M. Douglas, J. C. Caldwell and R. M. Souza, (Eds.), *The Continuing Demographic Transition* (pp. 111-133). Oxford: Clarendon Press.
- Johnson-Hanks, J. (2008). Demographic Transitions and Modernity. *Annual Review of Anthropology*, 37, 301-315.
- Jones, H. (Ed.) (2009). *OCR GCSE Geography: Specification B*. Harlow: Pearson.
- Jónás I., Kovács L. és Vízvári A. (2011). *Földrajz: Kozmikus és természetföldrajzi környezetünk*. Szeged: Mozaik.
- Kaiser, J. (2001). Does Family Planning Bring Down Fertility? *Science*, 333(6042), 548-549.
- Kaplan, H. (1994). Evolutionary and Wealth Flows Theories of Fertility: Empirical Tests and New Models. *Population and Development Review*, 20(4), 753-791.
- Katus L. (1980). A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle*, 23(2), 270-288.
- Keyfitz, N. (1990). Alfred Sauvy. *Population and Development Review*, 16(4), 727-733.
- Kirk, D. (1944). Population Changes and the Postwar World. *American Sociological Review*, 9(1), 28-35.
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies*, 50(3), 361-387.
- Knodel, J. and van de Walle, E. (1979). Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies. *Population and Development Review*, 5(2), 217-245.
- Knowles, J. C., Akin, J. S. and Guilkey, D. K. (1994). The Impact of Population Policies: Comment. *Population and Development Review*, 20(3), 611-615.
- Kovács K. (2011). *Társadalmi egyenlőtlenségek a mortalitásban Magyarországon (1971-2008) és az epidemiológiai átmenet elmélete*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kovács Z. (2002). *Népeség- és településföldrajz*. Budapest: ELTE TTK.
- Knöbl, W. (2003). Theories That Won't Pass Away: The Never-ending Story of Modernization Theory. In G. Delanty and E. F. Isin, (Eds.), *Handbook of Historical Sociology* (pp. 96-107). London: Sage.
- Kreager, P. (2015). Population theory—A long view. *Population Studies*, 69(S1), S29-S37.
- Lader, L. (1971). *Breeding Ourselves to Death*. New York: Ballantine Books.
- Landry, A. (1934). *La Révolution Démographique*. Paris: Recueil Sirey.
- Landry, A. (1987). Adolphe Landry on the Demographic Revolution. *Population and Development Review*, 13(4), 731-740.

- Lee, R. D. (1987). Population Dynamics of Humans and Other Animals. *Demography*, 24(4), 443–465.
- Lee, J. and Wang, F. (1999). *One-Quarter of Humanity. Malthusian Mythology and Chinese Realities, 1700–2000*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lesthaeghe, R. (1980). On the Social Control of Human Reproduction. *Population and Development Review*, 6(4), 527–548.
- Livi-Bacci, M. (1986). Social-Group Forerunners of Fertility Control in Europe. In A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. 182–200). Princeton: Princeton University Press.
- Livi-Bacci, M. (1999 [1992]). *A világ népességének rövid története* (fordította Soproni A.). Budapest: Osiris.
- Mackenroth, G. (1953). *Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung*. Berlin: Springer-Verlag.
- Malthus, T. R. (1902 [1826]). *Tanulmány a népesedés törvényéről* (fordította György E.). Budapest: Politzer Zsigmond és Fia.
- Mason, K. O. (1997). Explaining Fertility Transitions. *Demography*, 34(4), 443–454.
- Mass, B. (1974). An Historical Sketch of the American Population Control Movement. *International Journal of Health Services*, 4(4), 651–676.
- Melegh A. (2000). Az angolszász globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században: Lépések a pro- és antinatalista népesedéspolitikák összehasonlító vizsgálata irányában. *Replika*, 39, 157–175.
- Melegh A. (2006). *On the East-West Slope: Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Melegh A. (2014). Biopolitika, régiók és demográfia. In Óri P., (szerk.), *Szám-(és betű) vetés: Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére* (23–58. o.). Budapest: KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet.
- Miller, G. and Babiarz, K. S. (2016). Family Planning Program Effects: Evidence from Micro-data. *Population and Development Review*, 42(1), 7–26.
- Morgan, S. P. and Rybińska, A. (2019). Fertility. In D. L. Poston, Jr., (Ed.), *Handbook of Population* (pp. 319–342). Cham: Springer.
- Notestein, F. W. (1945). Population – The long view. In T. W. Schultz, (Ed.), *Food for the world* (pp. 36–57). Chicago: University of Chicago Press.
- Notestein, F. W. (1953). Economic problems of population change. In: *Proceedings of the Eight International Conference of Agricultural Economists* (pp. 13–31). London: Oxford University Press.
- Óri P. (2018). A termékenységi átmenet mintái egy mikrorégióban (Zsámbék, Tök és Perbál) a 19. század végén, a 20. század első felében. *Demográfia*, 61(1), 53–90.
- Petit, V. and Charbit, Y. (2012). The French School of Demography: Contextualizing Demographic Analysis. *Population and Development Review* 38(Supplement), 322–333.
- Pokol B. (1987). A funkcionista rendszerelmélet kibomlása: Talcott Parsons és Niklas Luhmann társadalomelméletének kategóriáiról. In Csepeli Gy., Papp Zs. és Pokol B., (szerk.), *Modern polgári társadalomelméletek: Alfred Schütz, Jürgen Habermas, Talcott Parsons és Niklas Luhmann rendszere* (153–324. o.). Budapest: Gondolat.

- Pritchett, L. H. (1994a). Desired Fertility and the Impact of Population Policies. *Population and Development Review*, 20(1), 1-55.
- Pritchett, L. H. (1994b). The Impact of Population Policies: Reply. *Population and Development Review*, 20(3), 621-630.
- Rao, M. (2004). *From Population Control to Reproductive Health: Malthusian Arithmetic*. New Delhi: Sage.
- Rawls, A. W. (2018). The wartime narrative in US sociology, 1940-1947: stigmatizing qualitative sociology in the name of 'science'. *European Journal of Social Theory*, 21(4), 526-546.
- Reed, J. (1984). *The Birth Control Movement and American Society: From Private Vice to Public Virtue*. Princeton: Princeton University Press.
- Rees, P. (2009). Demography. In R. Kitchin and N. Thrift, (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 75-90). Amsterdam: Elsevier.
- Reher, D. S. (1999). Back to the basics: mortality and fertility interactions during the demographic transition. *Continuity and Change*, 14(1), 9-31.
- Reher, D. S. (2004). The demographic transition revisited as a global process. *Population, Space and Place*, 10(1), 19-41.
- Reher, D. S. (2011). Economic and Social Implications of the Demographic Transition. *Population and Development Review*, 37(Supplement), 11-33.
- Reher, D. S. (2019). The Aftermath of the Demographic Transition in the Developed World: Interpreting Enduring Disparities in Reproductive Behavior. *Population and Development Review*, 00(0): 1-29.
- Robbins, P. (1998). Population and Pedagogy: The Geography Classroom after Malthus. *Journal of Geography*, 97(6), 241-252.
- Robey, B., Rutstein, S. O. and Morris, L. (1993). The Fertility Decline in Developing Countries. *Scientific American*, 296(6), 60-67.
- Ross, E. A. (1928). *Standing Room Only?* London: Chapman & Hall.
- Saito, O. (2015). Historical Demography. In J. D. Wright, (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, vol. 11 (pp. 5-9). Amsterdam: Elsevier.
- Santow, G. (1995). Coitus interruptus and the Control of Natural Fertility. *Population Studies*, 49(1), 19-43.
- Sánchez-Barricarte, J. J. (2017). Mortality-fertility synergies during the demographic transition in the developed world. *Population Studies*, 71(2), 155-170.
- Sharpless, J. (1995). World Population Growth, Family Planning, and American Foreign Policy. *Journal of Policy History*, 7(1), 72-102.
- Singh, K. (1988). Development is the Best Contraceptive. *Interdisciplinary Science Reviews*, 13(4), 301-302.
- Stix, R. K. and Notestein, F. W. (1934). Effectiveness of Birth Control: A Study of Contraceptive Practice in a Selected Group of New York Women. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 12(1), 57-68.
- Stycos, J. M. (1977). Desexing Birth Control. *Family Planning Perspectives*, 9(6), 286-292.
- Szentgáli T. (1991). A demográfiai átmenet elmélete. *Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, 21-34.

- Szolytsek, M. (2007). Science without Laws? Model Building, Micro Histories and the Fate of the Theory of Fertility Decline. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 32(2), 10–41.
- Szreter, S. (1993). The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History. *Population and Development Review*, 19(4), 659–701.
- Teitelbaum, M. S. (1984). *The British Fertility Decline: Demographic Transition in the Crucible of the Industrial Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Teitelbaum, M. S. and Winter, J. M. (1985). *The Fear of Population Decline*. Orlando: Academic Press.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology* 34(6), 959–975.
- Thornton, A. (2001). The Developmental Paradigm, Reading History Sideways, and Family Change. *Demography*, 38(4), 449–465.
- Tomka B. (2009). *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Tsui, A. O. (2001). Population Policies, Family Planning Programs, and Fertility: The Record. *Population and Development Review*, 27(Supplement), 184–204.
- Tsuya, N. O., Feng, W., Alter, G., Lee, J. Z., et al. (Eds.) (2010). *Prudence and Pressure: Reproduction and Human Agency in Europe and Asia, 1700–1900*. Cambridge: The MIT Press.
- Valkovics E. (1982). *A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről*. Budapest: KSH Népegyetemen Kutató Intézet.
- van Bavel, J. (2004). Deliberate Birth Spacing before the Fertility Transition in Europe: Evidence from Nineteenth-Century Belgium. *Population Studies*, 58(1), 95–107.
- van de Kaa, D. J. (1996). Anchored Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility. *Population Studies*, 50(3), 389–432.
- van de Walle, E. (1992). Fertility Transition, Conscious Choice, and Numeracy. *Demography*, 29(4), 487–502.
- van de Walle, F. (1986). Infant mortality and the European demographic transition. In A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. 201–233). Princeton: Princeton University Press.
- Vance (1952). Is Theory for Demographers? *Social Forces*, 31(1), 9–13.
- Vasary, I. (1989). 'The sin of Transdanubia': the one-child system in rural Hungary. *Continuity and Change*, 4(3), 429–468.
- Watkins, S. C. (1986). Conclusions. In A. J. Coale and S. C. Watkins, (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project* (pp. 420–449). Princeton: Princeton University Press.
- Wilson, C. (2003). Homeostasis. In P. Demeny and G. McNicoll, (Eds.), *Encyclopedia of Population* (pp. 493–496). New York: Macmillan Reference.
- Wilson, C. and Airey, P. (1999). How can a homeostatic perspective enhance demographic transition theory? *Population Studies*, 53(2), 117–128.

A THEORY ABOVE ALL: CHANGE AND PERMANENCE IN THE SCIENTIFIC THOUGHT OF DEMOGRAPHIC TRANSITION

ABSTRACT

The demographic transition theory is considered to be one of the best known generalisations in the history of social sciences. This paper discusses the circumstances of the emergence of transition theory through a critical analysis of Western discourses, and outlines the historical, cultural, and political context in which the theory has been raised. Through critical deconstruction, the analysis points out the teleological features of the model and its embeddedness in the modernization paradigm. Furthermore, a detailed literature review unfolds how traditional demographic thinking idealised the idea of demographic equilibria. In doing so, the paper demonstrates how the concept of natural fertility used as an epistemological basis in the European Fertility Project (EFP) strengthened the dichotomisation of demographic timeline, and how such a dualistic approach led to the establishment of a causal relationship between fertility and mortality. To conclude, the paper argues that demographic transition theory has been the culmination of a deep intellectual discourse interwoven with the Malthusian thought of homeostasis, and at its very beginning has been adapted to the needs of a globalised Western population policy, conserving these inherent traits in later decades.

A GLOBALIZÁCIÓS NYITÁS ÉS A MIGRÁCIÓS SZINTEK EMELKEDÉSE*

Lépések egy globális történeti magyarázat felé

Melegh Attila és Csányi Zoltán

ÖSSZEFOGLALÓ

Fő kérdésfelvetésünk a globalizációs nyitásnak és a kapcsolódó társadalmi változásoknak a vándorlásra, illetve a vándorlási szintek és minták alakulását érintő hatásaira vonatkozik. Egy 77 országból álló globális mintán úgy végeztünk log-lineáris regressziókat, hogy ezekből az 1990 és 1995 közötti időszak gazdasági-társadalmi változásainak, a nemzetközi migráció 1995–2000, 1995–2005 és 1995–2010 közötti alakulására gyakorolt hatásainak tekintetében vonhassunk le következtetéseket. Három elméleti megközelítést teszteltünk, mint a kumulatív okság, a modernizációs és a világrendszer-elmélet. Az egyes paradigmákhoz kötődő modellek mellett egy teljes, minden felhasznált jellemzőt tartalmazó, sokváltozós modellben is vizsgáltuk a folyamatokat. Kutatásunkat az időbeliséggel, a történetiséggel kapcsolatos kettős megközelítésünk teszi különlegessé. Egyrészt nem pusztán az egyes tényezők „azonnali” (keresztmetszeti) migrációs hatásaira voltunk kíváncsiak, hanem – korábbi irodalom alapján feltételezve, hogy e hatások időben eltolódva jelentkeznek – a vizsgálatunkat 5, 10 15 éves időtávokon végeztük el. Másrészt – az eddigi kutatásoktól eltérően – az egyes változók adott időpontra vonatkozó abszolút értékei helyett azok különböző időintervallumokra vonatkozó növekményei kerültek kutatásunk középpontjába. Eredményeink szerint a kumulatív mechanizmusok (a migráció útfüggősége), a modernizációs folyamatok (a migrációs képesség növekedése) és a globali-

* A szerzők köszönetüket szeretnék nyilvánítani Sik Endrének az értékes megjegyzéseirért és javaslataiért.

zációs nyitás egyes tényezőinek sokszor meglepő együttállása, konstellációja a meghatározó, miközben e tényezők hatása időben is változik, amely összefüggéseket egy több ponton módosítandó vilárendszer-elmélet tud a legjobban integrálni.

Tárgyszavak: globalizáció, migráció, kumulatív okság, vilárendszer-elmélet, modernizációs elmélet, külföldi tőkebefektetés

Melegh Attila, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: melegh@demografia.hu

Csányi Zoltán, Központi Statisztikai Hivatal

E-mail: zoltan.csanyi@ksh.hu

BEVEZETÉS

A globalizáció folyamatában az egyik legfontosabb elem a piaci nyitás, a szabadpiaci átalakulást szolgáló gazdaságpolitika és a tőke szabad mozgásának a biztosítása (Czaika–de Haas, 2015; Harvey, 2005). E tekintetben az 1980-as évektől a 2010-es évekig tartó időszakot nevezhetjük a globalizációs nyitás időszakának, vagy történeti szempontból egy új globalizációs ciklusnak, amelynek az előrehaladtával a világ demográfiai folyamatai, különösen a migrációs folyamatok nagyon sajátos átalakulást mutattak, amit könnyedén összefüggésbe lehet hozni a globalizáció és a migráció körüli viták felerősödésével (Chase-Dunn et al., 1999, 2000). A globalizáció időszakában a migráció népességarányos szintje jelentősen megnőtt. Míg 1990-ben valamivel több mint 153 millió fő, a világ össznépségének 2,87%-a élt a születési országán kívül, 2019-re ez a szám 271 millió fölé, 3,52%-ra nőtt¹. Globálisan nézve a vizsgált időszakban az elvándorló népesség körülbelül 78%-kal emelkedett, és magasabb ütemben nőtt, mint a világ össznépségének a száma, amely ugyanezen periódusban lényegében a másfélszeresére gyarapodott.

¹ Az UN DESA International Migrant Stock és World Population Prospects adatai alapján. A gyorsulást megkérdőjelezi Czaika és de Haas, de munkájukban e szerzők az 1960 és 2000 közötti arányszámokat vették figyelembe, míg a mi elemzésünk az 1990 utáni időszakra vonatkozik (Czaika–de Haas, 2015).

A globális elvándorlás arányának elmúlt évtizedeket jellemző gyorsuló ütemű növekedése olyan magyarázatot igényel, amely a globalizáció sajátosságain, illetve a földrajzi mobilitásra gyakorolt hatásain kívül figyelembe veszi a folyamat időbeliségét is. Ennek a vizsgálatához kutatásunkban három, egymással gyakran versengő, vagy éppen egymást kiegészítő, makroszintű vándorlászelméleti paradigmát és azok főbb tényezőit empirikus eszközökkel, a nemzetközi elvándorlási szintekre gyakorolt hatásuk szempontjából vizsgáltuk.²

A migrációs elméletek csoportosításának egyik alapvető szempontja, hogy azok a vándorlási folyamatok elindulásával, vagy éppen a migráció önmagát gerjesztő, kumulatív mechanizmusaival kapcsolatosak (Massey, 1999; Massey et al., 1998). Ez utóbbi összefüggések kiemelt fontosságúak a vizsgálatunk szempontjából, hiszen a nemzetközi vándorlás az időbeliségét tekintve a globális világgazdaság szerves részeként annak egyszerre az oka és a következménye is. Ezzel összhangban az utóbbi évtizedek migrációs folyamatainak megértése sem lehetséges a kumulatív hatások figyelembevétele nélkül. Jelentőségének megfelelően a kumulatív okság képezi a kutatásunk egyik kiindulópontját.

A második, általunk kiemelt vándorlászelméleti megközelítés szerint az elvándorlás szintje az adott ország gazdasági-társadalmi modernizációs átalakulásával, a modernizáció szintjével hozható összefüggésbe. A tranzíciós elméletek a modernizáció általános folyamatának részeként írják le a vándorlási folyamatok átalakulását és az el- és bevándorlási szintek változását (Zelinsky, 1971; de Haas, 2010a, 2010b). Ezen elméletek empirikus vizsgálatát nehezíti, hogy az átalakulási folyamat, a „modernség” mibenléte és mérhetősége körül nincs konszenzus.

A harmadik, a világszisztéma-elméletekből ismert szempontrendszer tényezői az egyes országok piaci nyitásával, a globális és hierarchikus piaci gazdasági rendszerbe való belépésével, illetve ez utóbbiban betöltött strukturális helyével függnek össze (Massey, 1999; Sassen, 1988, 2006; Czaika-de Haas, 2015). Ezek vizsgálata során elsősorban a külföldi működőtőke beáramlás és a világkereskedelemben való részvétel mértékéből, a szabadpiac térnyeréséből, illetve ezen tényezőknek a kibocsátó országokra gyakorolt gazdasági-társadalmi hatásaiból indultunk ki.

Miközben a fő kérdésselvetésünk az egyes paradigmákhoz köthető tényezők vándorlásra, illetve a vándorlási szintek és minták változására gyakorolt hatásaira vonatkozik, a jelenség komplexitásának és időbeliségének következtében a

² Az általunk is felhasznált tényezők és szempontok jó összefoglalását adja globalizációs hipotézisként Czaika és de Haas (2015, pp 284-86).

fent említett elméletek számos tényező tekintetében fedik egymást. Egyéb támpontok hiányában úgy tűnik, hogy nehéz például annak az eldöntése, hogy a relatív jövedelmi szintek változását a migrációs folyamatokkal kapcsolatos hatásmechanizmusai tekintetében a modernizációhoz, vagy éppen a világrendszer adott strukturális összefüggéseihez köthető magyarázó tényezők közé soroljuk, hiszen mindkét elmélet megfogalmazhat hasonló feltevéseket. Ilyen például a közepes jövedelmi kategóriájú országok magasabb elvándorlási szintje. E probléma kiküszöbölésére – az egyes paradigmákhoz kötődő modellek mellett – egy teljes, minden felhasznált jellemzőt tartalmazó, sokváltozós modellben is vizsgáltuk a folyamatokat, és külön figyeltünk arra, hogy az egyes közös változók a különböző modellekben mennyire illeszkedtek az adott tényezőegyüttesbe, és javult-e a magyarázóerejük.

Kutatásunkat az időbeliséggel, a történetiséggel kapcsolatos kettős megközelítésünk is különlegessé teszi. Nem pusztán az egyes tényezők „azonnali” (keresztmetszeti) migrációs hatásaira voltunk kíváncsiak, hanem – korábbi irodalom alapján feltételezve, hogy e hatások időben eltolódva jelentkeznek – a vizsgálatunkat 5, 10 és 15 éves időtávokon végeztük el (Sanderson–Kentor, 2008). Az eddigi kutatásoktól eltérően az egyes változók adott időpontra vonatkozó abszolút értékei helyett ezek különböző időintervallumokra vonatkozó növekményei kerültek a kutatásunk középpontjába. Ily módon a globalizáció kontextusában a nemzetközi migráció dinamikusabb látásmódozathoz jutottunk, amely a vándorlás folyamatainak a változásait az azokat magyarázni hivatott tényezők korábbi, referencia-időszakon belüli változásaival hozza összefüggésbe.

Főként az ENSZ-adatbázisok adatainak felhasználásával, összesen 77 közepes és nagy (azaz másfél milliónál több lakossal rendelkező) országból álló, és a nagyobb régiókat lefedő mintákon úgy végeztünk log-lineáris regressziókat, hogy ezekből az 1990 és 1995 közötti időszak gazdasági-társadalmi változásainak, a nemzetközi migráció 1995–2000, 1995–2005 és 1995–2010 közötti alakulására gyakorolt hatásait illetően vonhassunk le következtetéseket. Eredményeink azt mutatják, hogy bár az egyes elméleti megközelítések mindegyike segíti a történeti változás megértését, mégis a globalizációs nyitásra koncentráló, a világrendszer-elmélethez köthető modell bír a legnagyobb magyarázóerővel, és ez a modell tudja a legjobban integrálni a más paradigmákkal közös tényezőket is. Tehát a kumulatív mechanizmusok (a migráció útfüggősége), a modernizációs folyamatok (a migrációs képesség növekedése) és a globalizációs nyitás egyes tényezőinek sokszor meglepő együttállása, konstellációja a meghatározó, amely összefüggéseket egy több ponton módosítandó világrendszer-elmélet tud a legjobban integrálni.

1. ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS KAPCSOLÓDÁSAIK

1.1. KUMULATÍV OKSÁG

A migrációs szintek folytatólagos növekedésében az egyik legfontosabb tényező, hogy a migráció önmagát gerjesztő, kumulatív folyamat. Az elvándorlás már meglévő szintje kihat a további vándorlási folyamatok alakulására. A migráció hálózatos szerveződése – összhangban a társadalmitőke-elméletekkel – segíti az információ terjedését, a migrációs költségek csökkentését, a pszichoszociális problémák kezelését, és így újabb migrációs döntések megszületését. (Sik, 2011; Massey, 1999; Collier, 2013; Portes–Böröcz, 1989; Portes, 1995; Salmenhaara, 2009). A kumulatív okság egyben össze is épülhet a vilárendszer-elemzésből következő tényezőkkel, hiszen az ott kiemelt migrációtörténeti kapcsolatrendszer felfogható a tartós történeti egyenlőtlenségek, a korábbi időszakok koloniális és migrációs kapcsolatainak hálózatos leképződéseként (Portes–Böröcz, 1989). Továbbá még a modernizációs tényezőkkel sem inkompatibilis, hiszen ez a megközelítés is azt hangsúlyozza, hogy az átalakulás öngerjesztő és önfenntartó folyamatokból áll.

A nemzetközi migráció folyamatait egyfajta intézményesedés is kíséri, ami szintén szerepet játszik a tömeges migrációs folyamatok fennmaradásában. Ezen institucionalista megközelítések szerint a vándorlással párhuzamosan kialakulnak annak formális és informális intézményi keretei, amelyek az egyes államok migrációval kapcsolatos jogszabályi, intézményi háttere mellett magukban foglalják többek között a bevándorlók beilleszkedését segítő ügynökségek, civil szerveződések vagy éppen az embercsempész-hálózatok létrejöttét is, amelyet Xiang és Lindquits a migráció infrastruktúrájának fejlődéseként írt le (Massey et al., 1998; Xiang–Lindquits, 2014).

Antropológiai megközelítésben a kumulatív okság részét képezi az elvándorlás kultúrájának kialakulása is (Klute–Hahn, 2007; Hárs, 2018). E bonyolult összefüggés szerint egyes társadalmak a vándorlókkal interakcióban alakítják ki az el- és bevándorlással kapcsolatos kulturális normákat és hiedelmeket. Az elvándorlás elfogadottsága vagy elutasíthatósága, mint a korábbi történeti tapasztalatok kulturális kicsapódásai, illetve önmagában az a tény, hogy mennyire magasak a történetileg felhalmozódott migrációs szintek, komolyan kihathatnak a migráció további alakulására. Miközben e nehezen mérhető köztes hatások empirikus elemzése komoly akadályokba ütközik, az elvándorlás korábbi szintjeinek figyelembevételével mód nyílik a kumulatív okság – és az

ennek kapcsán felmerülő, nem számszerűsíthető tényezők – kontrollálására. Az alábbi elemzés éppen ezt teszi, és a migrációs szint 1995 utáni változásainak esetében magyarázó tényezőként veszi figyelembe az 1990 és 1995 közötti népességarányos elvándorlási szinteket.

1.2. A MODERNIZÁCIÓS TÉNYEZŐK ÉS A MIGRÁCIÓS KÉPESSÉG NÖVEKEDÉSE

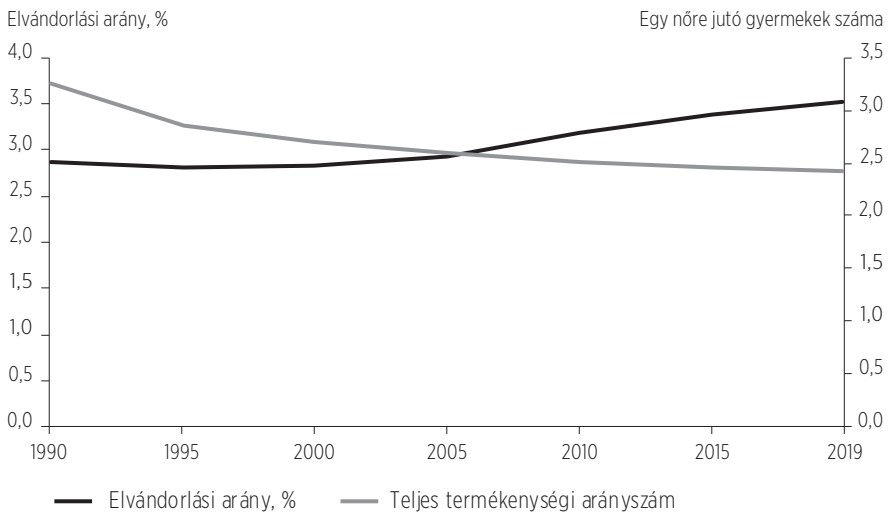
A hetvenes években megjelent modernizációs-migrációs átmenetelméletek szerint a modernizáció általános folyamatának a részeként kell értelmezni a vándorlási folyamatok változásait (Zelinsky, 1971; de Haas, 2010a). E széles körű társadalmi változások magukban foglalják a mobilitási szintek növekedését és a migrációs mintázatok transzformációját is (például a nemzetközi vándorlásnak a belföldi vándorlással, vagy éppen a cirkuláris mozgásoknak a hosszú távú, letelepedési célú migrációval szembeni térnyerését). Jelen kutatásunkban az elvándorlási szintek változására összpontosítunk, és így azon modernizációs tényezők beazonosításával próbálkozunk, amelyek igazolhatják, hogy az adott értelmezési keretben fejlettebbnek minősülő államokat általában magasabb mobilitás jellemez, azaz modernségük részévé válik a szabadabb mozgás. Fontos megjegyeznünk ugyanakkor, hogy ezen elméletek egy része inflexiós pontként, „migrációs púp”-ként írja le a fejlettség/modernizáció egy meghatározott szintjét, amely felett a további fejlődés már nem az elvándorlás növekedésével jár együtt, hanem a bevándorlás növekedését és a migrációs minták átalakulását eredményezi (Faini-Venturini, 2008; de Haas, 2010a; Fassmann et al., 2014). Globálisan nézve a világ össznépességének arányában megadott elvándorlási ráta növekedése egyszerre köthető az azonos időben egyre nagyobb kibocsátást produkáló modernizálódó országok és a modernizáció előrehaladottabb szintjén álló országok migrációs aktivitásához.

Az általános modernizációs átalakulás lehetséges indikátorai között meg kell említenünk például a városiasodást, a mezőgazdasági munka háttérbe szorulását, az individualizációt, a jövedelemszintek emelkedését, a termékenység csökkenését, az írni-olvasni tudás és iskolázottság növekedését, vagy éppen az ezeket átfogó, komplex fejlődési indexeket (lásd például Human Development Index). Jelen elemzésben ezek közül csupán néhányat fogunk szemügyre venni, mielőtt más történeti változásokkal együtt többváltozós elemzésben tesztelnénk, hogy az e folyamatokban bekövetkező változások miként gyakoroltak hatást a migrációs szintekre.

Termékenység

Zelinsky már a hetvenes évek elején felhívta a figyelmet arra, hogy – szemben a malthusiánus érveléssel – nem a magas termékenységből fakadó népességnomás, hanem konstraintuitív módon, éppen a termékenységcsökkenés teszi mobilabbá az emberiséget (Gosh, 1963; Zelinsky, 1971; de Haas, 2010a, 12, 27, 30). Hein de Haas a migrációs átmenetek tesztelésekor ezt a hipotézist hosszú, több évtizedes időtáv beépítésével, az emigrációs szintek esetében többváltozós elemzésben igazolta is. Bár megjegyzendő, hogy mindezt nem tartotta oksági szinten értelmezhetőnek, és a háttérben meghúzódó valódi társadalmi okokra hívta fel a figyelmet, illetve emlékeztetett a változók közötti túl erős kapcsolatra, a multikollinearitásra.

1. ábra: A teljes termékenységi arányszám és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019

Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai alapján (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

Az 1. ábra mutatja a globalizáció korában, a világ egészében a teljes termékenységi arány és az elvándorolt állomány népességen belüli arányának az alakulását. Feltételezhető, hogy a termékenység csökkenése a mögötte álló folyamatok – a rurális szektorok hosszú távú visszaszorulása, az iskolázottság, különösen a nők képzésének előrehaladása – révén a népesség mobilitását is megnövelte. Ehhez az átalakuláshoz a városba áramlás, a nők falusi hatalmi szerkezetek aló-

li felszabadulása is hozzájárulhatott (Demény–McNicoll, 2006; de Haas, 2010a; Wilson, 2001; Sen, 1999). Megjegyezzük, hogy a modernizációhoz kapcsolható fenti tényezőegyüttes nemcsak egy általános társadalmi átalakulás folyamatát mutatja, hanem fontos szerepe lehet a történeti-strukturális alapon érvelő világrendszer-elméletek szempontjából is, amelyek a kapitalista piacgazdaság és a piacosodás hasonló irányú társadalomalakító szerepét hangsúlyozzák.

Az egy főre jutó GDP

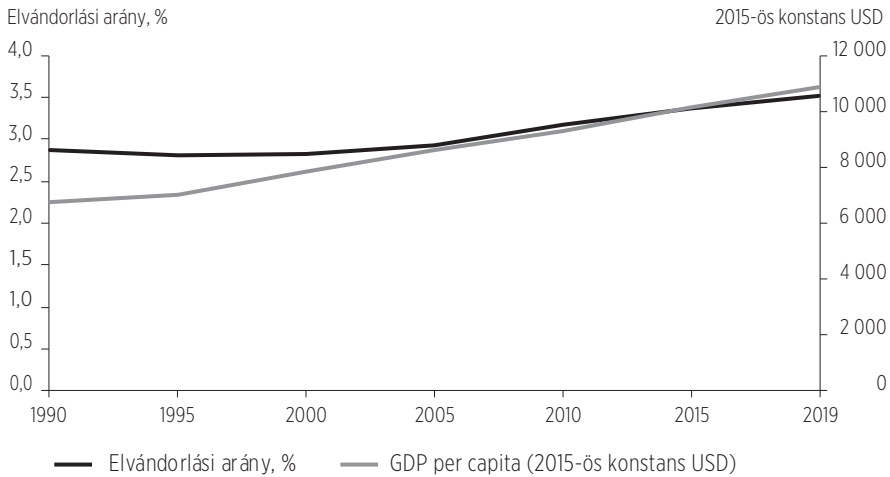
A világgazdaság növekedése messze meghaladja a népességnövekedés mértékét. A 2. ábrán megfigyelhetjük, hogyan viszonyult egymáshoz 1990 és 2019 között a világ egy főre jutó GDP-jének³ növekedése (2015-ös konstans USA dollárban kifejezve) és a globális migrációs ráta alakulása. Jól látható, hogy a 2000-es évektől a két változó igen hasonló dinamika szerint alakult. Feltételezhető, hogy a jövedelemszint abszolút értelemben vett növekedése is szerepet játszott a migrációs szintek emelkedésében, hiszen ez teszi lehetővé, hogy egyre több és több ember kifizethesse a földrajzi mobilitás költségeit, amennyiben ez utóbbiak nem növekednek a jövedelmeknél gyorsabban (Xiang–Lindquits, 2014).

A jövedelmi szintek abszolút változása mellett a modernizációs elméletek egy további tényezője a jövedelmek egymáshoz viszonyított, relatív alakulása és a jövedelmek esetleges konvergenciája.⁴ Miközben a globalizáció korában egyértelműen nőtt a nemzetközi vándorlás intenzitása, a relatív jövedelmek alakulásának vizsgálata és értelmezése szempontjából a következő foratókönyvek lehetségesek. Amennyiben az országok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentek, azaz globálisan az egy főre jutó GDP-k konvergenciája figyelhető meg az adott időszakban, akkor egy általános modernizációs átalakulás jelenlétét feltételezve következtethetünk a modernizációs elméletek helytállóságára. Amennyiben a vándorlási szint emelkedése növekvő globális jövedelemegyenlőtlenségek mellett következett be, akkor inkább a strukturális, pl. a világrendszer-elméletek által adott magyarázatok alkalmazhatósága tűnik az elfogadhatóbbnak.

³ Habár, mint ahogy Skoglund és Csányi (2019) rámutattak, a háztartások egy főre jutó, rendelkezésre álló jövedelmének alakulása nem feltétlenül követi az egy főre jutó GDP változásait, jelen dolgozatban feltételezzük, hogy ez utóbbi alkalmas a tényleges gazdasági jövedelmek alakulásának az illusztrálására.

⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy nyíltan vagy burkoltan szinte mindegyik migrációs elmélet a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásában látja a vándorlás egyik fő mozgatórugóját (de Haas, 2010a, 14). A szerepükkel kapcsolatos egyik leggyakoribb kritika, hogy nem annyira a tényük, mint inkább a velük kapcsolatos percepciók határozzák meg az egyéni vándorlási döntések kimenetelét. Az emberek általában tisztában vannak az egyes országok fejlettsége közötti különbségekkel (Thornton, 2012; Melegh et al., 2013, 2016). Ennek értelmében vizsgálatunk során eltekintettünk az egyéni percepciók vizsgálatától.

2. ábra: Az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USD) és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019

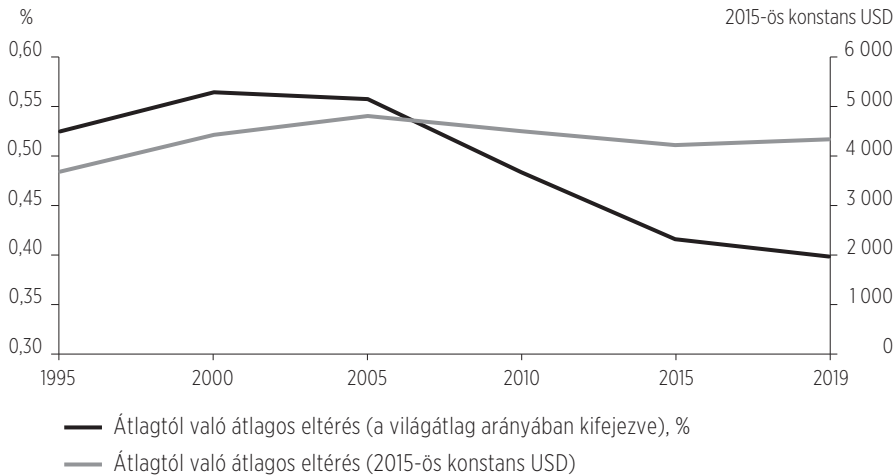
Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>) és az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

Az egyes országok egy főre jutó GDP-jének világátlaghoz mért arányából következtethetünk azok egyenkénti relatív jövedelmi pozícióira is. Ezek vizsgálatánál az előző bekezdésben bemutatott globális szintű megfontolásokkal szemben a következő migrációelméleti összefüggésekkel kell számolnunk:

- amennyiben a megfigyelt országok relatív jövedelmi pozíciójának javulásával együtt lineárisan növekszik az elvándorlás, úgy a modernizációs elmélet általában igaz, hiszen a relatíve javuló migrációs képesség növekvő elvándorláshoz, globális munkaerőpiaci aktivitáshoz vezet.
- Ha a jövedelmi pozíció javulása nincs pozitív lineáris kapcsolatban az adott ország elvándorlási arányának változásával, hanem jövedelemkategóriánként eltérően alakul, és a közepes jövedelmi kategóriában nő leginkább az elvándorlási arány, akkor a migrációs púp elmélete tűnik igazolhatónak. Ki kell emelnünk azt is, hogy amennyiben az elvándorlás bizonyos jövedelemkategóriákhoz köthető, akkor az ilyen helyzetek leírására a strukturalista, világrendszer-elméletek is alkalmazhatóak, hiszen mind a púp-, mind a világrendszer-magyarázatból arra következtethetünk, hogy a legmagasabb elvándorlási arány a nem túl szegény és nem túl gazdag, közepes jövedelmű, azaz a félperifériás országokhoz köthető (Melegh, 2013a, 2013b; de Haas, 2010a, 2010b). Abban az esetben, amikor az elvándorlás növekedése romló relatív jövedelmi pozíció mellett következik be, vagy a

jövedelmi pozíció vesztesére nem következik be komolyabb elvándorlási hullám, akkor valószínűleg helyesebb alternatív elméletek interpretációs lehetőségeire támaszkodni.

3. ábra: A világ országainak egy főre jutó GDP-ben mutakozó egyenlőtlensége: az átlagtól való átlagos eltérés abszolút (2015-ös konstans USD) és relatív (%) mértéke

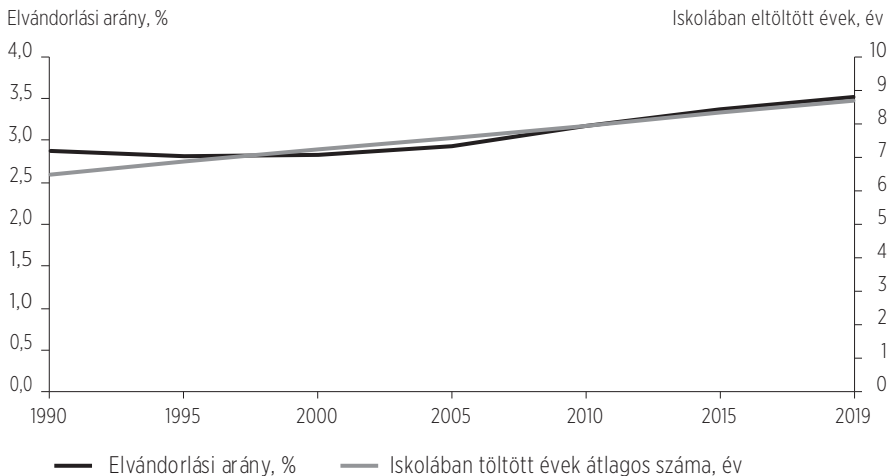
Forrás: saját ábra az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

A 3. ábrán a világ országainak egy főre jutó GDP-jében mutakozó egyenlőtlenségek abszolút és relatív mértékét láthatjuk. A vizsgált időszak első szakaszában mind a relatív, mind az abszolút eltérések növekedtek. Ezt követően a relatív eltérések előbb kismértékben, majd 2005-től jelentősen csökkentek, miközben az átlagos abszolút eltérések egészen 2005-ig lassan növekedtek, azt követően pedig lassan csökkenni kezdtek. A népességhez viszonyított globális migrációs szintek is a 2005-öt követő években lódultak meg. Ebből kétféle következtetést vonhatunk le: az első szerint az egyenlőtlenségek relatív növekedése nem, míg annak csökkenése a migráció azonnali, népességarányos növekedését idézi elő. Ez pedig a modernizációs hipotéziseket látszik erősíteni: a globális gazdasági növekedés – amennyiben konvergenciával jár együtt – egy általános modernizációs folyamat révén megnövelheti az emberek mozgási képességét. A második lehetséges következtetés szerint, a strukturalista elméletek alapján a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése késleltetve fejt ki a hatását, és mintegy tízéves időbeli csúszással kell számolnunk.

Iskolai végzettség

A demográfiai viselkedés szempontjából a modernizációs összefüggések között kiemelt helyet foglal el a humán tőke, azaz az átlagos iskolai végzettség növekedése. A termékenységgel kapcsolatos érvelésünknel is hangsúlyoztuk e tényezőt, különösen a nők körében. A migrációval kapcsolatos közvetett hatása miatt már Zelinsky (1971) is felhívta a figyelmet arra, hogy az iskolázottság növeli a migrációhoz szükséges információk megszerzésének a képességét. Az iskolában töltött évek globális átlagát a nemzetközi vándorlás kontextusában ábrázoltuk a 4. ábrán. Jól megfigyelhető, hogy miközben a migrációs szintek növekedése megállt és stagnált az 1990-es években, addig az iskolázottsági szintek már jelentős emelkedésnek indultak. A két trend a 2000-es évektől mutat azonos dinamikát, felvetve e két globális folyamat asszociációjának a lehetőségét.

4. ábra: Az iskolában töltött évek átlagos száma és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019

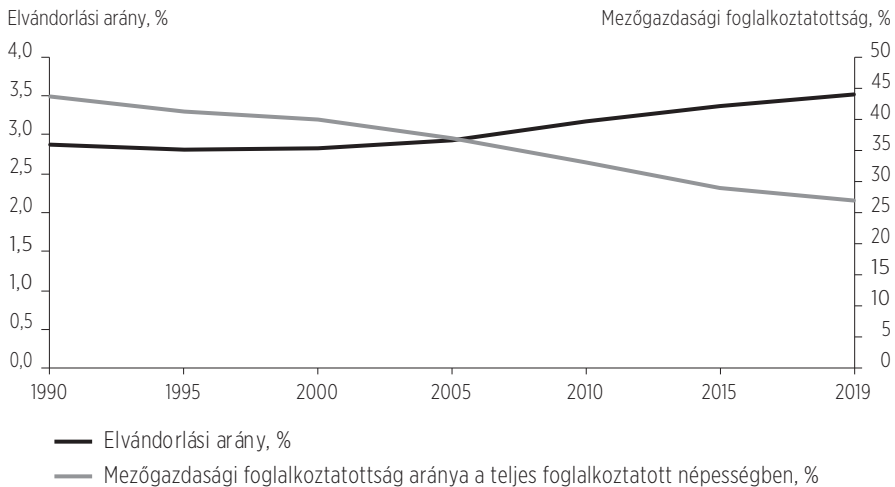
Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>) és a Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer alapján (<http://dataexplorer.wittgensteincentre.org>).

A mezőgazdasági foglalkoztatottság

A modernizációs elméletek egyik központi eleme a rurális rendszerek leépülése, a paraszti világ felbomlása, és a lakosság városokba áramlása, amely folyamatoknak óriási jelentőséget tulajdonítanak nemcsak a társadalmi és demográfiai visel-

kedés terén, hanem a mobilitási szintek emelkedésében is (Zelinsky, 1971; de Haas, 2010a). E tényező a világrendszer-elmélet esetében is kulcsfontosságú, hiszen a kapitalizmus megjelenése éppen az agrárfoglalkoztatottság átalakulásával és a bémunka elterjedésével szakítja ki az embereket a lokális társadalmi-gazdasági rendekből, és teszi őket mobilabbá. Globális szinten a két folyamat ollószerűen követi egymást, azaz az agrárfoglalkoztatottság csökkenését nagyon pontosan, inverz módon leképezi a migrációs szint növekedése (lásd 5. ábra).

5. ábra: A mezőgazdasági foglalkoztatottság és az elvándorlási arány a világon, 1990-2019

Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>) az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

1.3. A GLOBALIZÁCIÓS NYITÁSSAL ÉS A VILÁGRENDSEZER-ELMÉLETTEL ÖSSZEFÜGGÉSBE HOZHATÓ TÉNYEZŐK

Szintén a hetvenes években jelentek meg a migráció történeti-strukturalista, a világrendszer-elméletre épülő magyarázatai, amelyek a világ strukturális egyensúlytalanságainak és a piaci folyamatok térnyerésének a vándorlási folyamatokra gyakorolt döntő hatását emelik ki. Ezek értelmében a migrációs szintek emelkedése – a globalizáció kontextusában – a piaccgazdasági nyitás és a hozzá kapcsolódó intézmények megjelenésének a következménye (Massey, 1999). Ez a piaci behatolás magában foglalja mind a kapitalista világregnd térnyerését, mind az egyes országok-

nak a globális piacokra történő belépését és a tőke szabadabb mozgását. Ezeknek az egyes társadalmakon belül bekövetkező, igen összetett hatásai révén átalakul a vándorlási folyamat, illetve új vándorlási mintázatok jönnek létre. Fentebb – mintegy utalásul az egyes paradigmák közötti átfedésekre – a modernizációs tényezők tárgyalásánál több helyen is kitértünk arra, hogy a modernizációs tényezők egy része, elsősorban a jövedelmek és a mezőgazdasági foglalkoztatottság alakulása jól értelmezhető a világrendszer-elmélet keretein belül is. Emiatt a jelen alfejezetben csak olyan tényezőket sorolunk fel, amelyekről az eddigiekben nem esett szó.

A piaci nyitás és a tőke szabadabb mozgása

A politikai-demográfiai helyzet történeti változása és a migrációs szintek emelkedése összekapcsolható a globális gazdaság nyitási (globalizációs) ciklusának más elemeivel is. Amennyiben a GDP-összértékre rávetítjük a viszonylag jól számba vehető külföldi közvetlen tőkebefektetések értékét (FDI), akkor ez az arány ciklikusan változott 0,5 és 10% között (Chase-Dunn et al, 1999, 2000; Solimano-Watts, 2005). A legutóbbi emelkedési ciklus az 1970-es évektől indult meg. Ez az indikátor már csak azért is fontos lehet a számunkra, mert a migráció világrendszer-elmélete szerint a külföldi tőke nagyobb arányú megjelenése olyan folyamatokat indít el, amelyek összességében emelik az elvándorlás intenzitását.

A globalizáció és az új nemzetközi munkamegosztás következtében a gazdasági tényezők kapcsolódási rendje és a gazdasági integráció megváltozik a piacosodó térségben (Sassen, 1988,2006; Czaika-de Haas, 2015). A korábbi gazdasági és munkastruktúra összeomlik, a paraszti tömegek felbomlásával felerősödik a bér munkássá válás folyamata, a hagyományos mezőgazdasági önfoglalkoztatás lecsökken (*lásd 5. ábra*). Az agrárszektor kommercializálódik, növekszik a vidékről városba áramlás, és az így előálló munkaerőpiaci feszültségek szétterjednek az adott országban. Jelentősen emelkedik a nők ipari foglalkoztatottsága a betelepülő tőke által is generált új iparosodás folyamatában. Ez, amennyiben növeli a munkanélküliséget a férfiak között, elvándorlást eredményezhet az utóbbiaknál, akik a rosszul jövedelmező agrármunka helyett a patriarchális viszonyoknak is jobban megfelelő elvándorlás mellett dönthetnek. Továbbá, a befektetések révén közvetlen szervezeti munkakapcsolatok jöhetnek létre a külföldi vállalatokkal, amelyek hozzájárulnak a kulturális, ideológiai kapcsolatok megerősödéséhez, illetve a fogyasztási szokások globális elterjedéséhez. Megjegyzendő, hogy a Kelet-Európában, Ázsiában és Közép-Amerikában létező ipari, nemkapitalista rendszerek is részben sajátos, ugyanakkor részben hasonló átalakuláson mehetek át a tőke szabad mozgásán alapuló piaccgazda-

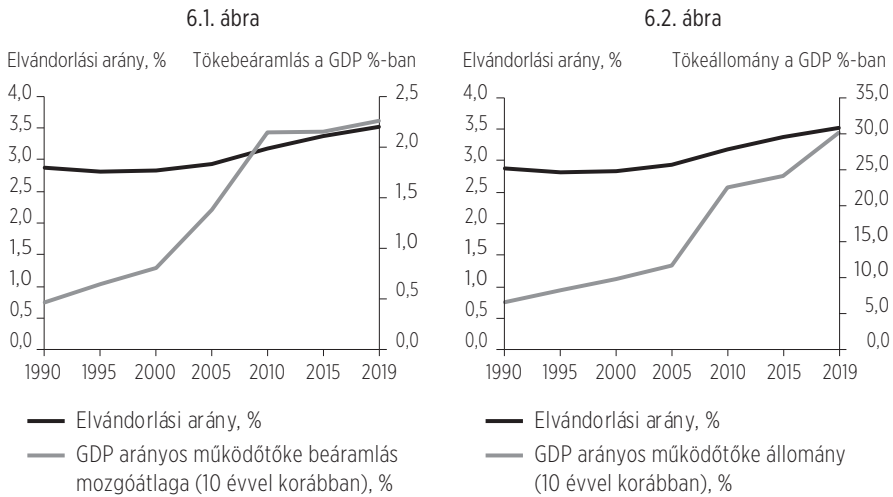
ságokra való áttéréssel, az ottani gazdasági és munkaviszonyok összeomlásával (Melegh, 2013b; Melegh–Sárosi, 2016). Globális szinten ez volt az adott időszak talán legnagyobb jelentőségű átalakulása.

Könnyen belátható, hogy a külföldi tőkebefektetések szintjének és súlyának emelkedése előtt olyan intézményi és gazdaságpolitikai változtatásokra van szükség, amelyek a tőke beáramlását lehetővé teszik. Ez pedig a nyitásnak megfelelő pénzügypolitikát, a nemzeti és a külföldi árak összekapcsolását, a nemzeti szubvenciók leépítését, a nemzeti versenytárscégek felvásárlását, és a tulajdonosi profit esetleges kivételét jelenti (Harvey, 2005, pp. 2–4). Az ilyen változás különösen éles fordulatot jelenthet az olyan országokban, ahol korábban ez a „védettség” nagyobb volt, vagy éppen nem rurális, hanem ipari, nemkapitalista gazdasági rendszer volt uralmon, mint például a szocialista blokkban. Tehát a külföldi tőkebefektetések megjelenése előtt is már van egy globalizációs, a gazdaságot alapjaiban átalakító előkészítő szakasz (Melegh, 2013b; Melegh–Sárosi, 2016). A migrációs szakirodalom kifejezésével „gyökervesztésről”, Polányi Károly szavaival „kiágyazásról” beszélhetünk (Block, 2001). A döntéshozók a piaci viszonyok érvényesítése miatt leépítik az adott csoportok stabilabb és nem piaci kapcsolatokon alapuló társadalmi védőhálóját. Ekkortól nőhet meg a migráció intenzitása, habár e hatás kibontakozása időbe telik. Azt is fontos látni, hogy amint a külföldi tőke, vagy az azt szolgáló gazdaságpolitika már részben „kiágyazta” a vonatkozó csoportokat, megingatta a korábbi helyi struktúrákat, akkor megindulhat a migráció, és e folyamata már követheti a saját autonóm kumulatív oksági folyamatait is a globális egyenlőtlenségi rendszerekben. Összefoglalva, ezen elmélet szerint a globalizáció következtében a tömeges migráció strukturális feltételei változnak meg, azaz a globális gazdasági nyitás közvetett módon, időbeli késleltetéssel fejti ki a hatását a migrációs folyamatokra.

Sanderson és Kentor (2008) többváltozós elemzéssel igazolta ezt az időbeli csúszást. Egy szűkebb mintán és egy korábbi időszakra vonatkozó elemzésükben kimutatták mind a külföldi működőtőke GDP-arányos felhalmozott szintjének, mind az évenkénti beáramlásának a fejlődő országok 10–15 évvel későbbi vándorlási egyenlegére gyakorolt hatását. Megjegyezzük, hogy a szerzőpáros szerint a beáramlás rövid távon pozitív irányba toltja le a korábban negatív vándorlási egyenlegeket, és csak a külföldi tőke állományi szintjeinek (tőkeállomány/GDP) növekedése mozdította a vándorlási egyenleget negatív irányban. Az általuk is elemzett összefüggéseket a 6. ábrán ábráztuk globálisan, 1990 és 2019 között. Jól látható, hogy az 1980-as évek közepétől a külföldi tőke beáramlásának a szerepe jelentősen megnőtt a világban, majd az 1990-es évek végén és a 2000-es évek második felének válságáig újabb és újabb nekilódulásnak lehettünk a tanúi.

Azt is láthatjuk, hogy némileg később a globális elvándorlási szint is emelkedik. Tehát felvethető egy késleltetett kapcsolat a tőkeáramlás és a migráció között, amit az alábbiakban majd igazolunk is.

6. ábra: Az elvándorlási arány és a külföldi működőtőke beáramlásának (6.1. ábra), illetve a felhalmozott szintjének (6.2. ábra) 10 évvel korábbi, GDP-arányos szintje a világon, 1990 (1980)–2019 (2010)

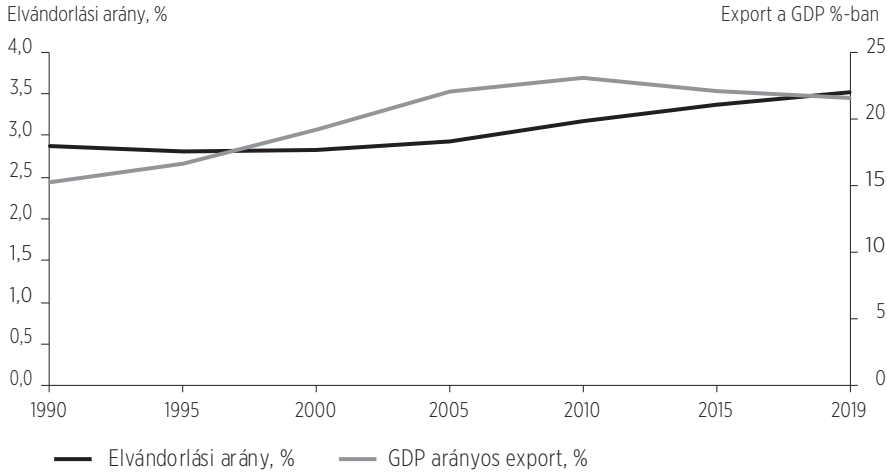

Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>) az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

Export

A vilárendszer-elmélet a migráció emelkedését összeköti az exportorientált ágazatok növekedésével, amelyek főképp a mezőgazdaságban indítottak el jelentős munkaerőpiaci folyamatokat (Sassen, 1988,2006). Ezért Chase-Dunn et al. (1999, 2000) kereskedelmi globalizációs, azaz GDP-arányos importmutatójának mintájára az elemzést elvégeztük az export GDP-hez viszonyított arányára nézve is. Ez az összefüggés a gazdasági nyitottság, a kereskedelmi globalizáció révén közvetett formában, éppen a „kiagyazási” folyamatok révén érvényesülhet (Stalker, 2000). Sőt, mint azt a 7. ábrán láthatjuk, a vándorlási arány és az export rátája összességében – a vilárendszer-elmélet érvelésének ellentmondva – eltérő dinamikákat követett az elmúlt évtizedekben: az 1990-es években a vándorlás növekedése stagnált, miközben az export révén mért gazdasági nyitottság egyre nőtt. Ezzel szemben 2005-től a két folyamat dinamikája éppen ellenkezőképpen alakult.

7. ábra: A GDP-arányos export és az elvándorlási arány a világon

Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>) és az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

2. TÖBBVÁLTOZÓS TÖRTÉNETI MODELLEK KIDOLGOZÁSA

Az elemzés legfontosabb kérdésfelvetése a globális elvándorlási arány növekedésének komplex történeti magyarázata: a globalizáció kezdeti időszakának mely gazdasági-társadalmi változásai fejtettek ki szisztematikus hatást a későbbi időszakokban a teljes elvándorolt állomány változására az adott országok össznépességének arányában kifejezve. Bár az elemzés során Sanderson és Kentor (2008) elemzése több szempontból is irányadó volt, kutatásunk nagyban eltért ettől. Míg a fent említett szerzőpáros az 1985 és 2000 közötti időszakot vizsgálta, mi az 1990 és 2010 között eltelt évtizedekre összpontosítottunk. Ennél fontosabb azonban, hogy a vizsgálatunk során nem az egyes magyarázó tényezők abszolút értékei, hanem a globalizációs nyitás periódusa (1990–1995) alatt történő változásai által indukált, az elvándorlási arányban később bekövetkezett változásokat elemeztük három időtávon: 1995 és 2000, 1995 és 2005, illetve 1995 és 2010 között. További fontos különbség, hogy a kutatásunk során nem a vándorlási egyenleg változására kerestünk magyarázatot, hanem az elvándorolt (születés szerinti) migránsállománynak az adott össznépességhez viszonyított arányában bekövetkező változásaira.

Kiindulópontunk szerint tehát a globális elvándorlási szintek emelkedése a kilencvenes évek második felében és azt követően, a kumulatív és modernizációs folyamatok mellett a világrendszer-elméletből ismert összefüggések valamilyen együttesének tudható be. Várakozásaink szerint e tényezők hatásai időben eltolódva jelentkeznek, ugyanakkor az idő előrehaladtával fokozatosan gyengülnek. A magyarázóváltozók körét a fent már bemutatott három, részben egymással vitatkozó, részben egymást kiegészítő paradigma alapján választottuk ki, hogy megfigyelhessük ezek magyarázóerejét, illetve hogy megvizsgáljuk, milyen öszszevont modellel tárhatjuk fel a történeti összefüggéseket. Az egyes tényezők közötti átfedés problémáját úgy is próbáltuk megoldani, hogy melyik elméleti megközelítés az, amely a legteljesebben tudja értelmezni, magához kapcsolni a „közös” tényezőket. Az elemzés során sok változóval kísérleteztünk, ezek egy részét – pl. munkanélküliség, polgárháborús konfliktusok jelenléte, foglalkoztatottsági arány stb. – a végső modellezésnél elvetettük.⁵

Az egyes modellekben használt változókkal kapcsolatos tudnivalókat az alábbiakban foglaltuk össze:

a) *Magyarázott változók:*

Az egyes országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta változásai 1995 és 2000, 1995 és 2005, illetve 1995 és 2010 között. A változó számításához felhasznált adatok forrása az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) által közölt vándorlási, illetve népesedési adatok.⁶

b) *Magyarázóváltozók:*

1) Az egyes országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta változása a referencia-időszakban, 1990 és 1995 között: e magyarázóváltozó használatának kettős a célja. Egyrészt proxyváltozóként használjuk a kumulatív okság vizsgálatához, másrészt a kihagyott/nem megfigyelt változók okozta torzítások legalább részleges kezelését hivatott szolgálni. A kumulatív okságra vonatkozó hipotézisünk szerint ez a változó pozitív hatást fejt ki a későbbi elvándorlási növekményre nézve mindhárom vizsgált időtávon. A számításához felhasznált adatok forrása az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) által közölt vándorlási, illetve népesedési adatok.⁷

⁵ Legtöbbjük esetében nem találtunk szisztematikus összefüggéseket, és/vagy magas multikollinearitást tapasztaltunk.

⁶ <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>.

⁷ Lásd 6-os lábjegyzet.

- 2) Az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között: a modernizációs elméletből következő hipotézisünk szerint a relatív jövedelem növekedése javítja az elvándorlási képességet, azaz pozitív hatással van a magyarázott változóra mindhárom időtávon. E hatás azonban különböző mértékben érvényesülhet a fejlettség eltérő szintjein. A számításhoz felhasznált adatok forrása az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) által közölt adatok.⁸
- 3) Az iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között: a modernizációs elméletekkel összhangban, az iskolázottság és a humán tőke növekedése pozitívan hat az elvándorlásra mindhárom időtávon, azonban e hatás különböző mértékben érvényesül a fejlettség eltérő szintjein. Az adatok forrása a Wittgenstein Centre adatbázisa.⁹
- 4) A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának (*flow*) változása 1990 és 1995 között: a világrendszer-elmélet szempontrendszer szerint a tőke beáramlása kiváltja a gazdasági struktúraváltást, a helyi gazdasági szerkezet átalakulását és a helyi népesség növekvő bekapcsolódását a migrációs folyamatokba. E változó esetében részben a hiányzó adatok kezelése, részben az egyes értékek extrém fluktuációjának kiküszöbölése érdekében kilencéves, mozgó-átlagokat számítottunk az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) által közölt adatok felhasználásával.¹⁰
- 5) A GDP arányában kifejezett külföldi tőke összállományának (*stock*) változása 1990 és 1995 között: hasonlóan az előbbihez, várakozásaink szerint, a külföldi tőke állományának felhalmozódása hozzájárul a helyi gazdasági szerkezet átalakulásához, így közvetve a népesség elvándorlásához is. A számításhoz felhasznált adatok forrása az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) adatbázisa.¹¹
- 6) A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között: a modernizációs és a világrendszer-elméletből is ismert összefüggés szerint a munkaerőpiac

⁸ <https://unctadstat.unctad.org/EN/> Olyan, az elemzésünk szempontjából kiemelten fontos országok esetében, amelyeknél az országhatárok megváltozása vagy a korábbi állomalakulatok felbomlása miatt jellemzően 1990-re nem állt rendelkezésre adat, az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, arányosítással pótoltuk a hiányzó értékeket.

⁹ <http://dataexplorer.wittgensteincentre.org>.

¹⁰ <https://unctadstat.unctad.org/EN/>.

¹¹ <https://unctadstat.unctad.org/EN/>. A hiányzó értékeket az időben legközelebbi, rendelkezésre álló adatokkal vagy arányosítással pótoltuk

struktúráváltása és a paraszti népesség csökkenése feltételezhetően növeli a mobilitási szinteket. Az adatok az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) adatbázisából származnak¹².

- 7) A GDP arányában kifejezett export változása 1990 és 1995 között: az export relatív súlya a globalizációs nyitás mértékét jelzi, várakozásaink szerint az export növekedése hozzájárul elvándorlás fokozódásához. Az adatok az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) adatbázisából származnak.¹³

c) *Egyéb magyarázóváltozók:*

- 1) A gazdasági fejlettség szintje, azaz az egyes országok világrendszerben elfoglalt helye: mivel a modernizációs és a világrendszer-elmélet szerint az egyes tényezők hatása a fejlettség szintjétől függően alakulhat, ennek kezelésére két dummy változót alkottunk az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz mért arányának alapján. Ezek egyike a periféria (amennyiben az adott ország egy főre jutó GDP-je 1990-ben nem érte el a világátlag 50%-át), a másik pedig a félperiféria országait jelölte (amelyekben az egy főre jutó GDP 1990-ben a világátlag 50 és 150%-a közé esett).¹⁴ Referenciakategóriaként a magországi szerepeltek (amelyekben az egy főre jutó GDP 1990-ben meghaladta a világátlag 150%-át). Mind a migrációspúp-, mind a világrendszer-elmélet szerint az elvándorlás a félperiféria országaira jellemző a leginkább. Várakozásaink szerint e kategóriában érvényesülnek majd a legjobban az egyes magyarázóváltozók. A számításhoz felhasznált adatok forrása az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) által közölt adatok¹⁵.
- 2) A népességszám 1995-ös értéke: mivel a kibocsátó országok népességszáma befolyásolja mind a népességarányosan kifejezett magyarázott változókat, mind az egy főre számított magyarázó tényezőket, szükségesnek láttuk ennek a kontrollálását.

E változók természetes alapú logaritmusértékeinek felhasználásával, többváltozós, időbeli log-lineáris regressziók segítségével mindhárom időszávr, egyenként három modellt építettünk: az egymással részben átfedésbe kerülő

¹² <https://unctadstat.unctad.org/EN/>. Az adatbázisban nem elérhető, 1990-re vonatkozó adatokat a változó értékeinek számításánál az 1991-es értékekkel pótoltuk.

¹³ <https://unctadstat.unctad.org/EN/>. A hiányzó értékeket az időben legközelebbi, rendelkezésre álló adatokkal vagy arányosítással pótoltuk.

¹⁴ E felosztás részben megegyezik Böröcz skálájával, de mi a félperiféria határát nem a világátlag 200, hanem a 150%-ában határoztuk meg (Böröcz, 2009, 75–76).

¹⁵ <https://unctadstat.unctad.org/EN/>.

modernizációs és globalizációs nyitás (világrendszer-) modelleket, illetve egy összetett, minden változót tartalmazó „teljes” modellt. A kumulatív okságra vonatkozóan nem állítottunk önálló modellt, ehelyett az erre vonatkozó változónkat, az elvándorlási arány referencia-időszaki változását beépítettük a többi modellbe. Így a modernizációs és globalizációs nyitás modelljeink közös magyarázóváltozói a következők lettek: a) az elvándorlási arány változása 1990 és 1995 között; b) az egy főre jutó GDP világszámhoz mért arányának referencia-időszaki változása; c) az 1995-ös népességszám; d) a periféria és félperiféria dummy-k. A modernizációs modellben ezeken kívül az iskolában töltött évek átlagos számának, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának referencia-időszaki változását, míg a globalizációs nyitás modelljében a GDP-arányos működőtőke beáramlásának, felhalmozott állományának, illetve az exportnak a változásait vizsgáltuk.

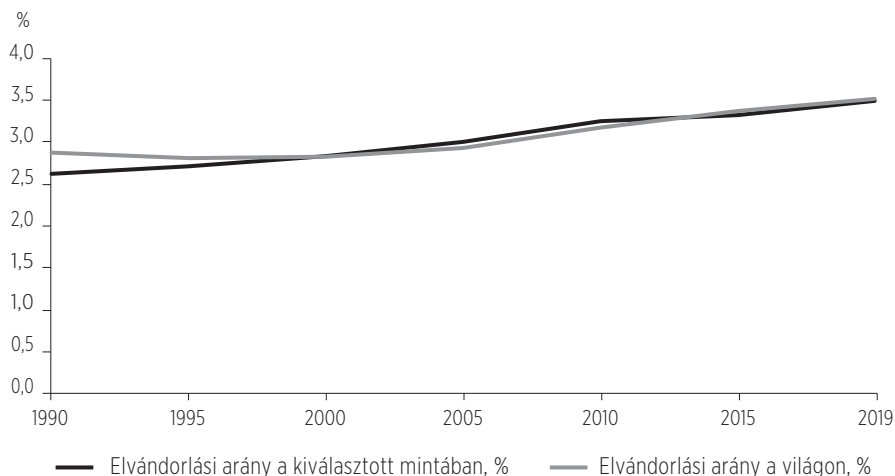
Elemzésünket egy 77 országból álló mintán végeztük el, amely sajátos demográfiai és gazdasági jellegzetességeik miatt *nem* tartalmazta:

- a másfél millió főnél kisebb népességgel rendelkező országokat (Khonje, 2015),
- a világ legszegényebb államait¹⁶, amelyek esetében a tömeges elvándorlás éppen a népesség szegénységénél fogva korlátozott, illetve a külföldi tőkebefektetések is korlátozottak (de Haas, 2010a; Solimano–Watts, 2005),
- illetve azon országokat, ahol a nagyon gyors népességnövekedés tulajdonképpen eltüntethette az elvándorolt állományok növekedését. Ez utóbbinál kihagytuk a mintából azokat az államokat, ahol az adott időszakban a népességnövekedés a megfigyelt ráta eloszlásának a legfelső 30%-ába került.

Az országok alapadatait függelékben közöljük. Fontos megjegyeznünk, hogy az ily módon képzett mintánkon belüli migrációs folyamatok a világban lezajlottakéhoz igen hasonlóan alakultak az elmúlt évtizedekben: a népesség-arányos elvándorlási adatok 1990-et leszámítva tulajdonképpen azonos szintet mutatnak (*lásd 8. ábra*). 1990-ben a mintánkat jellemző elvándorlási arány kicsit alacsonyabb, mint a világszám.

¹⁶ A mintából kivettük azokat az országokat, amelyek egy főre jutó GDP-je nem érte el 1990-ben a világszám 10%-át.

8. ábra: Elvándorlási arány a kiválasztott mintában és globálisan

Forrás: saját ábra az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázisai (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

3. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTELMEZÉSÜK

3.1. EREDMÉNYEK

Az elemzésbe bevont változók közül egy tényező mutat időszakokon és modelleken átnyúló hatást. Ez a változó a kiinduló időszaki, meg nem figyelt, a kumulatív oksággal összefüggésbe hozható népességarányos elvándorlási arányszám változása. Tehát a kiinduló időszak változásának a mértéke komoly és szignifikáns hatást gyakorolt a későbbi időszakok arányszintjeinek a változására. A legerősebb hatást a világrendszeres és az összevont modell esetében figyelhetjük meg. Minden esetben az összevonthoz képest a világrendszeres modell integrálja a legjobban ezt a változót, miközben közép- és hosszú távon a modernizációs modellen belül ez a változó elveszíti a szignifikanciáját, azaz egyre inkább véletlenszerűvé válik az összefüggés.

1. táblázat: A népességárányos elvándorlási rátát magyarázó log-lineáris regressziók együtthatói a vizsgált időszakokban a modernizációs, a világrendszer- és az összevont modellek esetében*

	1995–2000		
	modernizációs, világrendszer-, összevont modell		
Népességárányos elvándorlási ráta változása 1990 és 1995 között (ln)	0,21196 ^c (0,57832) [0,03521]	0,51028 ^c (0,89551) [0,02983]	0,50655 ^c (0,88897) [0,03151]
Egy főre jutó GDP világszínvonalhoz viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,06089 (0,15712) [0,04126]	0,06908 ^b (0,17911) [0,02629]	0,06917 ^b (0,17935) [0,02647]
Iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között (ln)	-0,41627 ^a (-0,18072) [0,22432]		-0,0606 (-0,02566) [0,15517]
A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,03193 (0,0439) [0,07422]	0,00355 (0,00488) [0,04015]	0,00382 (0,00524) [0,04043]
GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,0217 ^c (0,17637) [0,00693]	0,0212 ^c (0,17226) [0,00709]
GDP arányában kifejezett külföldi tőke állományának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,00051 (0,01498) [0,00196]	0,00036755 (0,01083) [0,002]
GDP arányában kifejezett exportváltozás 1990 és 1995 között (ln)		-0,00744 (-0,02788) [0,01634]	-0,00852 (-0,03192) [0,01668]
Népesség 1995-ben (ln)	0,00525 (0,06749) [0,00798]	0,00312 (0,03975) [0,00416]	0,00329 (0,04188) [0,00421]
Periféria		0,00288 (0,01307) [0,01419]	0,00727 (0,03294) [0,01817]
Félperiféria		0,00321 (0,01469) [0,01341]	0,00518 (0,02369) [0,01441]
Konstans	-0,00065 [0,13363]	-0,0361 [0,07072]	-0,03564 [0,07121]
Korrigált R ²	0,3126	0,8236	0,8213

* Zárójelben a standardizált béta értékeket, szögletes zárójelben pedig a standard hibákat tüntettük fel.

^a p < 0.1.^b p < 0.05.^c p < 0.01.

1. táblázat: A népességarányos elvándorlási rátát magyarázó log-lineáris regressziók együtthatói a vizsgált időszakokban a modernizációs, a világrendszer- és az összevont modellek esetében* (folytatás)

	1995–2005		
	modernizációs, világrendszer-, összevont modell		
Népességarányos elvándorlási ráta változása 1990 és 1995 között (ln)	-0,13616 (-0,13211) [0,11699]	0,72743 ^c (0,57475) [0,11503]	0,71347 ^c (0,56371) [0,12151]
Egy főre jutó GDP világtáglához viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,21341 (0,19583) [0,13711]	0,27943 ^c (0,32621) [0,10138]	0,27978 ^c (0,32661) [0,10207]
Iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között (ln)	-1,09099 (-0,16843) [0,74537]		-0,22705 (-0,04329) [0,5984]
A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,4436 ^a (0,21688) [0,24663]	0,32772 ^b (0,20241) [0,15483]	0,32873 ^b (0,20303) [0,1559]
GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,05285 ^a (0,19337) [0,02671]	0,05095 ^a (0,18644) [0,02735]
GDP arányában kifejezett külföldi tőke összállományának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,00686 (0,09097) [0,00755]	0,00633 (0,08397) [0,00772]
GDP arányában kifejezett exportváltozás 1990 és 1995 között (ln)		-0,02303 (-0,03887) [0,06301]	-0,02707 (-0,04568) [0,06432]
Népesség 1995-ben (ln)	0,00808 (0,03692) [0,02651]	0,00249 (0,01428) [0,01606]	0,00312 (0,01788) [0,01625]
Periféria		0,07667 (0,15648) [0,05473]	0,0931 (0,19) [0,07007]
Félperiféria		0,10561 ^b (0,21755) [0,05172]	0,11298 ^b (0,23273) [0,05557]
Konstans	0,15129 [0,44404]	-0,00335 [0,27272]	-0,00164 [0,2746]
Korrigált R ²	0,0403	0,4685	0,4613

* Zárójelben a standardizált béta értékeket, szögletes zárójelben pedig a standard hibákat tüntettük fel.

^a p < 0.1.

^b p < 0.05.

^c p < 0.01.

1. táblázat: A népeségarányos elvándorlási rátát magyarázó log-lineáris regressziók együttthatói a vizsgált időszakokban a modernizációs, a világszisztem- és az összevont modellek esetében* (folytatás)

	1995–2010		
	modernizációs, világszisztem-, összevont modell		
Népeségarányos elvándorlási ráta változása 1990 és 1995 között (ln)	-0,17902 (-0,1308) [0,15469]	0,81845 ^c (0,4679) [0,16617]	0,79511 ^c (0,45456) [0,17547]
Egy főre jutó GDP világszisztemhez viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,34518 ^a (0,23852) [0,18129]	0,42308 ^c (0,35737) [0,14645]	0,42366 ^c (0,35786) [0,14738]
Iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között (ln)	-1,12121 (-0,13034) [0,98556]		-0,3796 (-0,05237) [0,8641]
A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között (ln)	0,6545 ^b (0,24097) [0,3261]	0,43945 ^a (0,19639) [0,22367]	0,44113 ^a (0,19714) [0,22512]
GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,0669 ^a (0,1771) [0,03858]	0,06373 (0,16871) [0,03949]
GDP arányában kifejezett külföldi tőke összállományának változása 1990 és 1995 között (ln)		0,01285 (0,12331) [0,0109]	0,01197 (0,11484) [0,01115]
GDP arányában kifejezett exportváltozás 1990 és 1995 között (ln)		-0,09449 (-0,11538) [0,09102]	-0,10124 (-0,12362) [0,09288]
Népeség 1995-ben (ln)	0,00529 (0,01822) [0,03505]	0,0007 (0,00289) [0,0232]	0,00175 (0,00724) [0,02347]
Periféria		0,15984 ^b (0,23604) [0,07906]	0,1873 ^a (0,2766) [0,10118]
Félperiféria		0,17216 ^b (0,25662) [0,07471]	0,18448 ^b (0,27498) [0,08025]
Konstans	0,31078 [0,58712]	0,06716 [0,39397]	0,07002 [0,39653]
Korrigált R ²	0,0486	0,4193	0,4118

* Zárójelben a standardizált béta értékeket, szögletes zárójelben pedig a standard hibákat tüntettük fel.

^a p < 0.1.^b p < 0.05.^c p < 0.01.

Ezen eredmények azt mutatják, hogy az időben előre haladva a világrendszeres modellen belül a béta értékek alapján magasabb az „elért” változás mértéke (0,50-ról megnő 0,82-ra). A kumulatív okság (a történeti kapcsolatok ereje, a kivándorlási kultúra és a network hatás) a világrendszermodellen belül egyre inkább érvényesül, ami esetleg azzal is összefügg, hogy az időben előre haladva megnőtt a figyelembe nem vett tényezők hatása, amelyeket ez a változó magába foglal. Ha térségek szerint gondoljuk át ezt az összefüggést, akkor a modellünk azt mutatja, hogy a kumulatív hatás a kiindulási szint magassága miatt különösen nagy elvándorlási hullámot Kelet-Európában és Latin-Amerikában okozhatott, ahol az országok többségében már 1990-ben a világátlag felett volt az elvándorlási arány. Így a releváns tényezők már ezen a szinten fejthették ki a hatásukat.

A világátlaghoz viszonyított jövedelmi szint változása 1990 és 1995 között pozitív módon hatott a világrendszermodellen belül a későbbi időszakok migrációs szintjének változására rövid és hosszabb időtávokon egyaránt. Ez a kapcsolat a változások között pozitívan fennállt, és az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a migrációs púp elmélete nem igazolható. Ami azért is érdekes, mert ezek szerint a gazdagabb államokban a relatív jövedelem javulása szintén további elvándorláshoz vezet, amit a leginkább úgy értelmezhetünk, hogy a jövedelemszintek javulása az adott világrendszeres összefüggéseken belül javította az elvándorlási képességet, illetve a relatív jövedelemszintek romlása 1990 és 1995 között (leginkább Kelet-Európában és Afrikában) visszafogta az elvándorlást. Ez az eredmény meglepő, és arra figyelmeztet minket, hogy az adott modelleken belül feltételezett kényszerhatások mellett a jövedelmi képességnek is javulnia kell ahhoz, hogy nagyobb elvándorlási hullám alakuljon ki. Külön említésre méltó, hogy a modernizációs elmélet keretein belül, ahol ez az összefüggés várható volt, a kapcsolat nem volt szignifikáns, leszámítva a 15 éves időtávot.

A modernizációs változások egyik fő indikátora az iskolában eltöltött évek átlagos száma, amely különböző szintekről elindulva és különböző mértékben, de az 1990-es évek elején a mintánk minden egyes országában javult. A várakozásokkal ellentétben ez a tényező mégsem mutat szisztematikus kapcsolatot, és az iskolázottság növekedése, ezáltal a humán tőke javulása nem vezet el a migrációs állomány népeségarányos növekedéséhez az adott modellben. Sőt, meglepő módon a kapcsolat negatív előjelű és rövid távon még szignifikáns is a modernizációs elméletet szimuláló modell keretein belül. Ez azt jelenti, hogy azokban az országokban, ahol minden más tényező kontrollja mellett nőtt az iskolázottsági szint, ott rövid távon csökkent az elvándorlás. Ez azt is jelentheti, hogy a migrációban leginkább érintett fiatalok jobban el tudtak helyezkedni a hazai munkaerőpiacon, köszönhetően a hosszabb iskolázatásnak.

Ugyancsak meglepő eredményeket kaptunk a mezőgazdasági foglalkoztatottság hatását illetően. A kapcsolat pozitív előjelű lett, azaz amennyiben nőtt az agrárfoglalkoztatottság szintje, akkor később nőtt az elvándorlási szint is. A hatás egyre erősebb lett, miközben a szignifikanciaszintek csökkentek. A hatás kimutatható volt mind a modernizációs, mind a világrendszeres értelmezési kereten belül. Ez az összefüggés azt jelenti, hogy a globalizációs nyitás esetében, minden más változó kontrollálása mellett akkor következett nagyobb mértékű elvándorlási hullám, ha az adott ország reagrárosodott, azaz más szektorokban nem találtak (vagy nem kerestek) munkát az ott élők. Ezt az összefüggést egy sokkhatás megjelenéseként értelmezhetjük, azaz a piaci nyitás esetében bekövetkező szerkezetváltozás hatásait, pl. a helyi ipar elvesztését az ott lakók a mezőgazdaságba való meneküléssel próbálták megoldani, ami idővel elvándorláshoz vezetett. Ez az eredmény újnak tekinthető, és mind a világrendszer-, mind a modernizációs elméletnek ellentmond, vagy azokat új megvilágításba helyezi az elvándorlás alakulása szempontjából. Valós összefüggésről beszélhetünk, ami a leginkább a volt szocialista félperiférián, illetve esetenként Latin-Amerikában következett be, ahol a globalizációs nyitás különösen sokszerű lehetett (többek között Moldova, Tádzsikisztán, Románia, Szerbia, Ukrajna, Guatemala).

A külföldi tőke beáramlása (net inflow) GDP-arányosan szignifikáns összefüggést mutat, és az eredmények, különösen rövid távon nagymértékben megfelelnek a világrendszeres várakozásoknak. A külföldi tőke növekvő beáramlása más hatások kizárásával gyengén, de szisztematikus módon növelte az elvándorlási szinteket. Így a Saskia Sassen által feltételezett makroszintű hatásmechanizmus újabb megerősítést nyert, és állíthatjuk, hogy a külföldi tőke szerepének a növekedése a globalizáció korában szignifikáns szerepet játszott a migrációs szintek későbbi emelkedésében. A hatás rövid távon a legerősebb, és ez a Sanderson és Kentor által megállapított időbeli csúszást némileg lerövidítette, hiszen a mi módszertanunk és a változóink esetében nemcsak tíz-, hanem már öt éves időtávban is érvényesült a világrendszeres összefüggés. Ez az összefüggés a világ minden térségében szerepet játszhatott, különösen Kelet-Európában és a volt Szovjetunió területén, illetve néhány délkelet-ázsiai szocialista államban (mint Vietnám, Kambodzsa és bizonyos mértékig Kína), ahol a külföldi tőke beáramlásának a súlya messze a világtálagot meghaladóan nőtt a kiinduló időszakban. Utóbbi tekintetében Afrika, Dél-Ázsia és Nyugat-Európa esetében voltak a legalacsonyabbak ezen értékek, pontosabban ezek a térségek álltak a legközelebb a világtálaghoz. E változó esetében is érvényesültek a szisztematikus társadalmi összefüggések, amelyek a félperiféria kategóriáival írhatóak le.

A külföldi tőke összállományának alakulása, szemben Sanderson és Kentor eredményeivel nem mutat összefüggést az elvándorlási szintek változásával. Tehát nem a külföldi tőkeállomány felhalmozódása és térnyerése, hanem a kezdeti időszakban lezajló beáramlása vezetett el a migrációs szintek növekedéséhez egy későbbi időszakban. Ugyanígy nem találtunk összefüggést az export részarányának változásával, ami igen fontos indikátora a globalizációs nyitásnak. Sőt, érdekes módon a nem szisztematikus kapcsolat negatív előjelű, azaz a kereskedelmi nyitás mintha az elvándorlást helyettesítené.

Az egyéb magyarázóváltozók közül a népességszám semmilyen kapcsolatot nem mutat, azaz önmagában nem idéz elő migrációsszint-változást. A periféria dummy változó (az egy főre jutó GDP a világátlag 10–49%-a) csak hosszabb távon mutat pozitív összefüggést az elvándorlási szintek változásával, míg a félperiféria (egy főre jutó GDP a világátlag 50–149%-a) már tízéves időtávban is pozitív kapcsolatban van az elvándorlás alakulásával. Feltehető, hogy a fenti összefüggések a félperiféria esetében a legerősebbek, ami megfelel a világrendszeres megközelítés elvárásainak és a fenti eredményeknek.

A magyarázóerő tekintetében a modelljeink közül a világrendszeres modell és az összevont modell a legerősebb (a korrigált R^2 az 1995–2000 közötti időszakra 0,8236 és 0,8213, az 1995 és 2005 közöttire pedig 0,4685 és 0,4613). A modernizációs modell ugyanakkor rosszabbul teljesít (ugyanezen értékek 0,3126 és 0,0403). Az összevont modell magyarázóereje nem javult az iskolázottság bevonásával. A különböző elméletek közös tényezői esetében is azt láthatjuk, hogy a világrendszeres keretben érvényesülnek a leginkább, és ez olyan rendszerszintű összefüggéseket sejtet, amelyek a globalizációs nyitást tematizáló világrendszeres elméletek erejét mutatja az 1990-es és a 2000-es évek során lezajlott folyamatok esetében.

3.2. DISZKUSSZIÓ

A modernizációs magyarázat gyengeségei

Elemzésünk alapján úgy tűnik, hogy a modernizációs tényezőkben bekövetkezett változások a kumulatív tényezővel és mezőgazdasági foglalkoztatottsággal együtt sem magyarázzák a migrációs szintek emelkedését. Sőt, több olyan kapcsolat, mint például az iskolai végzettség alakulása vagy az agrárfoglalkoztatottság nem a várt irányban fejtette ki a hatását. Ez arra int minket, hogy a kézenfekvőnek tűnő modernizációs összefüggéseket felülvizsgáljuk, és újból átgondoljuk.

A migrációs átmenet elméletei leginkább a relatív jövedelem és a migrációs képesség változása közötti összefüggésre koncentrálnak, amennyiben az elvándorlást próbálják magyarázni. Természetesen ezzel nem vetjük el teljes egészében a modernizációs elméleteket, hiszen azok a mobilitási szintek emelkedését, és a mobilitási minták megváltozását feltételezték, tehát az elvándorlás mellett figyelembe vették a bevándorlást, a migráció összetételét és a ritmusát is. Jelen elemzésünk ez utóbbi összefüggéseket nem tárgyalja, ezen elméleti perspektíva végleges elvetéséhez további vizsgálatok szükségesek.

Globalizációs nyitás és a világrendszeres modell újragondolása

Az 1990-es évek elején a gazdasági nyitás és a felpörgő külföldi tőkebefektetések szisztematikus elvándorlásiszingint-emelkedést eredményeztek rövid távon, de még 10–15 éves időbeli csúszással is. Ez a hatás csak abban az esetben érhető tetten, ha a migrációs szintek „útfüggőségét”, azaz a kiinduló elvándorlási arányok változását is figyelembe vesszük. Tehát az adott kumulatív hatások mellett a gazdasági jövedelmek relatív javulása, a mezőgazdasági foglalkoztatottság arányának növekedése, és a külföldi tőke GDP-hez mért növekvő beáramlása közösen emelik a népességarányos elvándorlási szinteket. Ezt azt jelenti, hogy bizonyos térségekben a kényszerelemek a hangsúlyosak. PI. Kelet-Európában, a volt Szovjetunióban, Afrikában és Latin-Amerika több országában a nyitást jövedelemcsökkenés követte. Más térségekben (Nyugat-Európa, Dél- és Délkelet-Ázsia) a globalizációs hatásmechanizmus nem csak kényszerelemeket tartalmaz – nem csupán lökés volt –, de a relatív gazdagodás is segítette a mobilitási szintek emelkedését. Ez egy új elem a világrendszer-elméleten alapuló gondolkodásban, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy az elvándorlási hatás összefügg a migrációs képesség alakulásával is, amely egyszerre lehet a relatív jólét növekedése és/vagy a bevándorlást akadályozó intézkedések leépülése a célországokban. Ez utóbbi migrációs nyitás regionálisan és az országok közötti kapcsolatok szintjén is nagyon eltérő lehet, miközben tudjuk, hogy globálisan nem nőtt a nyitottság a bevándorláspolitikában (de Haas et al., 2016). Megjegyzendő azonban, hogy a külföldi tőkebeáramlás mobilizáló hatása akkor is megmarad, ha a modellből kivesszük a relatív gazdasági pozíció javulását, azaz a migrációs képességek ilyenén javulását. Másképpen megfogalmazva: itt egymást kiegészítő tényezőkről van szó.

Fontos azt is megjegyeznünk, hogy a külföldi tőke állományának a pozitív beáramlás következtében való referencia-időszaki felhalmozódása az adott

modellben nem mutatott szisztematikus hatást. Így igazából globalizációs hatásról és az annak következtében bekövetkező átalakulási sokkról beszélhetünk csak a később meginduló migrációs hullámok kapcsán, és a külföldi tőke állományának növekedése nem jár elvándorlási hatásokkal, önmagában nem szabályozza a migrációt.

Mint azt már jeleztük, a mezőgazdasági foglalkoztatottság igen érdekes, hiszen pozitív összefüggést mutat a migrációs szintekkel. Tehát a kumulatív hatásokkal együtt a globalizációs nyitás úgy emeli meg a migrációs szinteket, hogy abban a reagárosodás is szerepet játszik. Olyan országokban számíthatunk az elvándorlás szintjének jelentősebb emelkedésére (e tényező együtthatója igen magas), ahol a globalizációs nyitás közben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya megnőtt. Erre az összefüggésre kiváló példa Románia, Ukrajna és Moldávia, ahol a piaci nyitás következtében bedőlt a korábbi ipar egy jelentős része, és a felszabaduló munkaerő számára a mezőgazdaság volt az egyik menekülési lehetőség míg az elvándorlás volt a másik (Horváth-Kiss, 2015). Romániában az 1990-es évek elején tapasztalható visszaagrárosodás például azt jelentette, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottság szintje 30-ról 40%-ra emelkedett, miközben az elvándorlási arány növekedése több mint 100%-os volt (4,26-ról 9,85%-ra) 1995 és 2005 között. Hasonló folyamatokat figyelhettünk meg Tádzsikisztánban, Kambodzsában és Venezuelában is.

Mindez módosítja a világrendszeres modellt, mivel a visszaagrárosodás jár együtt a migráció emelkedésével, nem pedig a mezőgazdasági foglalkoztatottság folyamatos leépülése, mint azt korábban feltételezték. Tehát a befektetési nyitás és a helyi gazdaság átalakulása az 1990-es évek elején akkor növelte meg a migrációt, ha az adott népesség nem talált utat viszonylag gyorsan a szolgáltatói szektorba. Amennyiben ez utóbbi megtörtént, akkor a hatás jóval kisebbnek bizonyult. Jó példa erre Kína, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatottság 1990 és 1995 között 60-ról 52%-ra esett vissza, miközben az elvándorlás 0,41-ről csak 0,55%-ra emelkedett 1995 és 2005 között, viszont az országon belüli belső vándorlás felerősödött.

Joggal vethető fel, hogy a globalizációs nyitást értelmező modell leginkább a hierarchikus világgazdaság bizonyos strukturális helyein érvényesülhet, és azon belül is leginkább a félperiféria olyan gazdaságainál, ahol egyrészt jelentős a tőke beáramlása, másrészt komoly gazdasági szerkezeti átalakulást idéz elő a nyitás, harmadrészt külső és belső egyenlőtlenségekkel küszködik, ami így a népesség elvándorlásával járhat együtt (Böröcz, 2014). Ugyanis a mobilizációs hatások mellett még a gazdagabb országokkal szembeni bérhátrány is érvényesül, amely egyenlőtlenség visszaigazolja a vándorok egyéni és családi

szintű kalkulációját, miközben – szemben a nagyon szegény államokkal – már van elegendő jövedelem a migrációs költségek fedezésére. Ez különösen jellemző volt pl. a kelet-európai térségben, ahol a jóval gazdagabb Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében komoly intézményi átalakulás kezdődött meg, miközben az unión belüli egyenlőtlenségek nem változtak (Melegh, 2013b; Böröcz, 2014). Ez a feltételezés egybevág a migrációs púp elméletével is, e szerint a középső jövedelemkategóriában lévő országokban az elvándorlási ráta megugrik a többi jövedelemkategóriához képest (de Haas, 2010a). Úgy tűnik azonban, hogy önmagában csak a jövedelmi tényező nem elégséges ehhez, és ez az összefüggés csak akkor érvényesül, ha kiegészül a globalizációs nyitás világszerepes tényezőivel: összességében éppen ezért vált kivándorló térséggé a kelet-európai és latin-amerikai félperiféria.

4. ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Elemzésünk azt igazolja, hogy a globalizációs nyitásra épülő történeti-strukturális modell biztosítja a legjobb magyarázatot arra, hogy az 1990-es évek elejének radikális társadalmi és gazdasági változásai milyen elvándorlási hatást eredményeztek. Számításaink alapján a 2000-es években világszerte meginduló vándorlási hullám az egyenlőtlen gazdasági fejlődés miatt már fennálló migrációs folyamatokat még intenzívebbé tette, és a migráció kumulatív történeti összefüggései még erősebbé váltak. A globalizációs nyitással, illetve a külföldi tőke beáramlásával együttesen olyan körülmények és strukturális feltételek jöttek létre, amelyek különösen a félperiféria bizonyos területein némi időbeli csúszással jelentősen megnövelték az elvándorlást.

De az 1990-es évek első felében lezajlott történelmi vihar önmagában nem elégséges magyarázat. Egyrészt olyan „megszorulás”-nak kellett bekövetkeznie, amely nem engedte meg, hogy a globalizációs folyamatok miatt a helyi társadalmi viszonyaikban és a korábbi gazdálkodási reflexeikben megingatott emberek más szektorokba és más gazdasági terekbe tudjanak átmenekülni, hanem az agrárszféra nyújtott időszakos menedéket. Ezt a történeti modellt ki kell egészítenünk olyan elemekkel is, amelyek a migrációs képesség javulását mutatják. Önmagában a globalizációs sokk és átalakulás nem elégséges magyarázat, a tényleges fejlődési pályákat a további tényezők együttes konstellációja döntötte el.

A globalizációs nyitás így egy nagyon komplex és ellentmondásos folyamatot indított el, amelynek során bizonyos fejlődési pályákon, bizonyos strukturális

helyzetekben a migráció emelkedése fontos szerepet játszott. Valószínűleg azon térségekben, ahol az elvándorlás növekedése más migrációs folyamatokkal is összekapcsolódott (tehát komolyabb bevándorlás történt, esetleg menekült-hullám érte el az adott térséget, vagy új migrációs kapcsolatok jelentek meg), és a globalizációs nyitás más bizonytalanságai erőseknek bizonyultak, ott ez az átalakulás komolyabb politikai következményekkel is járhatott. Hiszen mára a komolyabb elvándorlással küszködő térségekben, mint például Kelet-Európában a migráció elsődleges kérdéssé nőtte ki magát. Úgy tűnik, hogy bizonyos térségekben, ahol a sokk, valamint a történelmi változás erősebb volt, a migráció mostanra már megjeleníti és megtestesíti a globalizációs átalakulás feszültségeit. Feltételezhető, hogy e politikai változás is szerepet játszik az 1980-as években megindult globalizációs ciklus történetében, talán a lezárultában majd az egyik tényező lesz. Ez a folyamat a külföldi tőkebefektetések stagnáló és csökkenő arányával mintha már el is indult volna.

IRODALOM

- Block, F. (2001). *Introduction in Polanyi, K: The Great Transformation*. Boston, Beacon Press. pp. XVIII-XXXVIII.
- Böröcz, J. (2014). Regimes of Remittance Dependency: Global Structures and Trajectories of the Former Soviet 'Bloc'. *Demográfia English Edition*, 57(5), 5-37.
- Böröcz J. (2018). *Az EU és a világ. Kritikai elemzés*. Kalligram, Budapest.
- Chase-Dunn, Ch., Kawano, Y., Brewer, B. (1999). "Economic globalization since 1795: Structures and cycles in the modern world-system." Accessed December 31, 2002. Elérhető: <http://wsarch.ucr.edu/archive/papers/c-d&hall/isa99b/isa99b.htm>. (2020. január 7.)
- Chase-Dunn, Ch., Kawano, Y.; Brewer, B. (2000). Trade globalization since 1795: Waves of integration in the world-system. *American Sociological Review*, 65(1) 77-95. Published: February 2000.
- Collier, P. (2013). *Exodus. How Migration is Changing Our World*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Czaika, M. and de Haas, H. (2015). The Globalization of Migration: Has the World Become More Migratory? *International Migration Review*, 48(2) 283-323.
- de Haas, H. (2010a). *Migration transitions. A theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration*. DEMIG project paper, 1. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.
- de Haas, H. (2010b). Migration and Development: A Theoretical Perspective1 *International Migration Review*, 44(1) (Spring 2010), 227-264.
- de Haas, H. (2011). *The determinants of international migration. Conceptualizing policy, origin and destination effects*. DEMIG project paper, 2. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.
- de Haas, H., Natter, K., Vezzoli, S. (2016). Growing Restrictiveness or Changing Selection? The Nature and Evolution of Migration Policies. *International Migration Review*. (Fall):1-44.
- Demény, P. and McNicoll, G. (2006). World Population 1950-2000: Perception and Response. *Population and Development Review*, 32, The Political Economy of Global Population Change, 1950-2050 (2006), pp. 1-51. www.jstor.org/stable/20058943. Accessed: 02-05-2018 11:55 UTC.
- Faini, R. and Venturini, A. (2008). Development and migration: Lessons from Southern Europe. CHILD (CHILD - Centre for Household, Income, Labour and Demographic economics - ITALY) *Working Papers* (10.) http://www.child.carloalberto.org/images/wp/child10_2008.pdf, accessed 05/01/21.
- Fassmann, H., Musil, E., Bauer, R., Melegh, A., Gruber, K. (2014). Longer-Term Demographic Dynamics in South-East Europe: Convergent, Divergent and Delayed Development Paths. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 150-172.

- Ghosh (1963). *Malthus on Emigration and Colonization: Letters to Wilmot-Horton* Author(s): R. N. Ghosh Reviewed work(s): Source: *Economica*, New Series, 30(117) (Feb., 1963), pp. 45–62. Published by: Wiley on behalf of The London School of Economics and Political Science and The Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2601711>. Accessed: 26/01/2013 08:35.
- Hárs, Á. (2018). Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. In Kolosi T. és Tóth, I. Gy., (szerk.), *Társadalmi riport 2018* (81– 105. o.) Budapest: TÁRKI.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Khonje, W. H. (ed.) (2015). *Migration and Development. Perspectives from Small States*. Commonwealth Secretariat, London.
- Klute, G., and Hahn, H. P. (2007) Cultures of Migration: Introduction. In: H.P. Hahn and G. Klute, (Eds) *Cultures of Migration. African Perspectives*. Lit Verlag, Berlin.
- Massey, D. S. (1999). Why does immigration occur? A theoretical synthesis. In Ch. Hirschman, Ph. Kasinitz, J. DeWind, (Eds.): *The Handbook of International Migration: The American Experience*. Russel Sage Foundation, New York, 34–52.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E. J. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Clarendon Press, Oxford.
- Melegh, A. (2013a). Net migration and historical development in Southeastern Europe since 1950. *Hungarian Historical Review*, 1(3–4), 144–182.
- Melegh, A. (2013b). Diverging historical development of migration in Southeastern Europe since 1950. *Working Papers on Population, Family and Welfare* (17). Budapest: Demographic Research Institute, Hungarian Central Statistical Office.
- Melegh, A., Thornton, A., Philipov, D., Young-DeMarco, L. (2013). Perceptions of societal developmental hierarchies in Europe and beyond: A Bulgarian Perspective, *European Sociological Review*, forthcoming Impact factor: 1.023, 5-Yr impact factor: 1.873. 2013 Jun 1; 29(3):603–615.
- Melegh A. és Sárosi A. (2015). Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti-strukturális megközelítés. *Demográfia*, 58 (4): 221–265. doi: 10.21543/dem.58.4.1.
- Melegh, A., Kiss, T., Csánoová, S., Young-DeMarco, L., Thornton, A. (2016). The perception of global hierarchies: South Eastern European patterns in comparative perspectives. In *Chinese Journal of Sociology*. 2016, 2(4), 497–523.
- Portes, A. and Böröcz, J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23(3), 606–630.
- Portes, A. (ed.) 1995. *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. Russel Sage Foundation, New York.
- Salmenhaara, P. Social capital in the mobilization of human capital. *Demográfia*, 2009, English Edition. 52(5), pp. 97–123.
- Sanderson, M. R. and Kentor, J. (2008). Foreign Direct Investment and International Migration A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1985–2000. *International Sociology*, July 2008, 23(4), 514–539.

- Sassen, S. [1988] 2006: Foreign investment: a neglected variable. In A. M. Messina, G. Lahav, (Eds.): *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. Lynne Rienner Publishers, London, 596–608.
- Sen, A. (1999): *Development as freedom*. New York: Oxford University Press.
- Sík E. (2011a). A migrációs burok jövője a globális-transznacionális világban. In Sík E. (szerk): *A migráció szociológiája. 2. köt.* ELTE TáTK, Budapest 133–158. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_15_Sik_Endre_Migracio_szociologia_2_Valogatta_es_szerk_Sik_Endre/ch09.html
- Skoglund, E. and Csányi, Z. (2019). Quantitative analysis of the objective and subjective aspects of youth migration in the Danube region. *YOUMIG Working Papers no.3*. Leibniz Institute for East and Southeast European Studies.
- Solimano, A. and Watts, N. (2005). *International migration, capital flows and the global economy: a long run view*. Economic Development Division, United Nations Publications, Santiago, Chile 2005.
- Stalker, P. (2000). *Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. London and Boulder, CO: Lynne Rienner, 2000. Pp.xii + 163.
- Thornton, A. "International Family Change and Continuity: the Past and Future from the Developmental Idealism Perspective." In E. Scott and M. Garrison, (Eds.). *Marriage at the Crossroads: Legal, Social, and Policy Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Xiang, B., Lindquist, J. (2014). Migration Infrastructure. *International Migration Review*, 48 (1), 122–148
- Wilson, C. (2001). On the Scale of Global Demographic Convergence 1950–2000. *Population and Development Review*, 27(1), pp. 155–171.
- Zelinsky, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, 61(2) (Apr.,1971), pp. 219–249.

OPENING-UP TO GLOBAL MARKETS AND RISING LEVELS OF MIGRATION: STEPS TOWARDS A GLOBAL AND HISTORICAL UNDERSTANDING OF HOW THE CURRENT GLOBALIZATION CYCLE BEGAN

ABSTRACT

Our analysis concerns how opening-up to global markets, and consequent societal changes, affected the levels of outmigration as well as of its patterns around the world. We performed log-linear regressions on a global sample of 77 countries in order to draw conclusions on how – resulting from different aspects of socio-economic change between 1990 and 1995 – emigration rates changed in later time periods. In doing so, cumulative causation, modernization and world-system theories were utilized. In addition to models linked to these paradigms, emigration processes were also examined through a joint model of all considered variables. A dual approach to temporality is a specific feature of our research. On the one hand, we were less interested in the immediate, cross-sectional migratory effects of each determinants, instead, based on previous research, we hypothesized that such effects appear later in time. Thus, our analysis was carried out using time lags of five, ten and fifteen years. On the other hand, unlike previous research, not the absolute values of variables, but their change in different time intervals have been taken into account. Our results suggest that a quite surprising combination of the factors of cumulative mechanisms (path dependence of migration), of modernization processes (increasing migration capability) and of the world-systems analysis were decisive. While the effects of determinants might change over time, it is world-systems analysis, modified in some aspects, that provides the most appropriate framework for integrating them.

MELLÉKLET

1. függelék

A mintában szereplő országok népessége

(fő)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	3 286 070	3 112 923	3 129 246	3 086 810	2 948 029
Algéria	25 758 872	28 757 788	31 042 238	33 149 720	35 977 451
Amerikai Egyesült Államok	252 120 309	265 163 741	281 710 914	294 993 509	309 011 469
Argentína	32 618 648	34 828 168	36 870 796	38 892 924	40 895 751
Ausztrália	16 960 600	17 993 083	18 991 434	20 178 543	22 154 687
Ausztria	7 723 954	7 990 113	8 069 276	8 253 656	8 409 945
Belgium	10 006 545	10 186 304	10 282 046	10 546 885	10 938 735
Bolívia	6 864 839	7 622 334	8 418 270	9 232 301	10 048 597
Brazília	149 003 225	162 019 889	174 790 339	186 127 108	195 713 637
Bulgária	8 841 466	8 379 305	7 997 951	7 686 964	7 425 011
Chile	13 274 617	14 380 864	15 342 350	16 182 713	17 062 531
Costa Rica	3 119 436	3 545 524	3 962 369	4 285 504	4 577 371
Cseh Köztársaság	10 340 877	10 358 190	10 289 374	10 258 165	10 536 514
Dánia	5 141 117	5 232 709	5 341 192	5 421 701	5 554 849
Dél-afrikai Köztársaság	36 800 507	41 435 761	44 967 713	47 880 595	51 216 967
Dominikai Köztársaság	7 133 491	7 819 239	8 471 317	9 097 262	9 695 117
Ecuador	10 230 931	11 455 205	12 681 123	13 825 839	15 011 114
Egyesült Királyság	57 134 377	57 932 450	58 923 305	60 287 953	63 459 801
Egyiptomi Arab Köztársaság	56 134 478	62 334 025	68 831 561	75 523 576	82 761 244
Észak-Macedónia	1 996 218	1 983 259	2 034 823	2 060 280	2 070 737
Észtország	1 565 246	1 433 026	1 399 111	1 355 650	1 332 103
Fehéroroszország	10 151 135	10 077 606	9 871 635	9 562 083	9 420 576
Finnország	4 996 220	5 119 012	5 187 953	5 258 933	5 365 784
Franciaország	56 666 861	57 801 887	59 015 092	61 120 128	62 879 535
Fülöp-szigetek	61 895 169	69 784 087	77 991 757	86 326 251	93 966 784
Görögország	10 225 990	10 745 502	11 082 103	11 224 800	10 887 640
Grúzia	5 410 400	4 976 252	4 362 184	4 210 158	4 099 096
Haiti	7 037 915	7 744 509	8 463 802	9 195 289	9 949 318
Hollandia	14 965 442	15 467 852	15 926 188	16 367 153	16 682 927
Horvátország	4 776 370	4 616 763	4 428 075	4 378 066	4 328 163
Iráni Iszlám Köztársaság	56 366 212	61 442 658	65 623 397	69 762 345	73 762 519
Írország	3 510 881	3 592 180	3 783 095	4 141 218	4 554 330
Jamaica	2 419 901	2 533 705	2 654 698	2 740 000	2 810 464
Japán	124 505 243	126 365 486	127 524 168	128 326 115	128 542 349
Kanada	27 541 323	29 164 153	30 588 379	32 164 313	34 147 566
Kazahsztán	16 383 881	15 839 357	14 922 724	15 402 803	16 252 273
Kína	1 176 883 681	1 240 920 539	1 290 550 767	1 330 776 380	1 368 810 604

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

A mintában szereplő országok népessége (folytatás)

(fő)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	4 372 885	4 566 096	4 920 712	5 075 340	5 422 298
Kolumbia	33 102 569	36 421 438	39 629 965	42 647 731	45 222 699
Koreai Köztársaság	42 918 416	45 292 521	47 379 237	48 701 069	49 545 638
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	20 293 057	21 862 300	22 929 078	23 904 167	24 548 840
Lengyelország	37 960 193	38 458 642	38 556 699	38 368 957	38 329 784
Lettország	2 664 447	2 508 476	2 384 150	2 251 996	2 118 855
Litvánia	3 696 035	3 626 609	3 501 842	3 344 259	3 123 825
Magyarország	10 377 135	10 349 308	10 220 509	10 085 942	9 927 380
Marokkó	24 807 461	26 994 255	28 793 672	30 455 563	32 343 384
Mexikó	83 943 135	91 663 290	98 899 845	106 005 199	114 092 961
Moldovai Köztársaság	4 365 562	4 340 602	4 202 659	4 159 296	4 086 090
Mongólia	2 184 139	2 298 017	2 397 417	2 526 429	2 719 902
Németország	79 053 984	81 138 653	81 400 883	81 602 739	80 827 001
Nicaragua	4 173 435	4 652 185	5 069 310	5 438 692	5 824 058
Norvégia	4 247 286	4 366 996	4 499 375	4 632 359	4 885 878
Olaszország	57 048 237	57 174 412	56 692 178	58 281 209	59 325 232
Oroszország	147 531 562	148 227 471	146 404 890	143 672 125	143 479 273
Örményország	3 538 164	3 217 349	3 069 597	2 981 262	2 877 314
Panamai Köztársaság	2 470 946	2 739 667	3 030 333	3 330 222	3 642 691
Paraguayi Köztársaság	4 223 413	4 776 838	5 323 202	5 824 095	6 248 017
Peru	22 071 433	24 299 168	26 459 944	27 866 140	29 027 680
Portugália	9 895 358	10 091 322	10 297 117	10 508 494	10 596 055
Románia	23 489 156	22 964 747	22 137 423	21 417 287	20 471 860
Salvador	5 270 074	5 628 602	5 887 930	6 052 124	6 183 877
Sierra Leone	4 319 763	4 303 953	4 584 570	5 645 629	6 415 636
Spanyolország	39 202 524	39 787 413	40 824 745	44 019 118	46 931 011
Sri Lanka	17 325 769	18 242 917	18 777 606	19 544 988	20 261 738
Svédország	8 567 375	8 836 421	8 881 642	9 038 627	9 390 157
Szlovák Köztársaság	5 288 455	5 375 470	5 399 207	5 398 962	5 404 293
Szlovénia	2 006 404	1 991 126	1 987 710	1 994 979	2 043 336
Tádzsikisztán	5 283 811	5 764 806	6 216 329	6 789 318	7 527 397
Thaiföld	56 558 196	59 467 272	62 952 639	65 416 189	67 195 032
Törökország	53 921 758	58 486 453	63 240 196	67 903 461	72 326 992
Tunézia	8 242 509	9 125 400	9 708 347	10 106 778	10 635 245
Türkmenisztán	3 683 978	4 207 841	4 516 128	4 754 652	5 087 211
Új-Zéland	3 398 175	3 674 940	3 858 992	4 135 353	4 370 060
Ukrajna	51 463 101	50 903 783	48 838 058	46 890 775	45 792 086
Uruguay	3 109 598	3 224 275	3 319 734	3 321 799	3 359 273
Venezuela	19 632 665	21 931 087	24 192 449	26 432 445	28 439 942
Zimbabwe	10 432 409	11 410 721	11 881 482	12 076 697	12 697 728

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

2. függelék

A mintában szereplő országokból elvándorolt népességállomány

(fő)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	180 284	501 142	824 413	966 234	1 120 305
Algéria	921 727	979 704	1 038 048	1 599 882	1 656 453
Amerikai Egyesült Államok	1 739 233	1 839 745	1 991 803	2 291 218	2 669 958
Argentína	430 169	481 996	555 587	808 409	938 087
Ausztrália	303 696	344 311	385 120	430 599	487 844
Ausztria	506 088	490 849	478 831	494 587	520 152
Belgium	365 360	376 028	400 064	439 693	487 203
Bolívia	224 693	283 540	344 713	543 783	780 095
Brazília	500 392	751 469	970 453	1 220 052	1 518 343
Bulgária	613 093	649 577	688 832	906 520	1 106 684
Chile	493 026	499 207	512 014	542 211	570 644
Costa Rica	69 711	85 421	105 682	118 673	133 027
Cseh Köztársaság	277 260	333 356	400 971	607 009	782 250
Dánia	201 761	207 983	218 071	225 671	234 437
Dél-afrikai Köztársaság	308 303	386 225	501 905	602 433	745 100
Dominikai Köztársaság	466 216	675 282	897 785	1 023 442	1 185 546
Ecuador	214 008	326 230	446 391	987 059	1 152 628
Egyesült Királyság	3 794 333	3 713 904	3 866 248	4 148 316	4 450 254
Egyiptomi Arab Köztársaság	1 322 178	1 492 244	1 708 513	1 901 661	2 611 870
Észak-Macedónia	432 296	492 304	532 531	459 289	527 075
Észtország	113 905	129 640	141 883	150 427	160 489
Fehéroroszország	1 767 606	1 736 499	1 685 652	1 581 211	1 465 141
Finnország	250 765	288 821	316 039	302 908	290 411
Franciaország	1 215 895	1 353 418	1 555 610	1 725 773	1 957 969
Fülöp-szigetek	2 033 684	2 508 005	3 092 284	3 712 857	4 719 359
Görögország	1 022 459	1 004 521	983 006	868 029	792 872
Grúzia	919 454	953 289	967 024	888 613	813 454
Haiti	528 873	665 028	805 430	972 717	1 123 759
Hollandia	723 638	734 149	755 052	799 588	866 675
Horvátország	425 807	735 556	907 454	840 203	822 331
Iráni Iszlám Köztársaság	631 339	746 894	831 372	889 941	989 560
Írország	917 286	863 749	820 902	771 302	730 771
Jamaica	589 010	719 398	858 815	906 462	989 512
Japán	608 921	657 199	712 768	722 116	760 479
Kanada	998 163	1 069 031	1 148 499	1 190 001	1 272 338
Kazahsztán	2 971 639	3 295 163	3 554 491	3 718 750	3 803 375
Kína	4 231 648	5 030 369	5 885 006	7 327 438	8 733 242

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

A mintában szereplő országokból elvándorolt népességállomány (folytatás)

(fő)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	522 578	550 026	566 319	652 862	726 917
Kolumbia	1 009 935	1 217 608	1 436 444	1 887 924	2 526 525
Koreai Köztársaság	1 624 729	1 785 743	1 952 161	2 039 728	2 309 955
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	39 784	54 029	72 414	86 930	96 575
Lengyelország	1 510 415	1 776 628	2 048 371	2 887 741	3 731 041
Lettország	215 134	229 015	238 691	271 170	279 368
Litvánia	341 050	342 455	348 620	412 612	519 665
Magyarország	387 514	404 699	421 411	468 156	513 838
Marokkó	1 748 251	1 884 066	2 077 160	2 473 209	2 863 810
Mexikó	4 395 365	6 949 297	9 562 929	10 818 079	12 414 825
Moldovai Köztársaság	625 683	620 036	602 782	715 599	827 763
Mongólia	24 466	27 694	30 649	42 378	57 766
Németország	2 929 448	3 045 354	3 235 354	3 446 260	3 727 333
Nicaragua	442 126	438 387	502 243	436 780	610 902
Norvégia	138 536	151 368	164 243	175 298	181 698
Olaszország	3 351 006	3 207 777	3 067 571	2 699 529	2 563 339
Oroszország	12 662 893	11 621 262	10 721 414	10 358 533	10 130 259
Örményország	899 649	901 872	876 470	898 086	917 350
Panamai Köztársaság	134 743	133 405	137 430	132 266	140 609
Paraguayi Köztársaság	297 979	336 064	374 876	545 839	766 008
Peru	314 854	509 283	699 598	973 644	1 302 167
Portugália	1 873 457	1 922 320	1 995 386	1 744 741	1 950 392
Románia	813 066	977 495	1 139 475	2 108 741	3 370 044
Salvador	1 242 075	933 330	949 270	1 119 319	1 337 458
Sierra Leone	61 854	457 828	509 099	147 931	126 868
Spanyolország	1 439 019	1 362 439	1 290 279	1 113 967	1 086 552
Sri Lanka	885 951	925 755	981 294	1 137 286	1 410 887
Svédország	206 848	226 803	258 000	270 865	304 911
Szlovák Köztársaság	133 006	191 650	251 584	272 294	261 356
Szlovénia	91 496	108 668	118 724	119 620	123 291
Tádzsikisztán	537 701	555 428	541 185	586 243	584 770
Thaiföld	311 308	417 273	537 198	637 455	773 556
Törökország	2 640 033	2 771 722	2 891 893	2 749 962	2 723 385
Tunézia	465 576	476 954	486 980	579 219	616 386
Türkmenisztán	259 987	243 524	223 704	229 249	236 614
Új-Zéland	388 173	417 098	490 020	556 056	662 996
Ukrajna	5 545 760	5 606 432	5 596 883	5 567 629	5 433 315
Uruguay	237 486	233 993	235 641	299 038	338 334
Venezuela	185 946	242 811	319 240	438 692	558 491
Zimbabwe	204 365	288 001	351 996	499 882	715 395

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

3. függelék

A mintában szereplő országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	5,49	16,10	26,35	31,30	38,00
Algéria	3,58	3,41	3,34	4,83	4,60
Amerikai Egyesült Államok	0,69	0,69	0,71	0,78	0,86
Argentína	1,32	1,38	1,51	2,08	2,29
Ausztrália	1,79	1,91	2,03	2,13	2,20
Ausztria	6,55	6,14	5,93	5,99	6,18
Belgium	3,65	3,69	3,89	4,17	4,45
Bolívia	3,27	3,72	4,09	5,89	7,76
Brazília	0,34	0,46	0,56	0,66	0,78
Bulgária	6,93	7,75	8,61	11,79	14,90
Chile	3,71	3,47	3,34	3,35	3,34
Costa Rica	2,23	2,41	2,67	2,77	2,91
Cseh Köztársaság	2,68	3,22	3,90	5,92	7,42
Dánia	3,92	3,97	4,08	4,16	4,22
Dél-afrikai Köztársaság	0,84	0,93	1,12	1,26	1,45
Dominikai Köztársaság	6,54	8,64	10,60	11,25	12,23
Ecuador	2,09	2,85	3,52	7,14	7,68
Egyesült Királyság	6,64	6,41	6,56	6,88	7,01
Egyiptomi Arab Köztársaság	2,36	2,39	2,48	2,52	3,16
Észak-Macedónia	21,66	24,82	26,17	22,29	25,45
Észtország	7,28	9,05	10,14	11,10	12,05
Fehéroroszország	17,41	17,23	17,08	16,54	15,55
Finnország	5,02	5,64	6,09	5,76	5,41
Franciaország	2,15	2,34	2,64	2,82	3,11
Fülöp-szigetek	3,29	3,59	3,96	4,30	5,02
Görögország	10,00	9,35	8,87	7,73	7,28
Grúzia	16,99	19,16	22,17	21,11	19,84
Haiti	7,51	8,59	9,52	10,58	11,29
Hollandia	4,84	4,75	4,74	4,89	5,19
Horvátország	8,91	15,93	20,49	19,19	19,00
Iráni Iszlám Köztársaság	1,12	1,22	1,27	1,28	1,34
Írország	26,13	24,05	21,70	18,63	16,05
Jamaica	24,34	28,39	32,35	33,08	35,21
Japán	0,49	0,52	0,56	0,56	0,59
Kanada	3,62	3,67	3,75	3,70	3,73
Kazahsztán	18,14	20,80	23,82	24,14	23,40
Kína	0,36	0,41	0,46	0,55	0,64

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

A mintában szereplő országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta (folytatás)
(%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	11,95	12,05	11,51	12,86	13,41
Kolumbia	3,05	3,34	3,62	4,43	5,59
Koreai Köztársaság	3,79	3,94	4,12	4,19	4,66
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	0,20	0,25	0,32	0,36	0,39
Lengyelország	3,98	4,62	5,31	7,53	9,73
Lettország	8,07	9,13	10,01	12,04	13,18
Litvánia	9,23	9,44	9,96	12,34	16,64
Magyarország	3,73	3,91	4,12	4,64	5,18
Marokkó	7,05	6,98	7,21	8,12	8,85
Mexikó	5,24	7,58	9,67	10,21	10,88
Moldovai Köztársaság	14,33	14,28	14,34	17,20	20,26
Mongólia	1,12	1,21	1,28	1,68	2,12
Németország	3,71	3,75	3,97	4,22	4,61
Nicaragua	10,59	9,42	9,91	8,03	10,49
Norvégia	3,26	3,47	3,65	3,78	3,72
Olaszország	5,87	5,61	5,41	4,63	4,32
Oroszország	8,58	7,84	7,32	7,21	7,06
Örményország	25,43	28,03	28,55	30,12	31,88
Panamai Köztársaság	5,45	4,87	4,54	3,97	3,86
Paraguayi Köztársaság	7,06	7,04	7,04	9,37	12,26
Peru	1,43	2,10	2,64	3,49	4,49
Portugália	18,93	19,05	19,38	16,60	18,41
Románia	3,46	4,26	5,15	9,85	16,46
Salvador	23,57	16,58	16,12	18,49	21,63
Sierra Leone	1,43	10,64	11,10	2,62	1,98
Spanyolország	3,67	3,42	3,16	2,53	2,32
Sri Lanka	5,11	5,07	5,23	5,82	6,96
Svédország	2,41	2,57	2,90	3,00	3,25
Szlovák Köztársaság	2,52	3,57	4,66	5,04	4,84
Szlovénia	4,56	5,46	5,97	6,00	6,03
Tádzsikisztán	10,18	9,63	8,71	8,63	7,77
Thaiföld	0,55	0,70	0,85	0,97	1,15
Törökország	4,90	4,74	4,57	4,05	3,77
Tunézia	5,65	5,23	5,02	5,73	5,80
Türkmenisztán	7,06	5,79	4,95	4,82	4,65
Új-Zéland	11,42	11,35	12,70	13,45	15,17
Ukrajna	10,78	11,01	11,46	11,87	11,87
Uruguay	7,64	7,26	7,10	9,00	10,07
Venezuela	0,95	1,11	1,32	1,66	1,96
Zimbabwe	1,96	2,52	2,96	4,14	5,63

Forrás: az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

4. függelék

A mintában szereplő országok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	23,82	21,73	24,71	30,29	38,01
Algéria	46,36	40,46	39,71	43,54	42,13
Amerikai Egyesült Államok	581,33	603,84	627,75	618,83	572,09
Argentína	129,06	154,83	148,51	140,84	157,58
Ausztrália	493,43	524,20	537,44	543,81	526,61
Ausztria	462,09	479,62	492,02	477,39	463,19
Belgium	435,03	444,91	453,82	442,92	425,89
Bolívia	25,88	27,41	26,28	25,37	27,04
Brazília	92,94	95,17	87,14	85,33	93,57
Bulgária	62,32	56,48	47,84	59,70	67,15
Chile	80,85	108,89	111,86	120,11	126,98
Costa Rica	88,83	97,82	96,55	98,04	107,30
Cseh Köztársaság	175,43 ^a	158,75	156,06	172,40	175,43
Dánia	583,07	618,31	628,31	601,32	549,54
Dél-afrikai Köztársaság	68,17	60,80	57,47	59,23	59,76
Dominikai Köztársaság	38,57	43,62	50,26	50,61	59,62
Ecuador	63,36	63,02	53,73	56,78	57,24
Egyesült Királyság	451,78	469,46	487,10	497,63	448,93
Egyiptomi Arab Köztársaság	28,07	30,56	31,91	31,69	36,15
Észak-Macedónia	65,14 ^a	41,37	41,73	41,32	46,31
Észtország	125,55 ^a	102,53	127,44	170,20	157,99
Fehéroroszország	47,74 ^a	27,21	33,75	45,46	60,74
Finnország	463,78	426,08	482,47	492,41	468,23
Franciaország	435,61	438,03	443,25	423,06	396,93
Fülöp-szigetek	24,94	23,68	22,57	23,21	25,13
Görögország	230,40	224,41	232,70	252,77	237,50
Grúzia	25,21 ^a	13,79	18,68	25,06	30,79
Haiti	14,82	11,43	10,59	8,63	7,67
Hollandia	460,96	480,54	516,14	488,16	475,19
Horvátország	144,29 ^a	102,20	112,47	128,97	124,06
Iráni Iszlám Köztársaság	48,96	49,89	50,45	54,96	58,60
Írország	342,15	403,47	536,42	577,41	496,93
Jamaica	69,27	73,62	62,68	59,67	52,60
Japán	410,88	419,27	392,40	376,00	349,49
Kanada	472,80	467,47	485,31	476,60	440,44
Kazahsztán	89,36 ^a	52,08	55,91	80,67	95,74
Kína	12,96	21,08	27,41	38,57	59,24

^a Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: saját számítás az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>) és az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis alapján (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

A mintában szereplő országok egy főre jutó GDP-jének (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított aránya (folytatás)

	(%)				
	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	17,68 ^a	8,37	9,13	9,69	10,44
Kolumbia	54,18	58,79	50,57	51,04	55,48
Koreai Köztársaság	141,15	192,74	215,18	243,35	273,71
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	13,54	9,60	7,81	7,71	6,92
Lengyelország	76,06	80,42	92,69	98,60	115,42
Lettország	99,37 ^a	69,42	84,26	120,17	115,34
Litvánia	114,52 ^a	70,52	82,03	112,70	118,33
Magyarország	127,94	109,49	114,50	130,80	121,87
Marokkó	22,72	21,04	21,28	23,32	27,02
Mexikó	108,82	105,43	113,04	102,97	95,41
Moldovai Köztársaság	27,81 ^a	14,58	11,88	15,36	16,98
Mongólia	26,33	20,86	20,55	24,27	28,59
Németország	438,87	453,70	443,83	413,46	410,13
Nicaragua	18,66	17,59	18,44	18,26	18,05
Norvégia	737,09	828,60	859,13	845,96	779,31
Olaszország	406,05	415,17	414,56	383,75	344,29
Oroszország	119,02 ^a	70,07	68,67	85,68	94,60
Örményország	15,42 ^a	13,47	16,21	27,44	31,83
Panamai Köztársaság	77,24	87,57	88,78	90,70	110,02
Paraguayi Köztársaság	52,72	52,95	42,09	45,52	51,22
Peru	40,05	45,17	42,15	44,87	55,66
Portugália	218,07	223,84	239,62	222,90	210,96
Románia	72,26	63,86	58,57	72,42	80,70
Salvador	31,69	38,52	38,27	38,03	37,00
Sierra Leone	11,14	8,33	4,10	5,51	5,79
Spanyolország	278,97	284,95	303,49	300,79	274,17
Sri Lanka	18,51	22,05	24,49	26,05	31,72
Svédország	508,57	490,80	521,70	530,52	519,28
Szlovák Köztársaság	117,01 ^a	107,30	113,47	131,85	154,86
Szlovénia	253,15 ^a	189,31	207,33	223,81	222,12
Tádzsikisztán	16,35 ^a	6,68	5,55	7,33	8,39
Thaiföld	37,28	51,28	44,90	51,21	55,52
Törökország	79,16	82,23	83,10	88,90	90,70
Tunézia	29,41	30,89	34,04	36,85	40,39
Türkmenisztán	53,79 ^a	28,39	29,42	32,58	46,22
Új-Zéland	376,63	391,16	385,63	398,01	376,25
Ukrajna	47,57 ^a	21,61	18,22	24,96	23,99
Uruguay	117,48	133,11	128,70	118,02	144,44
Venezuela	154,79	157,91	132,87	125,43	129,56
Zimbabwe	14,01	13,08	11,12	7,99	11,94

^a Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: saját számítás az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>) és az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA) népesedési adatbázis alapján (<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/database/index.asp>).

5. függelék

Az iskolában eltöltött évek átlagos száma a mintában szereplő országokban

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	8,12	8,54	9,09	9,40	9,68
Algéria	4,63	5,66	6,54	7,34	8,09
Amerikai Egyesült Államok	11,66	11,90	12,10	12,25	12,40
Argentína	7,86	8,26	8,66	9,06	9,43
Ausztrália	11,26	11,61	11,97	12,35	12,72
Ausztria	9,71	10,16	10,50	10,79	11,07
Belgium	9,44	9,84	10,21	10,58	10,90
Bolívia	5,92	6,43	6,98	7,58	8,16
Brazília	5,00	5,45	5,87	6,32	6,81
Bulgária	9,40	9,74	10,06	10,31	10,54
Chile	8,82	9,33	9,78	10,19	10,57
Costa Rica	7,05	7,42	7,74	8,06	8,42
Cseh Köztársaság	11,25	11,46	11,66	11,88	12,10
Dánia	11,24	11,46	11,66	11,84	11,98
Dél-afrikai Köztársaság	6,88	7,49	8,11	8,61	9,08
Dominikai Köztársaság	5,22	5,82	6,35	6,89	7,47
Ecuador	6,21	6,85	7,38	7,83	8,28
Egyesült Királyság	11,55	11,79	12,02	12,25	12,49
Egyiptomi Arab Köztársaság	3,92	4,58	5,26	6,07	6,86
Észak-Macedónia	6,45	7,25	7,90	8,49	9,08
Észtország	11,44	11,89	12,24	12,48	12,62
Fehéroroszország	8,99	9,44	9,93	10,38	10,79
Finnország	10,51	10,96	11,34	11,69	11,97
Franciaország	9,24	9,67	10,08	10,46	10,84
Fülöp-szigetek	7,34	7,74	8,08	8,44	8,78
Görögország	8,04	8,70	9,29	9,81	10,30
Grúzia	10,22	10,75	11,18	11,52	11,77
Haiti	1,91	2,27	2,74	3,36	4,14
Hollandia	10,28	10,63	10,92	11,17	11,40
Horvátország	9,35	9,76	10,18	10,58	10,96
Iráni Iszlám Köztársaság	4,63	5,37	6,15	7,01	7,86
Írország	9,26	9,68	10,17	10,82	11,53
Jamaica	7,49	8,15	8,68	9,10	9,48
Japán	11,67	12,05	12,43	12,77	13,07
Kanada	11,97	12,33	12,66	12,95	13,21
Kazahsztán	9,17	9,51	9,87	10,23	10,67
Kína	5,49	6,11	6,62	7,02	7,44

Forrás: Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer (<http://dataexplorer.wittgensteincentre.org>).

Az iskolában eltöltött évek átlagos száma a mintában szereplő országokban (folytatás)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	8,75	9,27	9,66	9,99	10,38
Kolumbia	5,45	5,95	6,39	6,87	7,33
Koreai Köztársaság	8,95	9,74	10,44	11,00	11,56
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	9,32	9,83	10,23	10,49	10,68
Lengyelország	10,89	11,16	11,43	11,70	11,96
Lettország	11,42	11,63	11,82	11,98	12,10
Litvánia	10,92	11,55	12,04	12,38	12,69
Magyarország	9,68	10,16	10,61	11,04	11,38
Marokkó	1,94	2,42	2,90	3,33	4,00
Mexikó	5,71	6,41	7,02	7,53	8,01
Moldovai Köztársaság	7,63	8,42	9,11	9,73	10,22
Mongólia	8,11	8,75	9,21	9,49	9,80
Németország	12,50	12,71	12,86	12,99	13,13
Nicaragua	4,03	4,51	4,92	5,31	5,77
Norvégia	11,46	11,66	11,87	12,09	12,35
Olaszország	7,90	8,46	8,98	9,48	9,93
Oroszország	8,23	8,74	9,23	9,66	10,05
Örményország	9,58	9,88	10,19	10,49	10,75
Panamai Köztársaság	7,34	7,88	8,33	8,72	9,09
Paraguayi Köztársaság	5,98	6,44	6,88	7,34	7,81
Peru	7,29	7,89	8,43	8,90	9,39
Portugália	4,33	5,02	5,77	6,55	7,17
Románia	8,92	9,44	9,87	10,25	10,57
Salvador	4,46	5,03	5,57	6,07	6,61
Sierra Leone	2,05	2,37	2,73	3,03	3,51
Spanyolország	7,21	7,85	8,48	9,11	9,59
Sri Lanka	6,79	7,49	8,24	8,94	9,60
Svédország	10,22	10,65	11,02	11,36	11,69
Szlovák Köztársaság	11,19	11,43	11,65	11,90	12,17
Szlovénia	10,72	10,90	11,08	11,27	11,49
Tádzsikisztán	9,68	10,43	10,96	11,32	11,58
Thaiföld	7,80	8,27	8,63	9,01	9,40
Törökország	5,41	6,05	6,67	7,26	7,82
Tunézia	3,68	4,41	5,17	5,95	6,91
Türkmenisztán	10,13	10,56	10,89	11,08	10,90
Új-Zéland	11,21	11,66	12,05	12,41	12,71
Ukrajna	8,48	9,09	9,57	9,99	10,33
Uruguay	7,18	7,59	7,98	8,32	8,62
Venezuela	7,39	7,96	8,43	8,87	9,30
Zimbabwe	7,05	8,01	8,83	9,53	10,05

Forrás: Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer (<http://dataexplorer.wittgensteincentre.org>).

6. függelék

A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban

	(%)				
	1990 ^a	1995	2000	2005	2010
Albánia	55,91	54,26	51,59	47,21	42,08
Algéria	23,95	23,53	22,21	18,43	11,86
Amerikai Egyesült Államok	1,90	1,81	1,63	1,41	1,42
Argentína	0,34	0,62	0,67	1,28	1,27
Ausztrália	5,46	4,94	4,86	3,58	3,23
Ausztria	7,71	7,34	6,05	5,27	5,21
Belgium	2,99	2,68	1,91	2,04	1,35
Bolívia	42,09	41,25	38,94	38,61	29,99
Brazília	18,98	18,14	16,48	16,62	12,65
Bulgária	19,54	16,80	13,20	8,94	6,82
Chile	19,09	15,70	14,44	13,16	10,60
Costa Rica	18,03	17,67	16,30	15,25	11,41
Cseh Köztársaság	8,23	6,64	5,22	3,98	3,10
Dánia	5,46	4,39	3,67	3,18	2,42
Dél-afrikai Köztársaság	11,25	10,91	9,93	7,05	4,86
Dominikai Köztársaság	21,74	20,34	15,60	13,68	12,42
Ecuador	29,26	28,91	29,67	30,35	27,88
Egyesült Királyság	2,16	2,05	1,53	1,38	1,22
Egyiptomi Arab Köztársaság	39,29	33,99	29,63	30,94	28,28
Észak-Macedónia	25,79	25,93	24,34	20,79	18,61
Észtország	19,25	10,18	6,36	5,19	4,22
Fehéroroszország	16,41	16,12	14,84	12,82	11,03
Finnország	8,89	7,76	6,21	4,82	4,44
Franciaország	5,74	4,89	4,14	3,64	2,91
Fülöp-szigetek	44,90	43,41	37,15	35,36	32,84
Görögország	22,09	20,43	17,40	12,16	12,40
Grúzia	48,62	48,46	52,17	54,34	48,09
Haiti	38,79	38,70	36,82	35,49	33,56
Hollandia	4,28	3,83	3,28	3,70	3,06
Horvátország	22,37	20,64	16,55	17,30	14,25
Iráni Iszlám Köztársaság	24,63	23,98	24,53	24,75	19,22
Írország	13,81	12,01	7,95	5,91	5,75
Jamaica	28,04	23,20	20,85	18,10	17,81
Japán	6,73	5,70	5,09	4,46	4,07
Kanada	3,49	3,15	2,52	2,12	1,81
Kazahsztán	38,68	38,77	36,60	32,41	28,28
Kína	59,70	52,20	50,01	44,80	36,70

^a Az 1990-re vonatkozó hiányzó adatokat minden esetben az 1991-es adatokkal pótoltuk.

Forrás: az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli aránya a mintában szereplő országokban (folytatás)

	1990 ^a	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	35,50	47,19	53,08	38,50	32,34
Kolumbia	23,13	22,41	22,33	20,60	18,38
Koreai Köztársaság	14,61	11,77	10,60	7,94	6,60
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	55,52	56,33	56,31	54,39	53,53
Lengyelország	25,57	22,63	18,67	17,38	13,05
Lettország	18,59	17,53	14,93	12,05	8,61
Litvánia	22,59	21,95	19,24	14,27	8,83
Magyarország	11,77	8,02	6,46	4,87	4,54
Marokkó	47,46	47,09	45,11	45,48	40,53
Mexikó	25,94	23,48	17,41	15,03	13,92
Moldovai Köztársaság	43,03	45,19	50,87	40,65	27,52
Mongólia	43,52	46,14	48,64	39,88	33,53
Németország	3,50	3,17	2,64	2,37	1,65
Nicaragua	34,00	33,63	31,53	28,89	29,41
Norvégia	6,06	5,46	4,29	3,30	2,55
Olaszország	8,30	6,58	5,23	4,20	3,77
Oroszország	14,24	15,77	14,49	10,14	7,75
Örményország	44,83	45,41	43,25	38,28	38,60
Panamai Köztársaság	27,30	20,80	16,97	15,68	17,42
Paraguayi Köztársaság	33,78	32,94	33,31	32,02	25,62
Peru	36,63	35,31	34,68	34,82	27,73
Portugália	11,88	11,48	12,68	12,05	11,20
Románia	29,78	40,33	45,21	32,29	31,01
Salvador	28,56	26,77	21,61	19,99	20,78
Sierra Leone	71,23	71,17	70,18	68,06	63,91
Spanyolország	10,21	8,99	6,69	5,30	4,20
Sri Lanka	42,84	39,57	41,25	37,27	31,82
Svédország	3,85	3,49	2,91	2,32	2,10
Szlovák Köztársaság	11,10	9,20	6,93	4,75	3,23
Szlovénia	10,86	10,44	9,60	9,11	8,82
Tádzsikisztán	56,10	60,02	60,24	55,47	52,43
Thaiföld	60,33	51,97	48,79	38,68	38,24
Törökország	47,81	43,39	39,32	25,68	23,70
Tunézia	23,36	22,30	20,52	18,52	17,95
Türkmenisztán	31,30	31,02	30,33	28,09	24,81
Új-Zéland	10,76	9,67	8,70	7,16	6,74
Ukrajna	23,92	25,12	25,14	22,14	20,33
Uruguay	12,47	12,22	11,64	10,94	11,57
Venezuela	12,64	13,52	10,61	10,28	8,26
Zimbabwe	60,76	60,62	60,61	64,55	65,53

^a Az 1990-re vonatkozó hiányzó adatokat minden esetben az 1991-es adatokkal pótoltuk.

Forrás: az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

7. függelék

A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlása (flow) a mintában szereplő országokban (%)

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	2,19	2,27	3,92	5,63	7,56
Algéria	0,03	0,41	1,10	1,49	1,28
Amerikai Egyesült Államok	0,76	1,22	1,49	1,21	1,42
Argentína	1,30	2,63	2,45	2,28	2,04
Ausztrália	1,83	1,44	2,80	2,72	3,57
Ausztria	0,49	0,99	2,16	2,56	2,10
Belgium	3,42	8,45	20,64	12,07	8,68
Bolívia	1,50	6,89	7,57	3,50	3,70
Brazília	0,36	1,40	3,19	2,58	2,54
Bulgária	0,24	1,57	8,88	16,58	9,05
Chile	3,02	4,71	6,62	6,79	8,26
Costa Rica	2,28	3,24	4,34	6,69	5,85
Cseh Köztársaság	2,48	4,03	7,02	4,74	2,72
Dánia	0,99	2,49	4,87	1,43	0,89
Dél-afrikai Köztársaság	0,03	0,61	1,42	1,73	1,48
Dominikai Köztársaság	1,41	2,60	3,26	3,89	4,06
Ecuador	1,48	2,08	3,49	1,43	0,75
Egyesült Királyság	1,59	2,44	3,14	3,60	3,31
Egyiptomi Arab Köztársaság	2,59	1,24	0,98	5,50	3,04
Észak-Macedónia	0,77	1,21	4,66	5,78	3,96
Észtország	3,00	5,44	8,58	10,11	7,25
Fehéroroszország	0,05	1,00	1,95	2,57	3,32
Finnország	0,38	1,98	4,14	2,30	2,33
Franciaország	0,98	1,48	1,57	1,18	1,07
Fülöp-szigetek	1,55	1,54	1,50	1,51	1,26
Görögország	0,91	0,65	0,74	0,90	0,86
Grúzia	0,17	5,26	7,07	11,05	9,99
Haiti	0,16	0,26	0,28	1,03	1,71
Hollandia	1,94	3,52	7,79	5,21	3,91
Horvátország	0,58	2,11	4,89	5,65	4,47
Iráni Iszlám Köztársaság	-0,06	0,04	1,01	1,08	0,61
Írország	1,44	6,09	12,09	2,51	12,13
Jamaica	1,89	3,48	5,14	6,74	4,80
Japán	0,02	0,05	0,13	0,20	0,13
Kanada	0,95	1,81	2,87	3,26	3,44
Kazahsztán	2,18	4,90	10,94	11,40	7,70
Kína	2,57	4,34	3,92	3,13	1,77

Forrás: az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlása (flow) a mintában szereplő országokban (folytatás)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	0,94	4,10	4,15	5,55	7,77
Kolumbia	1,16	1,79	2,80	4,13	3,99
Koreai Köztársaság	0,38	0,58	1,28	1,00	0,86
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	0,01	0,13	0,13	0,08	0,47
Lengyelország	0,80	2,45	3,77	3,29	2,66
Lettország	1,38	4,81	4,39	4,69	4,68
Litvánia	0,26	3,85	4,32	3,82	2,88
Magyarország	11,38	20,82	45,98	32,24	54,12
Marokkó	0,83	1,56	2,92	3,17	2,79
Mexikó	1,42	2,55	2,58	2,84	2,67
Moldovai Köztársaság	0,41	1,92	5,40	7,37	5,14
Mongólia	0,32	0,85	4,29	10,02	23,21
Németország	0,15	0,52	2,29	1,24	1,11
Nicaragua	0,53	2,71	4,01	4,90	7,13
Norvégia	0,79	1,73	2,20	2,03	2,83
Olaszország	0,30	0,34	1,02	1,14	0,97
Oroszország	0,18	0,58	1,93	3,45	2,72
Örményország	0,25	4,19	5,88	7,83	5,93
Panamai Köztársaság	-0,22	5,84	6,41	7,90	9,42
Paraguayi Köztársaság	0,96	1,35	1,22	0,78	1,24
Peru	1,58	3,27	3,49	4,55	4,96
Portugália	1,68	1,41	3,00	2,17	2,37
Románia	0,27	1,62	4,90	6,30	3,62
Salvador	0,34	2,36	2,98	3,65	2,41
Sierra Leone	-0,98	0,02	1,71	3,35	13,10
Spanyolország	1,49	1,75	3,89	3,14	2,56
Sri Lanka	0,88	1,11	1,04	1,28	1,26
Svédország	1,01	5,38	6,86	4,42	3,15
Szlovák Köztársaság	2,09	3,69	10,74	7,46	2,69
Szlovénia	0,76	0,78	2,11	1,73	1,07
Tádzsikisztán	0,43	1,16	5,75	9,12	5,76
Thaiföld	1,70	1,92	3,76	3,42	2,48
Törökország	0,26	0,34	0,54	1,99	1,96
Tunézia	1,99	2,31	2,62	4,37	3,99
Türkmenisztán	2,95	5,34	3,51	6,94	11,94
Új-Zéland	2,57	3,35	2,06	1,21	1,75
Ukrajna	0,20	0,80	2,61	5,44	4,76
Uruguay	0,62	0,58	1,06	5,47	5,32
Venezuela	1,35	3,06	2,75	1,15	0,55
Zimbabwe	0,15	0,94	1,00	0,63	2,00

Forrás: az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

8. függelék

A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke összállománya (stock) a mintában szereplő országokban

	(%)				
	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	0,93 ^a	8,82	7,08	12,67	27,29
Algéria	2,53	3,98	6,18	7,97	12,12
Amerikai Egyesült Államok	9,00	13,09	26,98	21,48	22,68
Argentína	5,93	10,01	21,94	27,48	20,07
Ausztrália	24,82	28,46	29,77	32,56	40,61
Ausztria	6,97	7,88	15,84	26,13	40,98
Belgium	28,44	39,22	82,65	98,08	98,42
Bolívia	21,07	23,30	61,77	51,36	35,06
Brazília	9,13	6,15	15,69 ^a	19,95	28,99
Bulgária	0,54	2,35	20,41	46,43	89,29
Chile	46,13	32,54	58,39	63,92	73,63
Costa Rica	18,23	3,56	18,79	35,96	42,76
Cseh Köztársaság	4,52 ^a	12,30	35,11	44,51	61,94
Dánia	6,65	12,86	44,82	27,38	29,86
Dél-afrikai Köztársaság	7,89	9,66	31,86	37,51	47,84
Dominikai Köztársaság	6,00	4,57 ^a	6,98	24,97	35,35
Ecuador	10,67	14,82	34,59	23,76	17,05
Egyesült Királyság	18,65	14,89	26,51	31,05	43,15
Egyiptomi Arab Köztársaság	30,68	22,34	20,86	30,58	34,06
Észak-Macedónia	2,46 ^a	1,84	14,31	33,34	46,25
Észtország	1,82 ^a	15,07	46,43	79,40	78,95
Fehéroroszország	0,03 ^a	0,35	12,12	7,63	17,31
Finnország	3,02	6,08	19,31	26,76	34,79
Franciaország	8,20	14,53	13,50	17,24	23,82
Fülöp-szigetek	6,66	8,20	16,98	14,53	12,97
Görögország	5,80	8,01	10,71	11,78	11,70
Grúzia	0,00 ^a	1,13	23,69	35,52	69,24
Haiti	4,81	1,21	2,58	3,72	9,32
Hollandia	22,56	24,49	58,53	69,98	69,47
Horvátország	0,92 ^a	2,21	12,30	30,00	53,86
Iráni Iszlám Köztársaság	2,12	2,00	2,33	7,07	5,90
Írország	76,95	63,83	127,28	77,27	128,55
Jamaica	14,98	23,84	36,83	61,53	82,11
Japán	0,31	0,62	1,03	2,12	3,77
Kanada	18,93	20,33	43,64	54,44	60,84
Kazahsztán	4,10 ^a	14,08	55,09	44,83	55,83
Kína	5,24	13,76	15,96	11,90	9,64

^a Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: saját számítás az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke összállománya (stock) a mintában szereplő országokban (folytatás)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	0,39 ^a	9,67	31,52	25,49	35,41
Kolumbia	6,21	5,86	11,28	25,48	29,01
Koreai Köztársaság	1,81	3,19	7,59	11,22	11,84
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	0,04	0,27	0,50	0,79	1,15
Lengyelország	0,17	5,52	19,48	28,21	39,14
Lettország	2,53 ^a	11,42	21,31	29,02	45,66
Litvánia	1,13 ^a	5,25	20,23	32,32	41,42
Magyarország	1,53	24,34	48,43	54,09	69,41
Marokkó	9,93	13,24	22,73	33,18	48,36
Mexikó	7,48	11,42	17,19	28,28	36,83
Moldovai Köztársaság	0,46 ^a	4,59	29,03	34,40	42,40
Mongólia	0,01	2,24	13,77	126,36	117,46
Németország	12,79	12,09	24,24	22,49	28,14
Nicaragua	4,07	9,33	27,77	39,06	53,44
Norvégia	10,34	12,37	17,67	25,62	41,36
Olaszország	5,10	5,56	10,71	12,78	15,37
Oroszország	0,03 ^a	1,39	11,37	23,15	30,15
Örményország	2,09 ^a	4,81	25,17	26,46	44,60
Panamai Köztársaság	36,84	35,31	57,38	64,70	70,46
Paraguayi Köztársaság	6,94	6,15	13,27	9,97	11,95
Peru	4,57	10,32	21,38	20,88	29,13
Portugália	12,20	15,74	28,93	37,31	50,97
Románia	0,00	2,18	18,57	25,78	41,33
Salvador	4,40	3,28	16,74	28,35	39,48
Sierra Leone	27,65	20,53	32,99	18,17	18,70
Spanyolország	12,29	17,20	26,19	33,34	44,23
Sri Lanka	7,23	8,47	13,09	12,43	10,91
Svédország	4,87	11,70	35,89	44,59	71,19
Szlovák Köztársaság	2,49 ^a	6,47	33,64	60,36	55,81
Szlovénia	12,15 ^a	8,47	11,77	19,49	22,15
Tádzsikisztán	0,39 ^a	3,28	15,82	0,76	21,73
Thaiföld	9,32	10,45	24,48	32,44	40,83
Törökország	5,38	6,41	6,89	14,24	24,41
Tunézia	56,32	55,40	53,76	52,18	71,20
Türkmenisztán	0,00 ^a	18,95	19,24	16,88	59,52
Új-Zéland	17,47	40,74	44,27	38,44	40,75
Ukrajna	0,30 ^a	1,78	11,97	19,28	38,87
Uruguay	7,27	5,29	9,15	16,38	30,98
Venezuela	8,22	11,01	30,29	30,59	9,17
Zimbabwe	2,04	4,48	14,20	19,24	15,07

^a Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: saját számítás az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

9. függelék

A GDP arányában kifejezett export a mintában szereplő országokban

	1990	1995	2000	2005	2010
Albánia	10,72	8,44	7,50	8,17	12,95
Algéria	20,86	24,44	40,30	44,58	35,39
Amerikai Egyesült Államok	6,57	7,61	7,58	6,87	8,47
Argentína	8,06	7,49	8,55	20,11	15,99
Ausztrália	12,28	13,58	15,62	13,94	16,36
Ausztria	24,71	23,95	34,32	39,62	38,93
Belgium	57,32	61,90	79,55	86,73	84,77
Bolívia	19,03	16,39	14,64	29,60	32,58
Brazília	7,72	5,98	8,45	13,29	9,14
Bulgária	24,27	28,20	36,63	39,30	40,96
Chile	23,98	21,34	24,51	33,56	32,54
Costa Rica	19,95	30,21	39,13	35,22	25,35
Cseh Köztársaság	28,16 ^a	36,28	47,20	57,32	64,09
Dánia	26,67	27,52	31,17	32,19	29,95
Dél-afrikai Köztársaság	20,18	17,92	21,99	20,03	24,34
Dominikai Köztársaság	22,79	24,00	23,94	17,30	12,70
Ecuador	17,82	17,64	26,89	24,33	25,15
Egyesült Királyság	16,93	17,74	17,18	15,14	16,80
Egyiptomi Arab Köztársaság	7,18	5,22	5,51	13,67	12,32
Észak-Macedónia	35,97 ^a	25,58	35,06	32,61	35,63
Észtország	13,66 ^a	41,17	67,21	54,74	58,85
Fehéroroszország	25,86 ^a	33,53	68,02	51,16	44,18
Finnország	18,79	30,18	36,58	31,98	27,90
Franciaország	17,09	18,82	23,94	21,06	19,78
Fülöp-szigetek	16,53	21,31	47,00	40,03	25,80
Görögország	8,28	8,07	8,90	6,97	9,34
Grúzia	2,21 ^a	5,31	10,04	12,83	13,70
Haiti	5,18	4,09	8,67	11,62	8,63
Hollandia	41,40	44,92	55,84	59,32	67,83
Horvátország	30,83 ^a	20,15	20,45	19,33	19,74
Iráni Iszlám Köztársaság	20,03	16,05	25,75	24,84	20,63
Írország	48,10	64,59	77,34	51,81	52,44
Jamaica	21,95	21,69	14,38	13,62	10,04
Japán	9,18	8,13	9,81	12,51	13,50
Kanada	21,41	31,72	37,14	30,73	23,96
Kazahsztán	16,36 ^a	25,53	48,18	48,75	40,51
Kína	15,74	20,26	20,57	33,33	25,92

^a Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: saját számítás az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

A GDP arányában kifejezett export a mintában szereplő országokban (folytatás)

	1990	1995	2000	2005	2010
Kirgizisztán	19,33 ^a	27,41	37,29	27,31	36,62
Kolumbia	11,92	9,27	13,18	14,60	13,88
Koreai Köztársaság	22,69	21,92	29,90	30,42	40,77
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	12,63	19,78	6,67	10,27	18,32
Lengyelország	21,70	16,11	18,47	29,22	33,32
Lettország	17,45 ^a	24,21	23,55	30,52	40,05
Litvánia	33,65 ^a	40,36	33,01	45,16	56,02
Magyarország	26,89	27,70	59,71	55,71	72,81
Marokkó	14,07	17,77	19,10	17,89	19,06
Mexikó	13,57	22,09	23,50	24,41	28,20
Moldovai Köztársaság	21,25 ^a	35,13	30,53	30,42	22,10
Mongólia	38,52	28,21	40,65	36,40	40,33
Németország	23,77	20,25	28,33	34,12	37,07
Nicaragua	9,30	11,32	17,29	26,25	37,12
Norvégia	28,42	27,62	35,07	33,59	30,47
Olaszország	14,48	19,90	21,03	20,09	20,96
Oroszország	11,37 ^a	20,49	40,16	31,60	26,02
Örményország	8,83 ^a	19,74	14,43	18,64	10,24
Panamai Köztársaság	5,51	6,80	7,28	44,86	37,32
Paraguayi Köztársaság	15,92	19,34	23,95	27,88	23,88
Peru	11,26	10,29	13,44	22,83	24,27
Portugália	20,86	19,29	20,54	19,35	20,77
Románia	12,22	21,01	27,81	28,12	29,83
Salvador	12,08	18,52	24,96	23,25	24,39
Sierra Leone	15,65	3,59	1,51	9,60	13,24
Spanyolország	10,35	15,92	19,26	16,70	17,91
Sri Lanka	20,36	24,83	28,38	22,72	15,16
Svédország	22,16	30,31	33,26	33,60	32,01
Szlovák Köztársaság	31,26 ^a	42,81	57,11	65,04	71,70
Szlovénia	41,90 ^a	38,95	43,22	53,16	60,63
Tádzsikisztán	7,48 ^a	61,57	91,21	39,31	21,19
Thaiföld	26,08	33,34	54,56	58,60	56,67
Törökország	6,25	9,27	10,18	14,65	14,75
Tunézia	26,09	27,66	27,24	32,52	37,29
Türkmenisztán	45,57 ^a	85,84	50,81	34,86	28,78
Új-Zéland	20,67	21,61	24,42	18,94	21,42
Ukrajna	13,20 ^a	26,06	45,01	38,36	37,85
Uruguay	18,32	9,88	10,05	19,71	16,69
Venezuela	37,20	24,65	28,62	38,29	16,69
Zimbabwe	12,62	19,17	22,07	25,73	26,57

^a Az időben legközelebbi, rendelkezésre álló információk alapján, illetve arányosítással pótolva.

Forrás: saját számítás az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD) adatbázisa alapján (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>).

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS FOGALMA ÉS MÉRÉSE A HAZAI HIVATALOS STATISZTIKÁBAN

Csányi Zoltán – Ligeti Anna Sára –
Novák János – Urbán Ferenc – Zöldi László

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzetközi vándorlásra vonatkozó statisztikai adatok jelentős része, így az egyes országok statisztikai hivatalai és a nemzetközi szervezetek által közölt vándorlási statisztikák is úgynevezett hivatalos statisztikai adatok, amelyek előállítására jogszabályokhoz kötődik. Bár az adatok széles körben elérhetőek, a felhasználók zömét a közpolitikai döntéshozók, a tudományos élet képviselői és a médiában dolgozók alkotják, kevés szó esik arról, hogy pontosan mit is tartalmaznak ezek az adatok, milyen módon állítják őket elő, és milyen korlátai vannak a felhasználásuknak. Jelen módszertani ismertetőnek az a célja, hogy ezeket a kérdéseket a magyarországi adatokra vonatkozóan tisztázza. A nemzetközi vándorlás statisztikai fogalmával kapcsolatban kitérünk arra is, hogy a különböző definíciók hogyan illeszkednek a népességstatisztikába, kiket tekintünk ki- és bevándorlónak, milyen szerepet játszik a migráció mérésében az állampolgárság és a születési ország, és hogy mi a különbség a folyamat- és az állapotmutatók között. Sor kerül az adatforrások részletes bemutatására, valamint kitérünk a hivatalos vándorlásstatisztika előállításának nehézségeire és kihívásaira is.

Tárgyszavak: vándorlásstatisztika, nemzetközi migráció, demográfia, hivatalos statisztika, KSH

Csányi Zoltán, Központi Statisztikai Hivatal
E-mail: Zoltan.Csanyi@ksh.hu

Ligeti Anna Sára, Központi Statisztikai Hivatal
E-mail: Anna.Ligeti@ksh.hu

Novák János, Központi Statisztikai Hivatal
E-mail: Janos.Novak@ksh.hu

Urbán Ferenc, Központi Statisztikai Hivatal
E-mail: Ferenc.Urban@ksh.hu

Zöldi László, Központi Statisztikai Hivatal
E-mail: LaszloZoltan.Zoldi@ksh.hu

BEVEZETÉS

A hivatalos statisztika nemzetközi vándorlási adatainak előállítására az adatfelhasználók, elsősorban a közpolitikai döntéshozók, a tudományos élet képviselői és a média igényeit szolgálja. Jelen ismertető azzal a céllal készült, hogy a leggyakrabban előforduló módszertani kérdéseket megválaszolja, és az adatok tartalmát, előállítását vagy a felhasználás korlátait érintő félreértések és bizonytalanságok tisztázásával segítse az adatfelhasználókat és a téma iránt érdeklődő hazai közönséget.¹ A felhasználók részére számtalan vándorlási, illetve a vándorlással összefüggő adat és adatbázis áll rendelkezésre, ebben az elemzésben azonban azokra a hivatalos statisztikákra összpontosítunk, amelyek előállítására törvényileg előírt és szabályozott közfeladat (Eurostat, 2017a).

Magyarországon a hivatalos statisztikai rendszer működését a hivatalos statisztikáról szóló 2016. évi CLV. törvény és a végrehajtására kiadott kormányrendeletek szabályozzák. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) felelős a hazai hivatalos statisztikai adatok előállításáért és a velük kapcsolatos tájékoztatá-

¹ Lásd még: http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=110&p_ot_id=100&p_obj_id=AACC.

sért. Feladatai közé tartozik a Hivatalos Statisztikai Szolgálat (HSSz)² különböző intézményei által végzett hivatalos statisztikai tevékenységek koordinálása is. A hazai hivatalos vándorlástatisztika adat-előállítási kötelezettségeinek részletes törvényi előírásai az Országos Statisztikai Adatfelvételi Programmal (OSAP) kapcsolatos kormányrendeletekben kerülnek rögzítésre³. A hazai jogszabályok mellett meg kell említenünk az európai uniós jog vándorlástatisztikát érintő elemeit, különös tekintettel az Európai Parlament és Tanács migrációra és a nemzetközi védelemre vonatkozó, közösségi statisztikákról szóló 862/2007/EK számú rendeletére.

A hivatalos statisztikától megkülönböztetjük a gyakorlati statisztikát, amit bár szintén állami szervek állítanak elő, az adat-előállítás folyamatait nem határozzák meg jogszabályok, azok elsősorban gyakorlati megállapodásokon és a folyamatban részt vevő felek közös érdekein alapulnak. A vándorlásra vonatkozó gyakorlati statisztikákat olyan hatóságok állítják elő, mint például a nemzeti bevándorlási hivatalok (nálunk az Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság), és azokat a mindennapi gyakorlati működésükhöz használják fel (Dowey, 2015).

Az érvényben lévő szabályozás szerint a hivatalos nemzetközi vándorlástatisztika Magyarországon magában foglalja a ki-, be- és visszavándorlás, valamint az állampolgárság megszerzésének (honosítás) témaköreit, illetve tartalmazza a menedékkérelmekkel kapcsolatos adatokat. Habár a nemzetközi statisztikai szervezetek ajánlásokat fogalmaztak meg többek között a nemzetközi munkaerő-mobilitás (UNECE, 2018), az első és második generációs bevándorlók integrációja (Eurostat, 2017b), valamint a cirkuláris migráció (UNECE, 2016) mérésére nézve is, ezek a témakörök jelenleg kívül esnek a magyar hivatalos vándorlástatisztika szakterületén.

A továbbiakban, a nemzetközi vándorlás statisztikai fogalmának tisztázását követően lehatároljuk a hazai hivatalos vándorlástatisztika szakterületét, kitérünk a felhasznált adatforrásokra, majd részleteikben tárgyaljuk az egyes témaköröket.

² A HSSz-ről bővebben lásd: <https://www.ksh.hu/hssz>.

³ A KSH vándorlástatisztikai adatgyűjtéseit az 1960, 2196, 2197, valamint 2228 nyilvántartási számú OSAP-ok határozzák meg. Az OSAP-okról bővebben lásd: <https://www.ksh.hu/osap>.

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS FOGALMA

Nemzetközi vándorlásnak, más szóval nemzetközi migrációnak nevezzük, ha egy személy a nemzetközi határokat átlépve, más országba helyezi át a szokásos, életvitelszerű lakóhelyét (UN, 1998). Szemben a migráció társadalomtudományokban általában használt (földrajzi mobilitásként is felfogható) fogalmával – amely a vándorlásnak a benne érintett egyénekre, közösségekre, illetve piacokra gyakorolt hatásaira összpontosít (Startup, 1971) –, a jelenség statisztikai definíciója csupán két meghatározó dimenzióra épül: *a térre és az időre*. A térbeli aspektus a helyváltoztatásra, az országhatárok átlépésére vonatkozik, az időbeli aspektus pedig a szokásos lakóhely fogalmával összefüggésben, a más országban való tartózkodás időtartamát jelöli.

Fontos kiemelni, hogy a szokásos lakóhely nem csupán a nemzetközi vándorlásstatisztika központi fogalma, hiszen Magyarországon – az ENSZ ajánlásaival és az Európai Unió ide vonatkozó rendelkezésével⁴ összhangban – a lakónépesség egészének meghatározása is ezen definíció alapján történik. A szokásos lakóhely szerinti népesség fogalma azokat a természetes személyeket tekinti a népesség részének, akik legalább 12 hónapig életvitelszerűen Magyarországon élnek, éjszakai pihenésüket a hét nagyobb részében az országban töltik. Ezek alapján nemzetközi vándorlásnak nevezzük az olyan nemzetközi határátlépést magukban foglaló népességmozgásokat, amelyek esetében a külföldön való tartózkodás (ténylegesen vagy a vándorló személy tervei szerint) eléri a 12 hónapot. Azaz, ha valaki 12 hónapnál kevesebb időre hagyja el az országot, nem tekinthető kivándorlónak, továbbra is a magyar népesség részét képezi. Azok a személyek, akik (ténylegesen vagy terveik szerint) legalább 12 hónapig tartózkodnak külföldön, kivándorlónak számítanak, így annak az országnak a népességéhez tartoznak, ahol letelepedtek. Ugyanezen logikát követve bevándorlónak – az ország lakónépességébe tartozónak – csak azokat a külföldről érkező személyeket tekinthetjük, akik (ténylegesen vagy terveik szerint) legalább 12 hónapig tartó időszakra érkeznek hazánkba, függetlenül az állampolgárságuktól, születési helyüktől vagy a vándorlás céljától.

E definíció gyakorlati alkalmazása során elsősorban a tartózkodás hosszára vonatkozó intenciók mérése jelenthet kihívást, amire az egyes országok különböző módszereket alkalmaznak. Az Egyesült Királyságban például a hivatalos migrációs statisztika jelenleg használt legfontosabb forrása az International Passenger Survey (IPS) kérdőíves felmérése, amely a tartózkodó-

⁴ Az Európai Parlament és Tanács 1260/2013/EU rendelete.

dás tervezett hosszára is rákérdez. E tervek azonban változhatnak, így a brit statisztikai hivatal az állampolgárság, illetve a megelőző évek adatai alapján igyekszik megbecsülni, hogy az egyes bevándorlók mekkora valószínűséggel tartanak ki terveik mellett (ONS, 2020). Európa azon országaiban, ahol adminisztratív adatok alapján határozzák meg a népességszámot, általában nem áll rendelkezésre a tartózkodás szándékolt időtartamára vonatkozó információ. Ez esetben – a brit példához hasonlóan – valószínűségi becslések végezhetők a korábbi évek tapasztalatai, esetleg a tartózkodási engedélyek típusa alapján. Az is előfordul – ahogyan azt a magyarországi gyakorlat esetében is látni fogjuk –, hogy a statisztikai hivatalok esetenként feltételezésekkel élnek az ott tartózkodás időtartamát illetően. Ezek ellenére a szokásos lakóhely meghatározása hasznos útmutatásul szolgál a vándorlásstatisztika számára ahhoz, hogy megkülönböztethessük az ingázókat, illetve az időszakosan, ideiglenesen másik országban tartózkodó vendégmunkásokat azoktól, akik statisztikai értelemben be- vagy kivándorlónak tekinthetők.

A szokásos lakóhely fogalmának értelmében a magyar népesség számának évenkénti meghatározásánál is különleges szerepet kap a nemzetközi vándorlásban résztvevők számának az alakulása. A népességszám kiindulópontját a tízévente ismétlődő népszámlálások jelentik, hiszen ekkor minden, a definíciónak megfelelő, Magyarország népességébe tartozó személy összeírásra kerül. A népszámlálások közötti években a népességszám az adminisztratív nyilvántartásokból származó hivatalos népességadatok alapján frissül, ezt nevezzük a népességszám továbbvezetésének. A népesség továbbvezetése az ezredfordulóig a születés és halálozás egyenlege alapján történt, vagyis az előző évi népesség az adott évi természetes szaporodással, illetve fogyással változott. 2001-től kezdődően azonban a népesség továbbvezetéséhez a nemzetközi vándorlási adatokat, a ki- és bevándorlások mérlegét is figyelembe veszik (KSH, 2020).

AZ ADATOK FELÉPÍTÉSE, A VÁNDORLÁSSTATISZTIKA TÉMAKÖREI

A nemzetközi vándorlásban részt vevő személyek létszámának kiszámításán túl a szakstatisztika feladata ezen személyek meghatározott szempontok szerinti jellemzése is. E tekintetben a legalapvetőbb strukturáló szempontok: az *állampolgárság* és a *születési ország* dimenziói. Bár szinte minden ország statisztikai hivatala a fenti jellemzők alapján közli a vándorlásstatisztikáit, fontos

megjegyezni, hogy a nemzetközi vándorlás definíciója nem tartalmaz semmilyen kitévelt az állampolgárságra vagy a születési országra nézve. Könnyű belátni, hogy egy adott ország területén születhetnek külföldi állampolgárok, akik – amennyiben nem lépnek át nemzetközi határokat – nem tekinthetők bevándorlónak. Fordított esetben, egy adott ország állampolgára, aki az állampolgárságának országán kívül született, könnyen válhat bevándorlóvá a saját hazájában, amennyiben a határok átlépését követően ott szokásos lakóhelyet létesít. A népességszám alakulásának szempontjából szintén a bevándorlók, egészen pontosan a visszavándorlók közé sorolhatók azok, akik az állampolgárságuktól függetlenül legalább 12 hónapig tartó külföldi tartózkodást követően térnek vissza a születési országukba.

Más országokhoz hasonlóan Magyarországon az itt élő külföldi állampolgárokra szokás bevándorlóként hivatkozni, habár a fentiek alapján látható, hogy ez a népességcsoport nem feltétlenül azonos a nemzetközi vándorlás statisztikai definíciója alapján meghatározott bevándorló népességgel. Fontos megjegyezni, hogy az állampolgárságról szóló törvény⁵ alapján azok számítanak külföldi állampolgárnak, akik nem rendelkeznek magyar állampolgársággal. Azaz a magyar–külföldi kettős állampolgárok statisztikai értelemben kizárólag magyaroknak tekinthetők. Az a tény, hogy a hivatalos statisztikai rendszerek nemzetközi vándorlási adatai általában állampolgárság szerint épülnek fel (ideértve a KSH vonatkozó szakstatisztikáját is), módszertani okokra vezethető vissza. Az adminisztratív adatforrások, amelyeket rendszerint a statisztikai hivatalok vándorlásstatisztikai részlegei használnak, olyan, az adott országokba való belépéssel (vagy kilépéssel) kapcsolatos jogi procedúrákra épülnek, amelyek megkülönböztetik a hazai és a külföldi állampolgárokat. Azaz adattartalmukban és mélységükben jelentősen különböző adatforrások állnak rendelkezésre a külföldi és a hazai állampolgárok vándorlását nézve, ami megnehezíti az adatok egységes rendszerben való kezelését.

A nemzetközi vándorlási adatok másik meghatározó szempontja, hogy azok egy adott állapotra (*stock*, azaz állapotmutató), vagy egy időszakra vonatkoznak-e (*flow*, azaz folyamatmutató). A stock jellegű adatok mindig egy adott időpillanatra és területi egységre vonatkoznak (például adott év január 1-jén, Magyarországon szokásos lakóhellyel rendelkező külföldi állampolgárok száma). A flow típusú adatok ezzel szemben egy bizonyos időszakot, annak a folyamatában ragadnak meg, és egy meghatározott, általában egyéves periódusban bekövetkező mozgásokat mutatják (például az adott év folyamán kivándorló magyar

⁵ 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról.

állampolgárok száma). Az 1. táblázat foglalja össze, hogy a magyar és külföldi állampolgárok mely születési ország szerinti alcsoportjaiban állnak rendelkezésre stock és flow adatok.

1. táblázat. A KSH nemzetközi vándorlási statisztikáinak összefoglaló táblázata

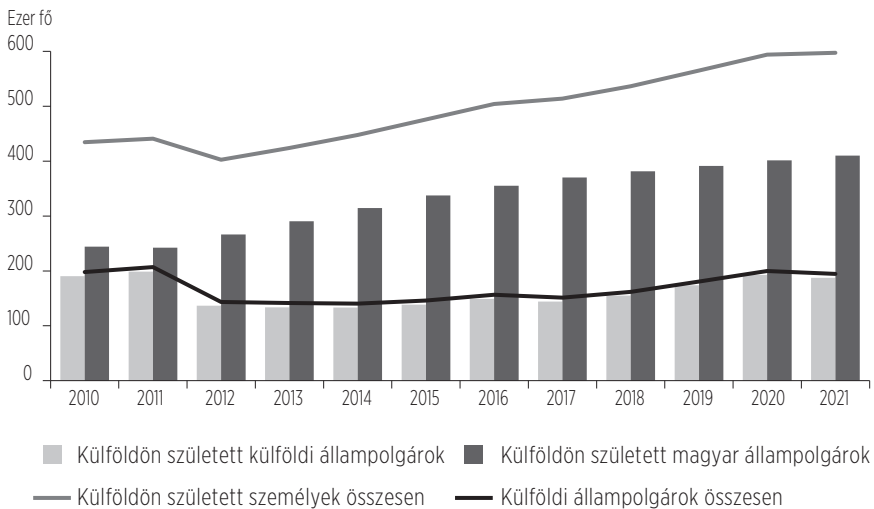
		Magyarországon élők (stock)	Külföldön élők (stock)	Magyarországra bevándorló (flow)	Magyarországról kivándorló (flow)
Magyar állampolgár	Magyarországon született	Nem tárgya a vándorlási statisztikának	Nem tárgya a vándorlási statisztikának ^a	Visszavándorló magyar állampolgár	Magyarországról kivándorló magyar állampolgár
	Külföldön született	Magyarországon tartózkodó külföldön született magyar állampolgár		Külföldön született bevándorló magyar állampolgár	
Külföldi állampolgár	Magyarországon született	Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár	Nem tárgya a vándorlási statisztikának	Magyarországra bevándorló külföldi állampolgár	Magyarországról kivándorló külföldi állampolgár
	Külföldön született				

^a Az EU-ban élő magyar állampolgárok vagy magyarországi születésűek számára az Eurostat tükörstatisztikáiból, míg a Magyarországon született, külföldön élő személyek számára az ENSZ tükörstatisztikáiból következtethetünk.
Forrás: saját szerkesztés.

Az adott pillanatban Magyarországon élő magyar és külföldi állampolgárok esetében egyaránt elérhetők a stock adatok, függetlenül attól, hogy az országban születtek-e vagy sem. Ezzel szemben a külföldön élők stock adatai nem állíthatók elő a magyar statisztikai rendszerben egyik alcsoport tekintetében sem. Ezek az adatok a nemzetközi tükörstatisztikákból érhetők el. A flow adatok viszont minden esetben rendelkezésre állnak. A fentiekén kívül még a hazai vándorlási statisztika törvényileg rögzített feladatai közé tartozik a hazánkba menedékkérőként érkező, illetve menekült- vagy oltalmazott státusszal rendelkező külföldiek, illetve a magyar állampolgárságot szerzők (vagy azt elvesztők) adatainak számítása.

Az 1. ábrán az elmúlt évtizedben Magyarországon tartózkodó összes külföldi állampolgár, illetve a külföldön született magyar és külföldi állampolgárok számát ábrázoltuk. Az ábráról leolvasható, hogy a külföldön született bevándorlók összlétszáma – a külföldön született bevándorolt magyar állampolgárok növekvő számának köszönhetően – a külföldi állampolgárok számának a többszöröse.

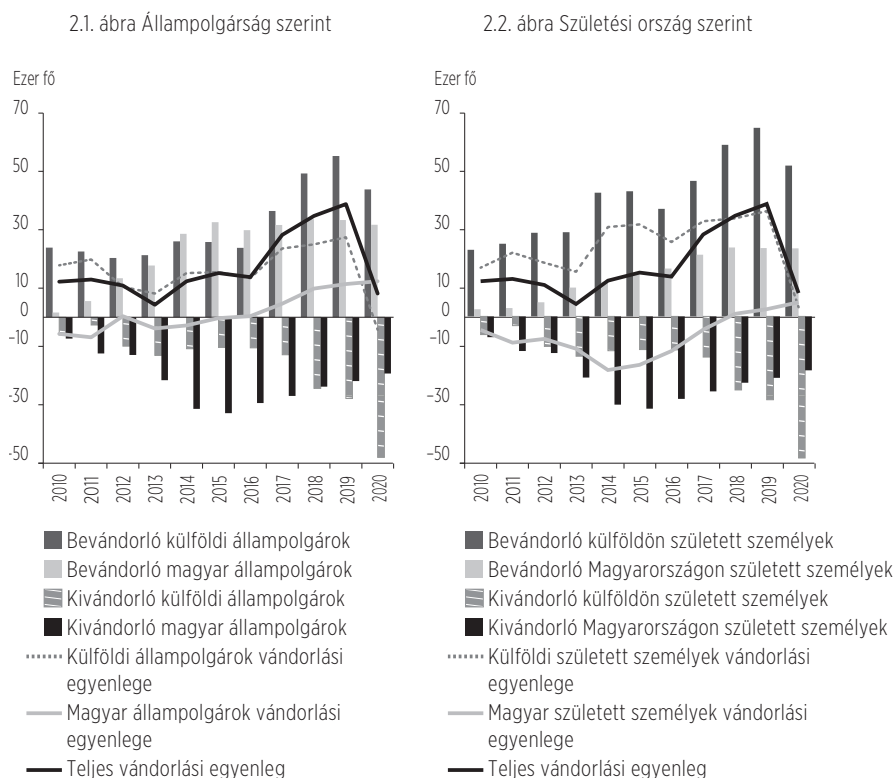
1. ábra: Az adott év január 1-jén Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, illetve a külföldön született személyek száma

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján.

A 2. ábra mutatja az adott évben Magyarországra be-, illetve onnan kivándorló személyek flow-jának és a vándorlási egyenlegének alakulását az elmúlt évtizedben. A fentiekkel összhangban jól látható az (2.1. ábra) állampolgárság és (2.2. ábra) születési ország szerinti bontások különbözősége: a külföldi és a magyar állampolgárok vándorlási egyenlegei jelentősen különböznek a külföldön, illetve Magyarországon született személyek vándorlási egyenlegeitől (míg a teljes vándorlási egyenlegek szükségszerűen megegyeznek).

2. ábra: Az adott évben Magyarországra be- és onnan kivándorló személyek száma, illetve a vándorlások egyenlege (magyar–külföldi)

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján.

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁSSTATISZTIKA ADATFORRÁSAI

A KSH vándorlásstatistikáinak forrásai kisebb részben a hivatal kérdőíves adatfelvételei, az ún. *elsődleges adatforrások* (pl. lakossági adatgyűjtések, népszámlálás), nagyobb részben pedig a magyar hatóságok által kezelt adminisztratív nyilvántartások, az ún. *másodlagos adatforrások*. A hazai hivatalos vándorlásstatistika által felhasznált egyetlen kérdőíves adatfelvétel az állampolgárság megszerzéséhez kapcsolódik, kérdőívét a magyar állampolgárságot szerző személyek önkéntes alapon, az állampolgársági eskütétel megtörténtekor tölthetik ki. Az adatgyűjtésből többek között a honosítottak nemére, korára, családi álla-

potára, iskolai végzettségére, anyanyelvére, előző állampolgárságára, foglalkozására és a kérelem okaira vonatkozóan rendelkezünk információval. A kérdőív eredményeit utoljára egy 2017-es tanulmány összesítette (KSH, 2017b), ami első-sorban az évről évre csökkenő kitöltési hajlandóságnak tudható be.

A KSH egyéb kérdőíves felmérései – például a munkaerő-felmérések (MEF)⁶ – is tartalmaznak a vándorlással összefüggésbe hozható adatokat, ezek azonban csak korlátozottan alkalmasak a migráció mérésére. A vándorlási folyamatokban részt vevő különböző csoportok esetében a kérdőíves adatfelvételek felhasználásának legfőbb korlátait a mintába kerülésük alacsony valószínűsége és a körökben jellemző magas válaszmegtagadási arányok jelentik (Várhalmi és Kováts, 2014). A kivándorlók esetében azt is figyelembe kell venni, hogy a külföldön élők csak a Magyarországon élő háztartástagokon keresztül kerülhetnek be egy reprezentatív mintába, azaz megkérdőjelezhetővé válnak a szokásos lakóhely szerinti vándorlási definíció alkalmazhatóságának a feltételei. Ugyanezen oknál fogva a kivándorló népesség elérése sem lehetséges, ha a teljes háztartás külföldre költözik.

Az elsődleges adatforrások közé tartozik a tízevenkénti népszámlálás is. Sok szempontból ez tekinthető a legmegbízhatóbb forrásnak a népességre vonatkozó adatok esetében, hiszen a népszámlálási kérdőívek kitöltése minden, Magyarországon szokásos lakóhellyel rendelkező háztartás számára kötelező. Azonban a mintavételes adatfelvételekhez hasonlóan a népszámlálások számára is gyakran kihívást jelent a ki- és bevándorlók elérése, valamint a válaszmegtagadások kezelése. Emellett a népszámlálások nem alkalmasak gyakoribb adat-előállításra, csupán tízevente állnak rendelkezésre. Magyarországon először a 2011. évi népszámlálás kérdezett rá a külföldön élő háztartástagok létszámára, illetve a Magyarország népességéhez tartozó személyek korábbi, migrációs tapasztalataira. Az állampolgárságra és a születési országra vonatkozó adatokat már az ezt megelőző népszámlálásokban is meg lehetett találni (KSH, 2016).

Az elsődlegesekkel szemben a másodlagos adatforrások nem statisztikai céllal jönnek létre.⁷ A vándorlásstatisztikában használt adminisztratív adatok olyan nyilvántartási rendszerekben keletkeznek, amelyek működéséhez jogszabályi kötelezettség vagy engedély kiállítása kapcsolódik. Jelenleg a vándorlásstatisztika előállításához használt legfőbb adminisztratív adatforrások a Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) személyiadat- és lakcímnnyilvántartása, a Nemzeti

⁶ A munkaerő-felmérés (MEF) a KSH legnagyobb folyamatos lakossági adatgyűjtése, amely a népesség gazdasági aktivitásáról gyűjt adatokat.

⁷ Bővebben lásd: KSH (2017a).

Egészségbiztosítási Alapkezelő (a továbbiakban: NEAK) TAJ-nyilvántartása, valamint az Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság (a továbbiakban: OIF) nyilvántartásai. Ezek a nyilvántartások a működésük során számos adatot generálnak, amelyeknek a statisztikai célra történő felhasználása előnyökkel és hátrányokkal is jár. Legfőbb előnyük, hogy általuk viszonylag alacsony költségek mellett rendszeresen, időben összehasonlítható adatokhoz férünk hozzá. Hátrányuk azonban, hogy az innen származó eredmények az adott jelenséget csupán a bejelentettség mértékének megfelelően tükrözik.

Mindhárom nyilvántartásból évente két alkalommal érkezik adat statisztikai feldolgozás céljára. A tárgyév novemberéig beérkezett előzetes adatok elsősorban a feldolgozás alapjául szolgáló adat- és szerkeztisztítási eljárások karbantartására alkalmasak. Ezen eljárások közé sorolható az adminisztratív forrásokra jellemző beviteli hibák (elírások, inkonzisztens értékek) javítása, valamint a nyilvántartási adatok szerkezetének egységesítése. Utóbbi kiemelten fontos szerepet tölt be a hivatalos vándorlásstatisztikában, mivel a három nyilvántartás alapegységei eltérőek. Míg a NEAK nyilvántartása regisztrációs esemény-, addig a BM adatbázisáé személyalapú, az OIF pedig személy- és regisztrációs eseményalapú nyilvántartási rendszert is vezet.

A tárgyévet követő februárig beérkező adatok célja a végleges statisztikák előállítására. Ezek feldolgozásának keretein belül az adatsorok a tisztításon túl további becslési és validációs eljárásokon esnek át, amelyek a statisztikák pontosságát hivatottak biztosítani. A NEAK adatsorának esetében az ilyen jellegű gyakorlatok jelenleg a korábbi tárgyévek eredményeivel történő összehasonlításra korlátozódnak, mivel adatvédelmi akadályokba ütköznek, ha más állományokkal keresztbe ellenőrzik. Ezzel szemben a külföldi állampolgárokra vonatkozó nyilvántartási adatok felülvizsgálata előrehaladottabb. Egyrészt a kiadott tartózkodási engedély típusa alapján valószínűsíthető a tényleges tartózkodás ténye. Másrészt biztosítottak az olyan technikai feltételek, amelyek lehetővé teszik az OIF és a BM nyilvántartásainak adatvédelmi szempontból biztonságos összekapcsolását. A párosítás alapján olyan, korábban külföldi állampolgársággal rendelkező személyek is beazonosíthatóak, akik magyarországi tartózkodásuk ideje alatt lettek honosítottak.

Az adminisztratív adatforrásokra épülő vándorlásstatisztikát nagyban befolyásolja a lakosság regisztrációs hajlandósága. A bevándorlás mérésekor csak az országba jogszerűen belépők által indított hatósági eljárások, engedélyezési folyamatok és bejelentések adataiból lehet kiindulni, az országhatárt jogszerűtlen módon átlépőkről vagy a hazánkban jogszerűtlenül tartózkodókról semmilyen információ nem áll rendelkezésre. Ezzel párhuzamosan a kivándorlásra is csak a nyilvántartásokból való „kijelentkezésekből” lehet következtetni. Feltételezhető,

hogy az adminisztratív adatokra épülő bevándorlási statisztikák pontosabbak a kivándorlási adatoknál, mivel a bevándorlók regisztrációs hajlandósága magasabb – hiszen számukra nagyobb jelentőségű az adott ország hatósági eljárásainak az elvégzése, például a közszolgáltatások jobb elérése érdekében –, mint a kivándorlóké, akik közül sokan annak ellenére sem jelzik a távozásukat a hatóságok felé, hogy annak elmaradása szankciókat vonhat maga után (Poulain and Herm, 2013; Monti et al., 2019; Willekens, 2019).

Az itt említetteken kívül számos olyan adatforrás is létezik, amelyeket a hivatalos vándorlásstatisztikák előállításához ugyan nem használunk fel, de azok valamilyen információt tartalmaznak a migráció egy szegmensére vagy a vándorlási folyamatokban résztvevők egy-egy részcsoportjára vonatkozóan. A korábban már említett munkaerő-felmérés adatai mellett más források alapján is következtethetünk például a külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásra: a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) minden évben összegzi a külföldi állampolgároknak kiadott munkavállalási engedélyek adatait, míg a KSH intézményi munkaügy-statisztikái a legalább öt főt foglalkoztató munkahelyek által bejelentett külföldi dolgozókra vonatkozóan közölnek információkat. A különböző forrásokból származó adatok összevetésekor azonban érdemes körültekintően kezelni az adatok vonatkozási körét és az általuk használt definíciókat. Téves következtetésekhez vezet például, ha a külföldi munkavállalók számát a kiadott engedélyek számával állítjuk szembe, hiszen egy munkavállaló egy évben több, rövidebb időszakra vonatkozó engedélyt is kérhet, de az is előfordulhat, hogy a kiadott engedélyt végül nem használják ki. A Magyarországon élő és itt dolgozó külföldi állampolgárok csoportjai sem azonosak, mivel az országban munkát vállalók nem feltétlenül felelnek meg a szokásos lakóhely szerinti népességdefiníció kritériumának: sokan csak néhány hónapra érkeznek, és egyes határ menti régiókban gyakori az országhatáron átnyúló napi ingázás is.

Az adatforrások között meg kell még említenünk a tükörstatisztikákat, amelyek ugyan nem részei a hazai hivatalos statisztikának, azonban a Magyarországot érintő migrációs folyamatok vizsgálatakor nélkülözhetetlenek, hiszen ezekre nemcsak a hazai, hanem a külföldi hivatalos adatokból is következtethetünk.⁸ A tükörstatisztika kifejezés arra a jelenségre utal, hogy a Magyarország szempontjából kivándorló személyek egy másik ország statisztikai rendszerében bevándorlóként jelennek meg. Amint arra az előzőekben már utaltunk, a kivándorlást nagy valószínűséggel jobban jellemzik a célországok bevándorlási statisztikái,

⁸ Magyarország szempontjából a tükörstatisztikák legfontosabb forrásait Németország (Destatis), Ausztria (Statistik Austria), valamint az Egyesült Királyság (ONS, Home Office) hivatalos statisztikái jelentik.

mint a küldő ország kivándorlási adatai. Amikor azonban a hazai adatok és a tükörstatisztikák közötti különbségeket próbáljuk megérteni, előbb meg kell vizsgálnunk az egyes statisztikai rendszerek közötti módszertani, definíciós különbségeket. Kiemelten fontos például annak a megértése és körültekintő kezelése, hogy egy adott országba bevándorló magyar állampolgárokra vonatkozó tükörstatisztika nem esik egybe a Magyarországról ugyanabba az országba vándorló magyar állampolgárok adataival, hiszen magyar állampolgárok más országból is vándorolhatnak ugyanoda (különös tekintettel a határon túli magyar állampolgárokra).

A tükörstatisztikák között, az egyes országok statisztikai hivatalainak nyilvános adatbázisai mellett meg kell említenünk olyan nemzetközi adatbázisokat is, amelyekben több ország tükörstatisztikái is megtalálhatók. Ezek közül a legfontosabb az Eurostat adatbázisa (Eurostat, 2021), amelyben a születési ország, az állampolgárság, illetve a különböző szocio-demográfiai változók szerint érhetőek el stock és flow adatok számos európai országra nézve, valamint az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya migrációs stock adatbázisa (UN-DESA, 2019), amely nem és születési ország szerint közli a világ országaiban élő külföldi népesség létszámát. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez utóbbi szervezetek általában nem állítanak elő saját adatokat, csupán a nemzeti statisztikai hivataloktól származó adatokat illesztik egységes módszertani keretbe, vagy egészítik ki becslésekkel.

A MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROK NEMZETKÖZI VÁNDORLÁSA

A KSH évenkénti gyakorisággal tesz közzé a magyarok nemzetközi vándorlásához kapcsolódó flow típusú adatokat, amelyek nemek, életkori csoportok, családi állapot, illetve különböző területi bontások szerint kerülnek közlésre, mindig az előző évre vonatkozóan. A magyar állampolgárok flow adatai két nagy csoportra, be- és kivándorlóra bonthatók. A hivatalos statisztika *kivándorló magyarnak* tekinti azokat, akik legalább 12 hónapos külföldi tartózkodás céljából hagyják el az országot. A Magyarországra bevándorló magyar állampolgárokat azonban születési ország szerint további két alcsoportra bontjuk. Az első alcsoportba tartozókat nevezzük *visszavándorlóknak*: ők Magyarországon született magyar állampolgárok, akik az adott évben legalább 12 hónapos külföldi tartózkodást követően térnek vissza Magyarországra. A bevándorló magyar állampolgárok második alcsoportját a *külföldön született bevándorló magyar állampolgárok* alkotják: ők magyar állampolgárként születtek külföldön, vagy még a bevándorlást

megelőzően, külföldi lakcímmel szereztek magyar állampolgárságot. A *magyar állampolgárok vándorlási egyenlege* az adott évben Magyarországra be- és kivándorló magyar állampolgárok számának a különbözete.

A magyar állampolgárok vándorlására vonatkozó adatok két adatforrásból, a NEAK TAJ-nyilvántartásából, valamint a BM személyiadat- és lakcímnnyilvántartásából (BM-SZL) származnak. A BM-SZL-nyilvántartásban⁹ jelennek meg azok, akik először létesítenek magyarországi lakcímet, így az adatokból a külföldön született bevándorló magyar állampolgárok stock és flow adataira is következtethetünk. Fontos megjegyeznünk, hogy egyes kutatások szerint (Tátrai et al., 2018; Kincses, 2019) a magyarországi lakcím létesítése – főként az ország keleti határai mentén – nem jelenti azt, hogy az érintett személyek életvitelszerűen Magyarországon éljenek. Ezzel kapcsolatban azonban nem rendelkezünk további információval.

A Magyarországról történő kivándorlásnak nem feltétele a magyarországi lakcím elhagyásának bejelentése, így a lakcímnnyilvántartás nem alkalmas a ki- és visszavándorló magyarok számának a meghatározására. Ez utóbbiak becslése 2010 óta kizárólag a NEAK TAJ-nyilvántartásán alapul. A kötelező egészségbiztosítási ellátásról szóló törvény¹⁰ előírja, hogy aki társadalombiztosítási jogviszonyt létesít külföldön, annak ezt kötelező bejelenteni a magyarországi egészségbiztosító felé is, amely a bejelentés alapján a magyarországi társadalombiztosítási jogviszonyt szünetelteti. Amennyiben az adott személy visszatér Magyarországra, és a hazatérését jelzi a NEAK felé, a szünetelés alatt álló jogviszonya újra aktívvá válhat.

A TAJ-nyilvántartás alapján mért ki- és visszavándorlás kapcsán két fontos dolgot érdemes szem előtt tartani. Egyrészt a nyilvántartás egy olyan bejelentési kötelezettségen alapul, amelynek feltételezhetően sokan nem tesznek eleget (pl. sokaknak érdekében áll megtartani az európai viszonylatban olcsó magyarországi egészségbiztosítást, esetleg külföldön magánbiztosítást kötnek), és ez hozzájárul ahhoz, hogy a NEAK által regisztrált vándorlások számának nagysága elmaradhat a más adatforrások (pl. a tükörstatisztikák) alapján mért adatoktól.¹¹

⁹ 1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról.

¹⁰ 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól, az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról.

¹¹ Miközben Magyarországon 2019-ben hivatalosan 21 ezren jelentették be külföldre távozásukat a NEAK felé, addig az Eurostat tükörstatisztikáiban körülbelül ugyanennyi magyar állampolgárságú bevándorló jelent meg két fontos célország, Németország és az Egyesült Királyság adatai nélkül (Eurostat, 2021). Emellett a német statisztikai hivatal (Destatis) adatai alapján közel 23 ezer magyar állampolgár érkezett Németországba legalább 3 hónapos tartózkodás céljával (Destatis, 2020). A két adatforrás közti eltérés egyrészt a definíciós különbségekből fakad (leginkább abból, hogy a németországi adatokban a rövid távú munkavállalók és tanulók is megjelennek), másrésztől azonban az eltérő regisztrációs hajlandóságokra is visszavezethető.

Másrészt a bejelentésre vonatkozó szabályok szigorúbbak a hazatéréskor, mint a kivándorláskor, mivel a jogviszony ismételt aktiválásakor dokumentumokkal kell bizonyítani, hogy a külföldi egészségbiztosítás megszűnt (NEAK, 2021). Ahogy arra már korábban kitértünk, feltételezhető az is, hogy a hazatérés bejelentésében inkább érdekeltek a vándorlók, mint a TAJ-szám érvényességének kivándorláskor történő felfüggesztésében vagy a külföldi egészségbiztosítás itthoni bejelentésében.

Bár a vonatkozó jogszabályok alapján a TAJ-rendszerben megjelenő bejelentések regisztrációja nincs időtartamhoz kötve, a KSH csak azokat a bejelentett vándorlási eseményeket veszi figyelembe, amelyek megfelelnek a migráció hivatalos statisztikai definíciójának. A szokásos lakóhely meghatározásnak a gyakorlati alkalmazása azonban számos nehézségbe ütközik abból fakadóan, hogy a vándorlások mérésekor a külföldi tartózkodás szándékolt időtartamát is figyelembe kell venni, erre vonatkozóan az adminisztratív adatforrások nem tartalmaznak információt. A meghatározás alapján például az országot elhagyók akár egy nap külföldi tartózkodást követően is kivándorlónak tekinthetők, amennyiben legalább egy évet szándékoznak külföldön tölteni. Az adott évben kivándorlók esetében tehát az a feltételezés szükséges, hogy a definíciónak megfelelően legalább egy évet töltenek majd külföldön. Csak azok az események számítanak visszavándorlásnak, amelyeket legalább 12 hónapos külföldi tartózkodás előzött meg, azonban ebben az esetben is csak feltételezhető, hogy a visszatérést legalább egyévnyi magyarországi tartózkodás fogja követni.

Mivel a ki- és visszavándorlás TAJ-nyilvántartás alapján történő mérése csak 2010 óta lehetséges, az adott pillanatban *külföldön tartózkodó* (ott szokásos lakóhellyel rendelkező) magyar állampolgárok stock számának meghatározására a magyarországi adminisztratív nyilvántartások alapján nincs lehetőség. Az Európai Gazdasági Térség (a továbbiakban: EGT) államaiban¹² élő magyar állampolgárok számának meghatározásához az Eurostat által összesített tükörstatisztikák használhatóak.

A KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK VÁNDORLÁSA

A külföldi állampolgárok nemzetközi vándorlásához kapcsolódó flow típusú adatok az előző évre, míg a stock adatok az adott év január 1-jére vonatkozóan, nemek, életkori csoportok, családi állapot, a vándorlás célja, illetve különböző te-

¹² Az EGT magában foglalja az Európai Unió tagállamait, valamint Izlandot, Liechtensteint, Norvégiát és Svájcot.

rületi bontások szerint kerülnek közlésre. A Magyarországra *bevándorló külföldi állampolgárok* flow adatai az adott évben Magyarországra belépő és a hatályos jogszabályoknak megfelelő tartózkodásra vagy letelepedésre jogosító engedélyt vagy regisztrációs igazolást kapott külföldi állampolgárok adatait tartalmazza. Az adott évben Magyarországról *kivándorló külföldi állampolgárok* flow adatainak előállításakor az ország elhagyását, a tartózkodási engedély lejártát, érvénytelenítését vagy meg nem újítását vesszük figyelembe. A *külföldi állampolgárok vándorlási egyenlege* az adott évben mért be- és kivándorlásuk flow adatainak a különbözete.

Az adatok forrásai az OIF külföldiekre vonatkozó nyilvántartásai. Külön regiszterben szerepelnek az EGT országainak szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező állampolgárai és a harmadik országbeli állampolgárok,¹³ mivel a két csoport Magyarországra való belépésével és itt tartózkodásával kapcsolatos jogait és kötelezettségeit két külön jogszabály, a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény, valamint a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény szabályozza.

A szabad mozgás és tartózkodás jogából következően az EGT-állampolgároknak csak regisztrációs kötelezettségük van, vagyis 90 napot meghaladó itt tartózkodásuk esetén regisztrációs igazolásért kell folyamodniuk. Maguknak, illetve harmadik országbeli családtagjaik számára öt éves tartózkodás után állandó tartózkodási kártyát igényelhetnek, azonban ez jellemzően nem jár kézzel fogható előnyökkel, így erre gyakran nem kerül sor. A harmadik országbeli állampolgároknak 90 napot meghaladó tartózkodás esetén először tartózkodási engedélyt, majd öt éves, megszakítás nélküli, jogszerű itt tartózkodást követően letelepedésre jogosító engedélyt kell igényelniük. Feltételezzük, hogy a harmadik országbeliek az EGT-állampolgároknál jobban érdekeltek a rájuk vonatkozó hatósági eljárások lefolytatásában, azaz magasabb regisztrációs hajlandósággal rendelkeznek.

A kiadott engedélyek és regisztrációk alapján a KSH és az OIF egymástól eltérő bevándorlási adatokat közöl, amit az okoz, hogy az OIF által kiadott statisztikák mindig a regisztrációk és a kiadott engedélyek számára vonatkoznak, míg a KSH az adott személyhez köthető regisztrációk/engedélyek időtartamát is figyelme veszi.¹⁴ Mindkét intézmény statisztikáiban közös azonban, hogy – mivel

¹³ Az Európai Unió harmadik országbelinek nevezi azokat az állampolgárokat, akik nem az EU, Izland, Liechtenstein, Norvégia vagy Svájc állampolgárai. 2021-től az Egyesült Királyság állampolgárai is harmadik országbelinek számítanak.

¹⁴ Csak azon személyek kerülnek a hivatalos bevándorlási statisztikába, akik legalább 12 hónapra szóló vagy a referenciáévet követő január 1-én érvényben lévő engedéllyel rendelkeznek.

a hatósági nyilvántartásokban szereplő engedélyeken alapulnak – a megfelelő regisztráció vagy engedély nélkül Magyarország területére lépő vagy azok nélkül itt tartózkodó külföldi állampolgárokra nem terjednek ki. Egyes engedélytípusok esetében, így például a letelepedési engedélyek közül a befektetési célból letelepedési engedélyt kapott személyekre és családtagjaikra vonatkozóan a KSH nem rendelkezik többletinformációval.

Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok (stock) alatt a regisztrációval, illetve a tartózkodásra/letelepedésre jogosító engedéllyel rendelkező és adott év január 1-jén az országban tartózkodó külföldieket értjük. Fontos megjegyezni, hogy a Magyarországon született külföldi állampolgárok csak akkor tekinthetők bevándorlónak, ha legalább 12 hónapos külföldi tartózkodást követően érkeznek Magyarországra letelepedési céllal. Az életvitelszerűen itt tartózkodó külföldi kötődésű személyek kapcsán meg kell említenünk az utólag – a bevándorlást követően – magyar állampolgárságot kapott személyeket, akik nem külföldiként, hanem külföldön született magyar állampolgárként jelennek meg a stock statisztikákban. Továbbá, összhangban a korábban említettekkel, a külföldi állampolgárok kivándorlására vonatkozó adatok meghatározása is több nehézségbe ütközik, mint a bevándorlásoké.

A VÁNDORLÁSSTATISZTIKA EGYÉB TÉMAKÖREI

A jogszabályokban rögzítetteknek megfelelően a hazai hivatalos vándorlásstatisztika a nemzetközi vándorlás olyan kapcsolódó részterületeire is kiter, mint az állampolgárság megszerzésének, illetve a menedékkérők és a menekültek főbb jellemzők szerinti számszerűsítése.

A magyar állampolgárság megszerzése

A magyar állampolgárság születéssel keletkezhet, vagy később, a születést követően honosítással szerzhető meg.¹⁵ A 2010. évi XLIV. törvény jelentős változásokat vezetett be a magyar állampolgárság megszerzésének szabályozásában.

¹⁵ 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról. A törvény alapján magyar állampolgárság megszerzése honosítással és visszahonosítással is történhet. Honosítotttnak nevezzük azokat a magyar állampolgárságot szerzett személyeket, akik külföldi állampolgárként születtek, visszahonosítotttnak pedig azokat, akiknek korábbi magyar állampolgársága megszűnt, és újra magyar állampolgárrá váltak. A magyar állampolgárság emellett el is veszíthető lemondás vagy visszavonás útján, az ilyen esetekre vonatkozóan a KSH nem közöl külön adatokat.

A törvény értelmében 2011. január 1-jétől bevezetett kedvezményes honosítási eljárás lehetővé teszi a magyar felmenőkkel rendelkező külföldi állampolgárok számára a magyar állampolgárság megszerzését magyarországi lakóhely létesítése nélkül. A jogszabályi változások egyúttal a Magyarországon élő külföldiek egy részének a honosítását is megkönnyítették.

A vándorlásstatisztikában a honosítottakra vonatkozóan kétféle flow típusú adat jelenik meg a honosítás helye szerint:

- 1.) a *belföldön honosítottak* az adott évben, Magyarországon kapták meg a magyar állampolgárságukat, és rendelkeznek magyarországi lakcímmel, illetve
- 2.) a *honosított bevándorlók* külföldön szereztek meg a magyar állampolgárságukat, és ezt követően az adott évben vándoroltak be Magyarországra (határátlépésről, azaz nemzetközi migrációról csupán ez utóbbi csoport esetében beszélhetünk, feltéve, hogy teljesül a szokásos lakóhely létesítésére vonatkozó kritérium is).

A honosítással kapcsolatos adatok forrása a BM személy- és lakcímnnyilvántartása (BM-SZL), továbbá a KSH „Magyar állampolgárság megszerzése” című önkéntes statisztikai kérdőíve. Ez utóbbit az eskütétel helyszínén, önkéntesen tölthetik ki a magyar állampolgárságot szerzők (2003 óta Magyarországon, illetve 2011-től kezdve a határon túl is).

Menedékkérők és a (nemzetközi) védelemben részesített személyek

Az 1951. évi genfi konvenció alapján az Európai Unióban menekültstátuszra jogosultak azok, akik egy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozásuk (pl. vallásuk, fajuk, nemzetiségük, meggyőződésük) miatti üldöztetéstől való megalapozott félelmükben kénytelenek elhagyni az állampolgársági országukat.¹⁶ Abban az időszakban, amíg a menekültstátusz iránti kérelem elbírálására vár, a kérelmezőt *menedékkérőnek* nevezzük. Amennyiben az elbírálási folyamat pozitív kimenetelű, a menedékkérők többféle védelmi kategóriába is eshetnek: a nemzetközi védelmi kategóriák alapján *menekült-* vagy *oltalmazott* státuszt, az EU egyes tagállamaiban pedig külön védelmi státuszt is kaphatnak, utóbbit Magyarország esetében *befogadott* státusznak nevezzük. Sokan a menekültekhez hasonló okok miatt (pl. fegyveres konfliktus) kénytelenek elhagyni az ottho-

¹⁶ Az Európai Parlament és Tanács 2011/95/EU irányelve.

nukat, úgy, hogy az állampolgárság vagy a szokásos lakóhely szerinti országukat nem hagyják el, vagyis nem lépnek át országhatárokat. Őket nevezzük belső menekülteknek, akiknek a védelméről jogi értelemben véve továbbra is a saját kormányuk gondoskodik.

Magyarországon az OIF felelős a hatályos jogszabályok alapján¹⁷ benyújtott menedéjközi kérelmekkel és elismerésekkel kapcsolatos statisztikai adatok előállításáért. A KSH által számított népességszámba a menekültként vagy oltalmazottként elismert személyek kerülhetnek bele a BM adatai alapján, mivel feltételezhetően ők azok, akik legalább 12 hónapot Magyarországon fognak tartózkodni, ez a két csoport jogosult magyar személyi igazolványra is.

ÖSSZEGZÉS HELYETT: MERRE TART A HIVATALOS VÁNDORLÁSSTATISZTIKA?

A nemzetközi vándorlásstatisztika a népesség mérésének egyik legnagyobb kihívást jelentő részterülete, amelyhez hozzájárulnak a hivatalos statisztika migrációs definíciójának gyakorlati alkalmazhatóságából, valamint a méréshez használt adatforrások tulajdonságaiból fakadó nehézségek is. Az utóbbi években egyre világosabbá vált, hogy a hivatalos statisztika által használt, 12 hónapos tartózkodáshoz kötött nemzetközi definíció túl szűk ahhoz, hogy a migráció komplex jelenségét megragadja (Fassmann, 2009; Gárdos és Gödri, 2013; Dickmann, Soltész és Tátrai-Pap, 2016). Az ENSZ 1998-ban kiadott útmutatásában javasolt, szokásos lakóhelyre vonatkozó népességdefiníció gyakorlati alkalmazását nemcsak a nemzetközi migráció összetételében az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások nehezítik, hanem a vándorlásstatisztikák előállításának körülményeit érintő átalakulások is.

Jelenleg átdolgozás alatt áll az ENSZ fent említett, 1998-as nemzetközi ajánlása. Az új ajánlás célja egy, a gyakorlatban jobban alkalmazható, a közpolitikai igényeket jobban szem előtt tartó definíció kidolgozása, amely a tervek szerint az elmúlt évtizedekben tapasztalható változásokra a szokásos lakóhely szerinti és a jelenlévő népesség megkülönböztetésével reagálna, lehetővé téve a 12 hónapnál rövidebb ideig az adott országban tartózkodók számbavételét is (United Nations Economic and Social Council, 2021). Ezzel párhuzamosan, a tervek szerint az Európai Unió legfontosabb népességstatisztikával összefüggő

¹⁷ 2007. évi LXXX. törvény a menedéjközi.

rendeletei¹⁸ is módosulni fognak, bevezetve az adott országban „törvényesen tartózkodó”, regisztrált népesség fogalmát is, amit abban az esetben szükséges alkalmazni, ha a szokásos lakóhely szerinti népesség mérése nem teljesíthető.

Mindemellett az uniós rendelettervezetek nagy hangsúlyt fektetnek az adminisztratív adatokkal történő mérés lehetőségeire és korlátaira is, mert a kérdőíves felmérések nehézségei és magas költségei miatt az adminisztratív adatforrások térnyerése megkérdőjelezhetetlen a világ hivatalos statisztikai rendszereiben.

¹⁸ 763/2008/EK rendelet a nép- és lakásszámlálásról, 1260/2013/EK rendelet az európai demográfiai statisztikákról, 862/2007/EK rendelet a migrációra és a nemzetközi védelemre vonatkozó közösségi statisztikákról.

IRODALOM

1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról.
1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról.
1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól.
2007. évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról.
2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról.
2007. évi LXXX. törvény a menedéjogról.
2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról.
2016. évi CLV. törvény a hivatalos statisztikáról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 763/2008/EK rendelete a nép- és lakásszámlálásról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 862/2007/EK rendelete a migrációra és a nemzetközi védelemre vonatkozó közösségi statisztikákról, valamint a külföldi állampolgárságú munkavállalókra vonatkozó statisztikák összeállításáról szóló 311/76/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról.
- Az Európai Parlament és Tanács 1260/2013/EU rendelete az európai demográfiai statisztikákról.
- Az Európai Parlament és Tanács 2011/95/EU irányelve a harmadik országbeli állampolgárok és hontalan személyek nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésére, az egységes menekült- vagy kiegészítő védelmet biztosító jogállásra, valamint a nyújtott védelem tartalmára vonatkozó szabályokról.
- Statistisches Bundesamt [Destatis] (2020): *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung, Ergebnisse des Ausländerzentralregisters [Tab14]*.
- Dickmann Á., Soltész B. és Tátrai-Pap Á (2016). A nemzetközi vándorlásról szóló kiegészítő felvétel elméleti háttere (161–175. oldal). In Központi Statisztikai Hivatal (szerk.), *Mikrocenzus 2016. A 2016. évi mikrocenzus témakörei. Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Dowey, D. (2015, október). *Rationale for the Group for Provision of Statistics (GPS)*. Az előadás elhangzott: International Refugee Conference, Törökország.
- Eurostat (2017a. június 20). Statistics Explained. Beginners: Statistical concept – What are official statistics? *Eurostat*. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Beginners:Statistical_concept_-_What_are_official_statistics%3F
- Eurostat (2017b). *Migrant Integration*. Statistical Books, 2017 edition. Luxembourg: Eurostat.
- Eurostat (2021). Population on 1 January by age group, sex and citizenship [migr_pop1ctz]. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Fassmann, H. (2009). European Migration: Historical overview and statistical problems. In Fassmann, H., Reeger, U. és Sievers, W. (szerk.), *Statistics and Reality: Concepts and Measurements of Migration in Europe* (21–44. oldal). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Gárdos É. és Gödri I. (2013). Analysis of existing migratory data production systems and major data sources in eight South-East European countries. *Synthesis Report developed within the project 'SEEMIG Managing Migration and Its Effects in SEE – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies'*.
- Kincses, Á. (2019). Magyarországot érintő magyar nemzetközi vándorlások a Kárpát-medencében 2011 és 2017 között. *Demográfia*, 62(1):43–94.
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH] (2016). *2011. évi népszámlálás*. 22. módszertani kötet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH] (2017a). *Másodlagos adatforrások használata a statisztikában*. Műhelytanulmányok 11. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH] (2017b). Új magyar állampolgárok. Változások az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése után. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ujmagyarallampolgarok.pdf>
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH] (2020). *Demográfiai Évkönyv, 2019*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Monti, A., Drefahl, S., Mussino, E., és Härkönen, J. (2019): Over-coverage in population registers leads to bias in demographic estimates. *Population Studies*, Volume 74, Issue 3. pp. 451–469.
- Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő [NEAK] (2021. február 8). *Külföldön munkát vállalók bejelentése*. Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő. Elérhető: http://www.neak.gov.hu/felso_menu/lakossagnak/ellatas_magyarorszagon/jogosultsag_az_ellatasra/kulfoldon_munkat_vallalok_bejelentese
- Office for National Statistics [ONS] (2020): *Long-Term International Migration estimates methodology*. London: Office for National Statistics. Elérhető: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/methodologies/longterminternationalmigrationestimatesmethodology>
- Startup, R (1971). A Sociology of Migration? *The Sociological Quarterly*. 12 (Spring 1971): 177–190.
- Tátrai P., Molnár J., Molnár D. I., Kovály K., Erőss Á., Ferenc V., Rákóczi K. (2018). A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 7(1):5–29.
- United Nations [UN] (1998). *Recommendations on Statistics of International Migration. Revision 1*. New York: United Nations.
- United Nations Economic and Social Council (2021). *Migration statistics. Report of the Secretary-General*. Statistical Commission, Fifty-second session 1–3 and 5 March 2021. Elérhető: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/52nd-session/documents/#official>
- United Nations Economic Commission for Europe [UNECE] (2016). *Defining and Measuring Circular Migration*. New York and Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
- United Nations Economic Commission for Europe [UNECE] (2018). *Measuring International Labour Mobility*. New York and Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.

- United Nations Economic Commission for Europe [UNECE] (2020). *Guidance on the use of longitudinal data for migration statistics*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs [UN-DESA] (2019). *International Migrant Stock 2019* [POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019]. Elérhető: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>
- Poulain, M. and Herm, A. (2013): Central Population Registers as a Source of Demographic Statistics in Europe. *Population*, Volume 68, Issue 2, pp. 183–212.
- Várhalmi Z. és Kováts A. (2014). Módszertani problémák a migrációkutatásban. In Várhalmi Z. és Kováts A. (szerk.), *A válasziányok kezelésétől a résztvevő megfigyelésig. Módszertani problémák a migrációkutatásban*. Budapest: Nemzetközi Összehasonlító Kutatásokat Támogató Alapítvány (ICCR-Budapest).
- Willekens, F. (2019): Evidence-Based Monitoring of International Migration Flows in Europe. *Journal of Official Statistics*, Vol. 35, No. 1, pp. 231–277.

MELLÉKLET

A KSH vándorlástisztkai adatainak elérhetőségei:

Online:

- STADAT
- Demográfiai évkönyv
- Tájékoztatási adatbázis
- Népmozgalom statisztikai tükör
- A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon
- Magyarország számokban
- Magyar statisztikai évkönyv e-polcos melléklete

Nyomtatott formában:

- Magyar statisztikai évkönyv
- Magyar statisztikai zsebkönyv
- Területi statisztikai évkönyv
- Nők és férfiak Magyarországon
- Magyarország

THE CONCEPT AND MEASUREMENT OF INTERNATIONAL MIGRATION IN THE HUNGARIAN OFFICIAL STATISTICS

ABSTRACT

A vast majority of international migration statistics – as of those published by statistical offices of individual countries or international organizations – are legally defined ‘official statistics’. Although these data are widely available and data users include policy-makers, researchers as well as the media, it is less known what exactly they contain, how they are produced, and what the limitations of their use are. The purpose of this methodological paper is to dispel such uncertainties regarding official migration statistics in Hungary. Related to the statistical conceptualization of international migration, details of how different definitions fit into general population statistics are also discussed: which persons are immigrants and emigrants in a statistical sense; how details on citizenships and countries of birth contribute to measuring migration; or what the difference is between migration stocks and flows. The data sources used in Hungary are presented in details, as well as the most important challenges of producing official migration statistics.

SZERZŐINKNEK

(1) GYORS VAGY HAGYOMÁNYOS BÍRÁLATI ELJÁRÁS?

A Demográfia folyóiratban 2019 óta két bírálati eljárásrend működik. A lenti táblázat ezek különbségeit mutatja be, hogy a szerzőt segítse a számára ideális bírálati rend kiválasztásában.

Hagyományos bírálati rend	Gyors bírálati rend
<ul style="list-style-type: none">▼ a cikkek átfutási ideje a megjelentetésig átlagosan 6 hónap	<ul style="list-style-type: none">▲ ha a szerző együttműködik és gyorsan reagál a cikk a leadást követően két hónapon belül (online formában) publikálásra kerül
<ul style="list-style-type: none">▲ a szerzői jogok a szerzőnél maradnak (kötetben, más nyelven publikálásnál, átdolgozáshoz, stb. nem kell engedélyt kérni)	<ul style="list-style-type: none">▼ a szerző felhasználói szerződésben lemond a szerzői jogokról, de tiszteletdíjat kap (100 ezer forint / cikk)
<ul style="list-style-type: none">▲ a formai kritériumoknak (pl. hivatkozási formátum) megfelelőre ráér átalakítani a kéziratot ez elfogadó döntést követően	<ul style="list-style-type: none">▼ csak a formai előírásoknak mindenben szigorúan megfelelő kézirat esetén választható
<ul style="list-style-type: none">▲ hagyományos, lassú, de részletes és támogató lektorálási folyamat, esetleges átdolgozási igény esetén, részletes támogató jellegű szaklektori megjegyzésekkel	<ul style="list-style-type: none">▼ a lektorálási kör során csak elfogadás, minor revízió (kis átdolgozás), vagy elutasító döntés hozható, tehát az elutasítás esélye jóval nagyobb
<ul style="list-style-type: none">▲ angol / német nyelvű kézirat is leadható, ekkor a bírálati folyamatot az adott nyelven folytatjuk le, és az esetleges pozitív döntést követően a kéziratot magyarra fordítatjuk	<ul style="list-style-type: none">▼ idegen nyelvi nyelvhelyességi ellenőrzés (pl. az absztrakt esetén) a szerző felelőssége
<ul style="list-style-type: none">▲ a szerzőt 5 (társszerzők esetén társszerzőnként 3-3) nyomtatott tiszteletpéldány illeti meg	<ul style="list-style-type: none">▼ a szerző nem kap ingyenes print (nyomtatott) tiszteletpéldányokat. (De természetesen vehet.)

(2) FORMAI ELLENŐRZŐ LISTA

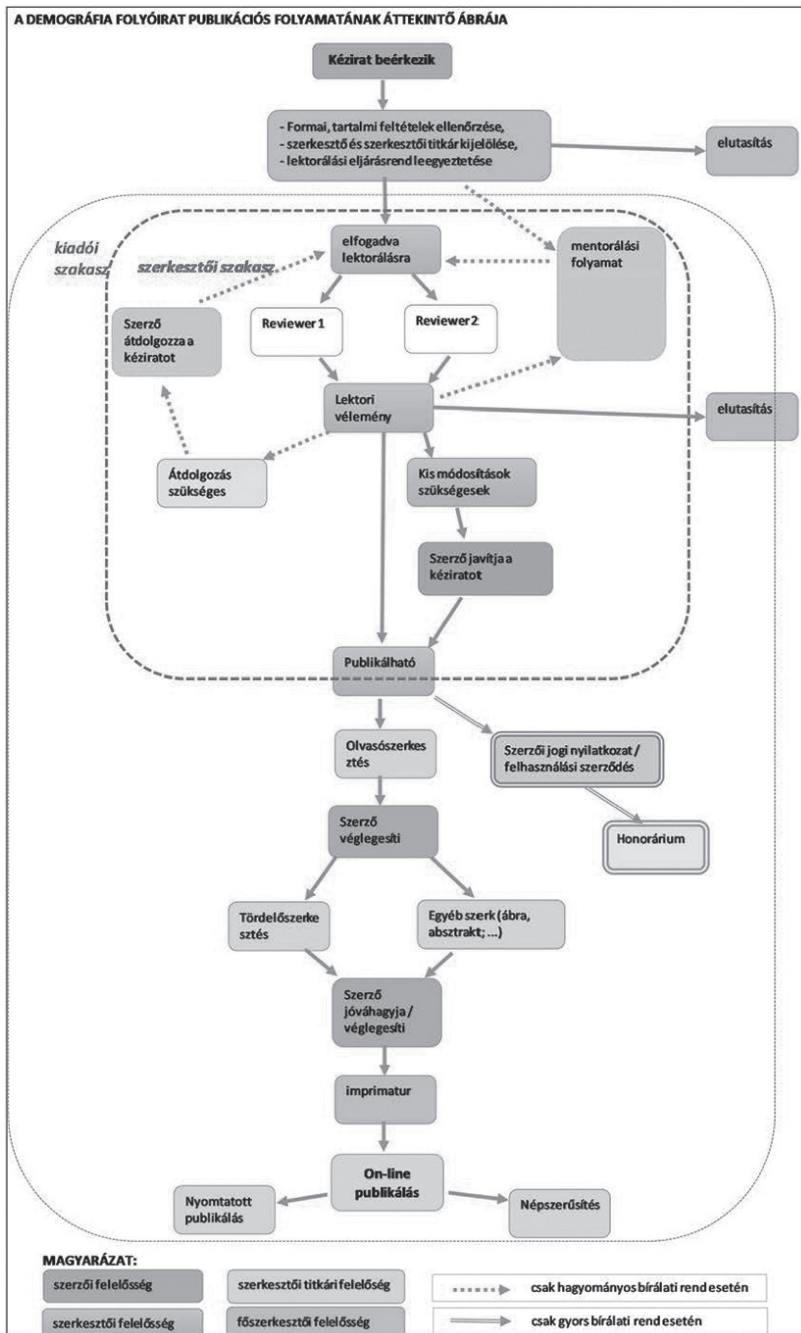
Ahhoz, hogy a kéziratot a gyors bírálati eljárás keretében be tudjuk fogadni a következő formai elvárásoknak egyértelműen meg kell felelnie:

- ✓ .docx formátumban benyújtott magyar nyelvű kézirat,
- ✓ Terjedelem: minimum 30 ezer, maximum 80 ezer karakter hosszú (szóközökkel, absztrakttal, irodalomjegyzékkel, stb. együtt)
- ✓ Kézirathoz mellékelte angol nyelvű absztrakt, amelynek terjedelme minimum 700, maximum 1500 karakter (szóközökkel)
- ✓ ábrák, táblák külön excell filében is mellékelve, munkalaponként egy ábra/tábla, a szükséges háttér-adatokkal
- ✓ Az Demográfia folyóirat (APA hivatkozási stílusra alapozó) hivatkozási stílusának pontos használata (leírása letölthető a folyóirat honlapjáról), vagy szoftveres hivatkozáskezelő (EndNote, Zotero stb.) használata esetén APA (hatodik kiadás) hivatkozási stílus pontos használata.

(3) FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

A Demográfiai folyóiratnál minden kéziratot anonimizálunk, és két független szaklektorral bíráltatunk el. Azonban amellet folyóiratnál minden befogadott kéziratnak van egy felelős szerkesztője és a egy szerkesztőségi titkára. Ők – a bírálókkal szemben nem 'névtelenek' s szerző számára. A feladatuk a kézirat végigkísérése a publikációs folyamaton. (ld. az ábrát a következő oldalon.) A szerző velük egyeztethet, hozzájuk bármikor fordulhat gondjaival, ötleteivel.

(4) A PUBLIKÁCIÓS FOLYAMAT ÁTTEKINTŐ ÁBRÁJA

(5) NEM KÖTELEZŐ FORMAI ELVÁRÁS, DE AZ OLVASÓ-SZERKESZTŐ MUNKÁJÁT MEGKÖNNYÍTI, HA SZERZŐKÉNT ÜGYEL A KÖVETKEZŐKRE:

- ✓ A tanulmány címe ne legyen túl hosszú, a főcím és alcím között legyen kettőspont
- ✓ A támogatók, a köszönetnyilvánítás, a tanulmány korábbi megjelenése stb. a tanulmány címének végére tett számozott lábjegyzetbe kerül (ez lesz az 1-es lábjegyzet)
- ✓ Szakaszokra tagolásakor legfeljebb 3 szintet használjunk, a szakaszokat nem számozzuk
- ✓ A szövegben használt rövidítések, mozaikszavakat az első előfordulásakor zárójelben fel kell oldani.
- ✓ A folyó szövegben a minimálisra csökkentjük a kurzivált kiemeléseket (pl. szakkifejezések első használata). Boldot kiemelési céllal nem használunk.
- ✓ Internetes linkek és email címek ne legyenek aláhúzva és kék betűvel (de maga a hivatkozás maradhat).
- ✓ Szövegben a táblázat, ábra stb. számára történő utalás dőlt betűs: (1. táblázat), az irodalmi hivatkozás nem.
- ✓ A mondat végére tett zárójeles hivatkozás megelőzi a mondatvégi pontot.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. alatt mindig szerepel a Forrás(ok) megjelölése, és kerülhet oda Megjegyzés(ek) is. Más információ csak kivételes esetben szerepel az ábrák, táblázatok alatt.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. forrásmegjelölése is bibliográfiai hivatkozásnak számít, tehát nem kell minden adatot kiírni, csak hivatkozni rá, és az irodalmak vagy a források között feloldani.
- ✓ A táblázatok férjenek ki egy, legfeljebb két nyomtatott oldalra, és lehetőleg kerüljük a fektetett táblákat.
- ✓ Több oldalas táblázat esetén nem kell minden oldal aljára kitenni a forrásmegjelölést és a megjegyzéseket, elég csak a táblázat végére.
- ✓ A százalékos értékek esetén nem írjuk ki, hogy „százalék”, vagyis „5,6 százalék” helyett „5,6%” szerepel, és a % tapad a számhoz.
- ✓ A számokban az ezresek elválasztása szóközzel, tizedesponthelyett vessző.
- ✓ Évszámoknál mindig kiírjuk mind a 4 számjegyet: 1980–89 helyett 1980–1989, 2000–4 helyett 2000–2004, 60-as évek helyett 1960-as évek.
- ✓ Számok, évszámok, oldalszámok stb. közé kötőjelet rakunk (-), nem pedig elválasztójelet (-).

MEGRENDELŐLAP - DEMOGRÁFIA FOLYÓIRAT

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat (kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 1024 Budapest, Buday László utca 1-3) jelen megrendelés leadását követően megjelenő évfolyamának (3 db magyar, 1 db angol kötet) számait példányban.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **4000 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével, postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

A megrendelő adatai:

Név:

Szállítási/levelezési cím:

Számlázási név (ha eltér):

Számlázási cím (ha eltér):

Adószám (nem magánszemély megrendelők esetén):

Telefonszám:

E-mail cím:

Egyéb megjegyzés, kérés:

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz.

A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük majd átutalni, a megjegyzés rovatban feltüntetve: „Demográfia éves előfizetés”

Dátum:.....

Aláírás:.....

(Figyelem ! A nyomtatott változat előfizetői korábbi számainkat kedvezményesen rendelhetik meg. További terjesztési ügyekkel kapcsolatos kérdéseivel, gondjaival, ötleteivel nyugodtan keresse Törő Ágnes szerkesztőségi titkárt (toro@demografia.hu).)

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 4000,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.